Taal
in stad en land

VLAAMS-BRABANTS EN ANTWERPS

Miet Ooms
Jacques Van Keymeulen

lannoo

Taal
in stad en land

VLAAMS-BRABANTS EN ANTWERPS

Taal
in stad en land

VLAAMS-BRABANTS EN ANTWERPS

Miet Ooms en Jacques Van Keymeulen

lannoo

Delen binnen de reeks 'Taal in stad en land', hoofdredactie Nicoline van der Sijs

Verschenen delen België
1 *Belgisch-Limburgs* door Rob Belemans en Ronny Keulen
2 *Brussels* door Sera de Vriendt
3 *Frans-Vlaams* door Hugo Ryckeboer
4 *Stadsantwerps* door Georges De Schutter en Jan Nuyts
5 *Vlaams-Brabants en Antwerps* door Miet Ooms en Jacques Van Keymeulen
6 *Oost-Vlaams* door Johan Taeldeman
7 *West-Vlaams* door Magda Devos en Reinhild Vandekerckhove

Verschenen delen Nederland
1 *Amsterdams* door Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak
2 *Fries en Stadsfries* door Pieter Duijff
3 *Gronings* door Siemon Reker
4 *Haags* door Michael Elias i.s.m. Ton Goeman
5 *Leids* door Dick Wortel
6 *Maastrichts* door Ben Salemans en Flor Aarts
7 *Oost-Brabants* door Jos Swanenberg en Cor Swanenberg
8 *Rotterdams* door Marc van Oostendorp
9 *Stellingwerfs* door Henk Bloemhoff
10 *Utrechts, Veluws en Flevolands* door Harrie Scholtmeijer
11 *Venloos, Roermonds en Sittards* door Pierre Bakkes
12 *West-Brabants* door Hans Heestermans en Jan Stroop
13 *Zuid-Gelderse dialecten* door Jan Berns
14 *Sallands, Twents en Achterhoeks* door Jan Nijen Twilhaar
15 *Heerlens Nederlands* door Leonie Cornips
16 *Taal van de Wadden* door Mathilde Jansen en Marc van Oostendorp
17 *Drents* door Henk Bloemhoff en Henk Nijkeuter
18 *Zeeuws* door Lo van Driel
19 *Zuid-Hollands* door Cor van Bree
20 *Noord-Hollands* door Jan Berns m.m.v. Sanne Steusel

www.lannoo.com

Vormgeving omslag en binnenwerk: Villa Y (André Klijssen), Den Haag
Zetwerk: PROgrafici, Goes
Gedrukt en gebonden bij Drukkerij Wöhrmann

D/2005/45/401 – ISBN 90 209 60474 – NUR 616

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

Tussen mei 2002 en herfst 2004 zijn bij Sdu de twintig delen van de reeks 'Taal in stad en land' verschenen die betrekking hebben op de dialecten in Nederland. In 2004 en 2005 zijn daarenboven bij Lannoo nog zeven delen verschenen over de Nederlandse dialecten in België en Frankrijk. Zie de pagina hiernaast voor een overzicht. Ieder deel van de reeks beschrijft de taal van een bepaalde streek of stad. Hiermee zijn alle regionale variëteiten van het Nederlands (inclusief de minderheidstaal Fries) beschreven, sommige globaal en andere gedetailleerder. De boeken zijn bedoeld voor ieder die in Nederlandse dialecten is geïnteresseerd – of men deze nu zelf spreekt of niet.

De reekstitel '*Taal* in stad en land' is opzettelijk gekozen om te benadrukken dat de taalvariëteiten waarover binnen de reeks gesproken wordt, zoals standaardtaal, dialect, streektaal, stadstaal, sociolect, groepstaal of accent, taalkundig allemaal gelijkwaardig zijn. In dit voorwoord wordt een algemeen beeld geschetst van de taalvariëteiten die in Nederlandstalig België en Noord-Frankrijk voorkomen, en wordt aandacht besteed aan de opzet van de delen binnen de reeks.

Het Standaardnederlands

Het Standaardnederlands of Algemeen Nederlands is in de Renaissance ontstaan. De taal die in de Middeleeuwen in de Lage Landen werd gesproken, verschilde per regio, stad en zelfs dorp. Er bestonden dus alleen streektalen. Tijdens de Renaissance werd naast de geleerdentaal Latijn steeds vaker de volkstaal, dus het Nederlands, gebruikt, zowel in literaire en wetenschappelijke werken als in bijbelvertalingen. Door de opkomst van de drukpers vonden de teksten bovendien een ruimere verspreiding dan voorheen. Omdat daarbij de taalverschillen tussen de verschillende regio's hinderlijk voor de communicatie bleken, schiep men een overkoepelende standaardtaal, waarin althans in de geschreven taal de regionale verschillen beperkt werden. Vanaf die tijd bestond er een verschil tussen enerzijds de dialecten, die in een bepaalde streek gesproken werden, en anderzijds de gestandaardiseerde schrijftaal, die in het hele Nederlandstalige gebied min of meer uniform was.

Hierbij dient opgemerkt dat er formeel geen verschil bestaat tussen een taal en een dialect. Traditioneel wordt Fries een taal en Brabants een dialect genoemd, maar in taalkundig opzicht verschillen zij niet: het Fries en het Brabants zijn beide volwaardige taalsystemen. Hoogstens kan men beweren dat het verschil tussen het Fries en het Standaardnederlands groter is dan dat tussen het Brabants en het Standaardnederlands – of dat klopt staat nog te bezien. Het verschil tussen het Standaardnederlands en een Nederlands dialect ligt in buitentalige zaken: in het feit dat spelling, grammatica en woordkeus van het Standaardnederlands zijn geüniformeerd, vastgelegd en op school worden onderwezen, en dat het Standaardnederlands tot staatstaal is verheven in België (naast Frans en Duits) en in Nederland. Vandaar dat taalkundigen op de vraag wat het verschil is tussen een taal en een dialect, hun toevlucht nemen tot one-liners zoals 'taal is een dialect met een leger en een vloot' en 'taal is een dialect met een nationale vlag'. Standaardtaal en dialect hebben een verschillende maatschappelijke positie gekregen, en daardoor ook een verschillende maatschappelijke waardering.

Zoals gezegd bestond er vanaf ongeveer de zeventiende eeuw een gestandaardiseerde schrijftaal. Deze werd vooral in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gebruikt en gevormd, omdat Zuid-Nederland na de val van Antwerpen in 1585 onder vreemde (Spaanse, Oostenrijkse of Franse) overheersing stond. Vlaanderen had toen tot de kortstondige samenvoeging

van Noord- en Zuid-Nederland onder Willem I weinig contact met de Noord-Nederlandse standaardtaal, en kon evenmin een eigen standaardtaal ontwikkelen. De officiële taal was het Frans, terwijl daarnaast het dialect in Vlaanderen in gebruik bleef; Roland Willemyns geeft hiervan vele voorbeelden in zijn *Het verhaal van het Vlaams*. Tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, van 1815 tot 1830, riep koning Willem I het Nederlands uit tot landstaal en administratieve taal van het rijk, onder het motto: één land, één taal.

Terwijl in Nederland in de negentiende eeuw, na de afscheiding van België, de beschaafde spreektaal zoals die onder de ontwikkelde burgers van de Randstad werd gesproken, zich steeds meer uitbreidde, maakte het Nederlands in België een moeilijke tijd door. Weliswaar werd in de Belgische grondwet van 1831 bepaald dat het gebruik van de talen Frans en Nederlands vrij was, maar dit hield in de praktijk in dat het Frans bevoordeeld werd, ondanks het feit dat de meerderheid van de bevolking Nederlandstalig was. Het grootste deel van de bevolking sprak namelijk wel een Nederlands dialect, maar geen ABN, terwijl de bovenlaag Frans sprak. Bestuur en rechtspraak vonden dan ook in het Frans plaats. Na 1830 werd de 'Vlaamse beweging' actief. Velen zetten zich in voor een verbetering van de positie van het Vlaams, waarbij de meerderheid zich op het Noord-Nederlands richtte. Vanaf ongeveer 1870 trachtte men de gelijkberechtiging van het Nederlands naast het Frans af te dwingen door middel van taalwetten. Op het eind van de negentiende eeuw werd langzaam maar zeker het onderwijs in het Nederlands uitgebreid. In 1914 werd de leerplicht ingevoerd en bepaald dat in het lager onderwijs de gebruikelijke taal van het kind als voertaal gebruikt zou worden. Vanaf dat moment kreeg iedereen in Nederlandstalig België Nederlands onderwijs. In 1930 werd de universiteit Gent als eerste vernederlandst. Hiermee had het Nederlands als onderwijstaal het pleit gewonnen, en kwam voor het eerst een Vlaamse elite op die haar hele onderwijscarrière in het Nederlands had doorlopen. Ook het bestuur en het gerecht werden in de jaren dertig geheel vernederlandst.

Na de Tweede Wereldoorlog verbreidden radio en tv de gesproken standaardtaal. Vanaf ongeveer 1960 breidde het gebruik van het Standaardnederlands van een kleine intellectuele elite zich uit over een grote groep, door de stijgende welvaart, de verhoging van het onderwijspeil en de democratisering van de toegang tot het hoger onderwijs. Dat betekent dat pas vanaf de

jaren zestig de standaardisering in Nederlandstalig België een brede sociologische basis krijgt. Vanaf dat moment verspreidde het standaardtaalgebruik zich geleidelijk over de hele taalgemeenschap, gedragen door een maatschappelijke elite.

In België is de standaardisering dus veel later begonnen dan in Nederland. Momenteel is de standaardtaal in Nederland en België grotendeels identiek, en de verschillen worden kleiner: er bestaat slechts een gering aantal grammaticale verschillen tussen het Belgisch-Nederlands en het Nederlands-Nederlands, en de verschillen in de woordenschat bedragen naar schatting slechts enkele procenten. Alleen in de uitspraak nemen de verschillen juist toe in plaats van af. In Nederland is namelijk sinds de jaren zeventig een grotere en geaccepteerde variatie opgetreden binnen de standaarduitspraak: allerlei vormen die tot de Hollandse substandaard behoorden, zijn geleidelijk min of meer geaccepteerd en verbreiden zich nog steeds. Poldernederlandse klinkers (/aai/, /ou/ en /aau/ in woorden als *tijd, huis, koud*) worden vrij algemeen gebruikt, zeker onder jonge hoogopgeleide vrouwen; *s* en *f* komen regelmatig in de plaats van *z* en *v* (dus *zien* en *voor* worden uitgesproken als /sien/ en /foor/), en de zogenoemde Gooise *r* (een enigszins klinkerachtige *r* die veel weg heeft van de Engelse *r*) wint steeds meer terrein. In België hebben deze veranderingen niet plaatsgevonden.

Dat er een 'Belgische variant van de Nederlandse standaardtaal' bestaat, wordt bijvoorbeeld in het VRT Taalcharter erkend en geaccepteerd. Er wordt over gezegd: 'Als norm geldt de taal die door taalgevoelige Vlamingen wordt gehanteerd wanneer zij hun taal bewust verzorgen. Die norm sluit grotendeels aan bij de algemene Nederlandse standaardtaal, maar laat ruimte voor Belgisch-Nederlandse inbreng op het gebied van uitspraak, woordkeus, zegswijzen en beeldspraak.'

Taalvariëteiten in Nederlandstalig België

Naast de standaardtaal zijn de dialecten blijven voortleven, en die staan in deze reeks centraal. De dialecten kunnen in verschillende dialectgroepen worden onderverdeeld, namelijk in het Limburgs, Brabants, Oost-Vlaams, West-Vlaams en Frans-Vlaams – aan ieder van deze dialectgroepen is in de reeks een apart deel gewijd. Tussen de verschillende dialectgroepen liggen overgangsgebieden, die op de kaart hieronder gearceerd zijn. Uit de kaart

– afkomstig uit het tijdschrift *Oost-Vlaamse Zanten* 2002, 3/4, 171 – blijkt tevens dat de grenzen van de dialectgroepen niet samenvallen met de provinciegrenzen.

De grote dialectgebieden in Nederlandstalig België

Het Frans-Vlaams is eigenlijk een onderdeel van het West-Vlaams, maar heeft door zijn geïsoleerde positie niet deelgenomen aan West-Vlaamse vernieuwingen aan de andere zijde van de rijksgrens en heeft hierdoor allerlei archaïsmen bewaard. Ook in Zeeuws-Vlaanderen wordt Vlaams gesproken; dit Zeeuws-Vlaams komt in het deel *Zeeuws* aan bod.

Brabants wordt behalve in de Belgische provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen ook gesproken in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Wie de verschijnselen over de grens wil bekijken, kan de delen *Oost-Brabants* en *West-Brabants* raadplegen. Ook het Limburgs wordt gesproken in zowel Belgisch- als Nederlands-Limburg. Aan de Nederlandse kant zijn hierover de volgende drie delen verschenen: *Heerlens Nederlands*, *Maastrichts*, en *Venloos, Roermonds en Sittards.*

In de reeks is aan twee Belgische stadstalen een apart deel gewijd, en wel om tegengestelde redenen. Het Brussels krijgt een eigen deel omdat het een kwijnend bestaan leidt en zelfs gevaar loopt te verdwijnen, terwijl het Stadsantwerps (dat behoort tot de Brabantse dialectgroep) juist bloeit en invloed uitoefent op de omringende dialecten. De overeenkomst tussen de twee stadstalen is dat het allebei unieke dialecten zijn. In het Oost-Vlaamse deel wordt voorts speciale aandacht geschonken aan de Gentse stadstaal, omdat deze een taaleiland vormt binnen het Oost-Vlaams.

In Vlaanderen wordt nog veel dialect gesproken, door meer mensen in meer situaties dan in Nederland, maar ook hier gaan de dialecten dramatisch achteruit. Het is echter niet zo dat de mensen die het dialect laten vallen, onmiddellijk VRT-Nederlands gaan spreken – dat hoor je in Vlaanderen maar bij heel weinig sprekers, alleen bij hoogopgeleiden die een goede reden hebben om keurig Nederlands te spreken. In plaats daarvan hanteren zij een variëteit die geen dialect meer is, maar ook geen standaardtaal, tussentaal dus. Er bestaat in België een continuüm met aan het ene uiterste het oude, traditionele dialect en aan het andere de hoogste variëteit van het Standaardnederlands die in België als het 'goede voorbeeld' en het na te streven doel wordt beschouwd: het VRT-Nederlands. Daartussenin liggen allerlei variëteiten, tussentalen, waarvan de ene dichter bij het dialect, de andere dichter bij dat VRT-Nederlands aansluiten. In de tussentalen vinden we grote invloed van de dialecten en veel gallicismen (*kader* in plaats van 'lijst', *zich bedriegen* voor 'zich vergissen', *gekend* voor 'bekend'), purismen (*stortbad* voor 'douche', *geldbeugel* voor 'portemonnee'), en archaïsmen (*geenszins, kleed* 'jurk', *nochtans, vermits*). Sinds de jaren negentig lijkt er zich een autonome standaardisering te voltrekken onder de tussentaalvariëteiten, uitgaande van het Brabants. Want Brabant is het taalcentrum in België: Brabantse uitspraakvarianten en woorden (*beenhouwer* 'slager', *hesp* 'ham' en *pinnekensdraad* 'prikkeldraad') worden door andere Nederlandse dialecten in België en door tussentalen overgenomen.

De recente doorbraak van de tussentalen is te wijten aan een aantal factoren: in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw hebben ouders er massaal voor gekozen om hun kinderen niet meer in dialect op te voeden, omdat het traditionele dialect geen geschikt communicatiemiddel was in de postindustriële samenleving met haar enorme mobiliteit en het grote aantal contacten op middellange en lange afstand. Omdat de stap van dialect naar Standaardnederlands voor Vlamingen die zelf in het dialect of hooguit in een regiolect zijn grootgebracht, te groot was, gingen zij zich massaal bedienen van tussentalen. De sterke positie van Vlaanderen in economisch en politiek opzicht en het groeiende Vlaamse zelfbewustzijn zorgen bovendien voor een grotere waardering voor de eigen moedertaal tegenover het Frans, en leiden tevens tot de overtuiging dat de norm uit Nederland niet langer alleenzaligmakend is, maar dat er ruimte moet zijn voor typisch Belgische taalkenmerken. De populariteit van tussentalen is af te lezen aan het veelvul-

dige gebruik hiervan bij de commerciële omroep, VTM, die in 1989 werd opgericht; bij de BRT (later VRT) daarentegen hield en houdt een speciale medewerker toezicht op het taalgebruik.

De meeste Vlaamse taalkundigen ageren ertegen dat Vlamingen de tussentalen gaan beschouwen als synoniem met Standaardnederlands, onder andere omdat deze tussentalen in Nederland niet zonder meer begrijpelijk zijn, maar vooral omdat het het einde zou betekenen van de taaleenheid die er tussen Vlaanderen en Nederland bestaat en die zelfs bij wet is vastgelegd, als een tussentaal in België de norm zou worden.

In Nederland is er in het laatste kwart van de vorige eeuw sprake van een revival van het dialect, die wel 'dialectrenaissance' wordt genoemd: popgroepen die in dialect zingen, verheugen zich in een grote belangstelling; er verschijnen veel publicaties in en over het dialect; cabaretiers gebruiken stadstalen en bereiken daarmee een groot publiek. Hoewel ook in België muziekgroepen in dialect zingen, is de dialectrevival hier veel zwakker: doordat de standaardtaal in België minder lang en minder algemeen verbreid is dan in Nederland, wordt er meer op de dialecten neergekeken. Ook de politieke steun voor streektalen en dialecten is in België minder groot dan in Nederland: zo bieden Nederlandse overheden financiële steun aan inspanningen ten behoeve van het dialect, zijn er in een groot aantal regio's speciale streektaalfunctionarissen benoemd om de belangen van de streektaal te behartigen, en zijn het Fries, Nedersaksisch en Limburgs in Nederland met verschillende status erkend als regionale taal binnen het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. In België is de politieke en financiële steun veel geringer. Wel is in België, anders dan in Nederland, het gebruik van het Nederlands vastgelegd in de grondwet, maar dat was noodzakelijk vanwege de meertaligheid van het land.

De reeks 'Taal in stad en land'

Hoe staat het in het nieuwe millennium met de dialecten? De reeks 'Taal in stad en land' biedt het antwoord op die vraag. Terwijl momenteel de belangstelling voor dialecten zowel in Vlaanderen als in Nederland bij de bevolking toeneemt en in Nederland ook in de politiek, blijkt paradoxaal genoeg uit de boeken van de reeks dat het daadwerkelijke gebruik van dialect vrijwel overal gestaag afneemt, ook in België, en dat alle dialecten steeds meer verande-

ren in de richting van de standaardtaal. Dat maakt het des te belangrijker dat de stand van zaken wordt vastgelegd. Van de meeste regio's en steden bestaan wel historische beschrijvingen van het dialect, maar in deze reeks wordt de *huidige* situatie beschreven. Uniek aan de reeks is bovendien dat zij het gehele Nederlandstalige gebied bestrijkt.

In principe volgen de delen van de reeks hetzelfde stramien. Eerst wordt een algemene inleiding gegeven met een plaatsbepaling van het dialect. Hierna volgt een beschrijving van de klanken en spelling, de woorden, woorddelen en zinnen van het huidige dialect – deze beschrijving is contrastief, dat wil zeggen dat de nadruk ligt op datgene wat afwijkt van het Standaardnederlands. De volgende hoofdstukken handelen over het ontstaan van het dialect en de houding ertegenover. Hierna wordt een woordenlijst gegeven met de belangrijkste of opvallendste woorden in het dialect. Ieder boek besluit ten slotte met gegevens over in het dialect geschreven literatuur en een voorbeeld daarvan, waarna als finale de belangrijkste literatuur óver het dialect wordt vermeld.

Het hoofdstuk over de klanken staat helemaal aan het begin, omdat klanken nu eenmaal het grootste, opvallendste en meest onderzochte verschil tussen Standaardnederlands en dialect vormen. Van de grote steden weet men vaak dankzij cabaretiers en zangers hoe de taal ongeveer klinkt, maar van de plattelandsdialecten is dat veel minder bekend, hoogstens in enkele stereotiepen, die, zoals uit de boeken blijkt, lang niet altijd kloppen. De auteurs hebben geprobeerd de klankverschillen zo duidelijk en eenvoudig mogelijk uit te leggen, maar de materie is ingewikkeld. In ieder boek is een overzicht gegeven van de gebruikte fonetische weergave. Er bestaat in het Nederlandse taalgebied een tendens om tot uniforme afspraken te komen voor het spellen van dialecten, maar uitgekristalliseerd is deze tendens nog niet. Voor de reeks 'Taal in stad en land' is in principe gekozen voor de Brabantse referentiespelling (in 1999 gepubliceerd onder de titel *Hoe schrijf ik mijn dialect?* en in de bundel *Honderd jaar stadstaal* – waarin de geschiedenis van de stadstalen wordt beschreven).

Bij het hoofdstuk over de zinnen kwam als probleem naar voren dat er over de zinsbouw van sommige dialecten nog veel niet bekend of onderzocht is, ondanks de verschijning in 1991 van de *Atlas van de Nederlandse dialektsyntaxis*. Om dit gat te dichten is in 2000 het project Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, SAND, van start gegaan.

Uit het hoofdstuk over de houding tegenover het dialect blijkt dat er een verschil in beleving en waardering van de verschillende taalvariëteiten bestaat. Zo worden het Brussels en Frans-Vlaams momenteel minder gewaardeerd dan de andere Vlaamse en Brabantse dialecten of het Limburgs. Bovendien bestaat er dikwijls een tegenstelling tussen het platteland en de stad: het Antwerps wordt bijvoorbeeld door de omgeving hoog gewaardeerd en overgenomen, waardoor Antwerpse taalkenmerken zich verbreiden over het Brabantse platteland. Het Gents daarentegen is een taaleiland.

Alle delen van de reeks staan op zichzelf. Wie meerdere of zelfs alle delen van de reeks leest – en dat raad ik ieder van harte aan! – zal bemerken dat sommige verschijnselen of woorden in meerdere dialecten voorkomen. Verwijzingen daarnaar ontbreken meestal; de dialecten zijn in principe beschreven in hun verhouding tot de standaardtaal, niet in verhouding tot elkaar. Wel beslaan de meeste boeken grotere gebieden, zoals het Oost- en West-Vlaams in de provincies Oost- en West-Vlaanderen, het Brabants in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant en het Limburgs in Belgisch-Limburg. In deze boeken worden uiteraard de verschillen binnen het gebied beschreven, en bovendien de overgangsgebieden naar de aangrenzende dialectgroepen.

Wie na het lezen van de boeken nog meer wil weten, kan terecht bij de 'Taalkamer' in het Huis van Alijn in Gent, ook te vinden via www.huisvanalijn.be/taalkamer/index.html, of op de website www.taalinstadenland.nl. Op beide sites zijn geluidsopnames van de dialecten te horen. Op http://fuzzy.arts.kuleuven.ac.be/rewo/ is informatie te vinden over de Regionale Woordenboeken van het Brabants, Limburgs en Vlaams, met links naar onder andere het Nederlandse Meertens Instituut en het VCV (Vlaams Centrum voor Volkscultuur). Op http://www.ru.nl/dialect/snd/ ten slotte vindt men informatie over de Stichting Nederlands Dialecten.

De boeken in de reeks bieden een boeiend overzicht van de taalvariëteiten die binnen het Nederlandse taalgebied worden gesproken. De auteurs zijn er op voorbeeldige wijze in geslaagd een informatieve en aantrekkelijke beschrijving te geven waaruit vooral blijkt dat de dialecten in het bewustzijn van de mensen nog springlevend zijn – waarmee niet gezegd is dat dat ook geldt voor alle dialecten zelf. Daarbij is ieder boek van de reeks geschreven vanuit de kennis, interesse en specialisatie van de afzonderlijke auteur.

Iedere auteur plaatst dus zijn eigen accenten, wat het algehele beeld extra levendig maakt. Tezamen hebben de auteurs een indrukwekkend monument voor de Nederlandse dialecten opgericht.

Nicoline van der Sijs, hoofdredacteur

Inhoud

Lijst van kaarten en afbeeldingen

Kaarten

Afbeeldingen

Woord vooraf

Het boekje *Vlaams-Brabants en Antwerps* in de reeks 'Taal in stad en land' handelt over de grote – centraal gelegen – Brabantse dialectgroep in Nederlandstalig België. We gaan eerst in op de externe geschiedenis van deze groep dialecten omdat er een tijd geweest is dat het Brabants klaarstond om Standaardnederlands te worden. Dat verhaal is echter niet doorgegaan. De meeste Brabantse taalkenmerken die aan de orde zullen komen op het gebied van de klanken, de vormen, de zinsconstructies enz. zijn 'dialect' gebleven. Wel is er heel wat Brabantse invloed op het Algemeen Nederlands (A.N.) uitgeoefend en is het Brabants nog steeds het dominante dialect in Nederlandstalig België, wat zijn sporen heeft nagelaten in de 'regiolecten' en 'tussentalen' die daar in de plaats van de traditionele dialecten zijn getreden.

Antwerpenaars die zich nu al afvragen waar in de vorige alinea het Antwerps is gebleven, hoeven niet te wanhopen. Antwerps is immers ... Brabants, zoals verderop zal worden uitgelegd.

De hoofdstukken over de externe geschiedenis van het Brabants (hoofdstuk 1), de klanken en de spelling (hoofdstuk 2), de constructie van de zinnen (hoofdstuk 4) en de toekomst van het Brabants (hoofdstuk 7) zijn van Jacques Van Keymeulen. De stukken over de sjibboletzinnetjes (2.3), de woorden en de woorddelen (hoofdstuk 3), de Brabantse woordenschat (hoofdstuk 5) en de literatuur in het Brabants (hoofdstuk 6) zijn van de hand van Miet Ooms.

1. De externe geschiedenis van het Brabants

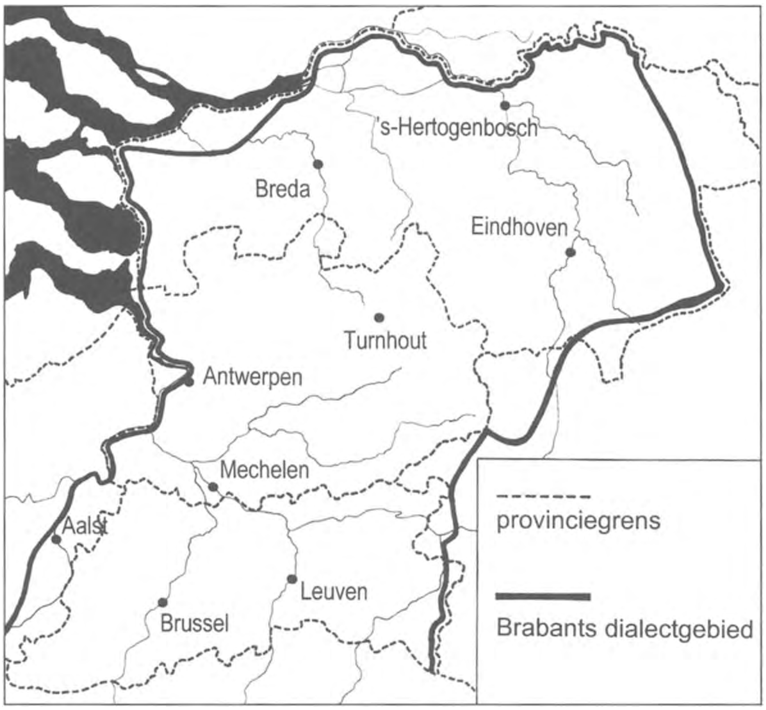
1.1 Terminologische kwesties en gebiedsafbakening

Het Brabantse dialectgebied valt grotendeels samen met het (Nederlandstalige) gebied van het vroegere hertogdom Brabant, dat nu over twee staten verdeeld is: Nederland en België. Brabants is dus de taal van de provincie Noord-Brabant in Nederland, waar een onderscheid gemaakt kan worden tussen West-Brabants en Oost-Brabants (zie de deeltjes in deze reeks over het West-Brabants van Heestermans en Stroop, 2002, en over het Oost-Brabants van J. en C. Swanenberg, 2002). Brabants is ook de taal van de stad en de provincie Antwerpen (zie het deeltje over het Stads-Antwerps van G. De Schutter en J. Nuyts, 2005), een provincie die eigenlijk Midden-Brabant had kunnen heten. In dat geval zou de naam voor Vlaams-Brabant, waar uiteraard ook Brabants wordt gesproken, Zuid-Brabant moeten luiden – een naam die de provincie tijdens de 'Hollandse periode' (1815-1830) ook effectief had. De term Vlaams-Brabant is immers historische nonsens. Eertijds, d.i. vóór de Franse Revolutie, waren de inwoners van de Zuidelijke Nederlanden zich bewust van twee onderscheiden groepen: Vlamingen en Brabanders (met de Schelde en Dender als grens tussen beide). De Limburgers hoorden toen niet tot de Nederlanden, maar tot het prinsbisdom Luik. Pas in de loop van de negentiende eeuw zijn de Brabanders en Limburgers zichzelf volop Vlamingen beginnen te noemen. Een interessant, maar met uit-

sterven bedreigd "Vlaams-Brabants" stadsdialect is dat van Brussel (de Belgische hoofdstad is nu een aparte regio, met eigen deelregering). Er is in deze reeks terecht een apart deeltje aan gewijd (De Vriendt 2004). In de reeks 'Taal in stad en land' behandelen bijgevolg niet minder dan 5 boekjes Brabantse dialecten – de Brabantstaligen worden wel verwend.

De grenzen van de Brabantse dialectgroep vallen niet samen met de provinciegrenzen, die immers heel wat jonger zijn dan de dialectische verspreidingspatronen. In Nederland moet men de dialecten van de zogenoemde Westhoek eigenlijk van het West-Brabants aftrekken – ze zijn immers te Hollands gekleurd; de dialecten van het Land van Cuyck en de streek van Budel gaan dan weer af van het Oost-Brabants – ze zijn immers te Limburgs. In België reikt het Brabants dan weer tot over de provinciegrenzen: de Denderstreek in Oost-Vlaanderen spreekt Brabants. Steden als Dendermonde, Aalst en Ninove hebben zuiver Brabantse stadsdialecten. Geraardbergen ligt in het grensgebied; men zegt daar *gruun* in plaats van *groen* (dus Brabants), maar ook *katte* en niet *kat* (dus Vlaams). Ook in Limburg worden dialecten gesproken die meer Brabants dan Limburgs zijn: meer bepaald in de streek van Lommel en Tessenderlo (ook Beverlo, Leopoldsburg, Ham, Heppen).

Hierboven hebben we een paar keer de term 'grens' laten vallen. Het is echter zo dat er geen scherpe dialectgrenzen bestaan. Elk taalverschijnsel heeft zijn eigen verspreidingsgebied. Voor elk verschijnsel apart kan men een zogenoemde isoglosse, een dialectologische grenslijn, tekenen. Wel is het zo dat in bepaalde streken talrijke isoglossen in elkaars buurt lopen; dergelijke isoglossenbundels scheiden dan de ene dialectgroep van de andere af. Het dialectlandschap in Nederlandstalig België is dus een opeenvolging van kernlandschappen en overgangsgebieden tussen West-Vlaams, Oost-Vlaams, Brabants en Limburgs. De Vlaamse en de Brabantse dialectgroep worden van elkaar gescheiden door een isoglossenbundel die in buurt van de Dender vanaf de taalgrens naar het noorden loopt en dan lineair de benedenloop van de Schelde volgt. In het oosten wordt de Brabantse van de Limburgse groep gescheiden door een isoglossenbundel in de buurt van de Gete; tussen de provincie Antwerpen en Limburg is de grens wat meer lineair (zie kaart 1). Voor meer informatie: zie Vangassen (1955-1958) en Van Keymeulen (2000) voor de westgrens en Pauwels en Morren (1960) en Ooms (2000)

Het Brabantse dialectgebied: een poging tot lineaire voorstelling

voor de oostgrens van het Brabants. Voor de interne indeling van de Brabantse dialecten, zie Belemans e.a. (1998).

1.2 Het Brabants als basis voor het Algemeen Nederlands: de kans verkeken

De geschiedenis van de Nederlandse standaardtaal kan – zeer schematisch – als volgt beschreven worden. Het klanksysteem dat uiteindelijk dat van het Algemeen Nederlands geworden is, is gebaseerd op de Germaanse dialecten die aan de kust van de Noordzee werden gesproken: Vlaams, Zeeuws en Hollands. In de Middeleeuwen lag het culturele zwaartepunt in het zuidwesten; de overgrote meerderheid van de Nederlandstalige dertiende-eeuwse teksten zijn uit het graafschap Vlaanderen afkomstig. Vanaf het einde van de veer-

tiende eeuw verschoof dat zwaartepunt naar het centrum, naar Brabant; tijdens de Bourgondische en Habsburgse periode waren Brussel, Leuven, Mechelen en vooral Antwerpen – de grootste handelsmetropool van het Westen – brandpunten van cultureel leven. De godsdienstoorlogen tussen Spanje en de protestantse opstandelingen maakten een einde aan die bloei.

De val van Antwerpen in 1585 markeerde het keerpunt: tienduizenden protestantse zuiderlingen trokken naar het Noorden, waar ze zouden meebouwen aan een nieuwe staat: de Republiek der Verenigde Provinciën, die met het verdrag van Münster in 1648 door de toenmalige mogendheden officieel werd erkend. Het is in die succesvolle nieuwe staat dat het Nederlands verder werd opgekweekt tot een standaardtaal in de moderne zin van het woord op basis van het Hollandse dialect. Die prille standaardtaal werd uiteraard gebruikt in het onafhankelijke Noorden, maar ging nagenoeg volledig voorbij aan het achtereenvolgens aan Spanje, Oostenrijk en Frankrijk onderworpen Zuiden, waar dialectsprekende boeren en arbeiders leefden naast een (stedelijke) burgerij, die steeds meer verfranste. In de negentiende eeuw is die standaardtaal als norm in Nederlandstalig België geïntroduceerd, waar ze vooral vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw in steeds bredere lagen van de bevolking ingang vond, dikwijls echter op een 'onvolkomen' manier in de vorm van 'tussentalen' tussen A.N. en dialect in. Tegenwoordig bestaat er in België ontegensprekelijk een eigen nationale Nederlandse standaard op het gebied van de uitspraak: het zogenoemde 'Belgisch Nederlands', met de VRT-nieuwslezers als belangrijkste navolgenswaardige voorbeelden ervan.

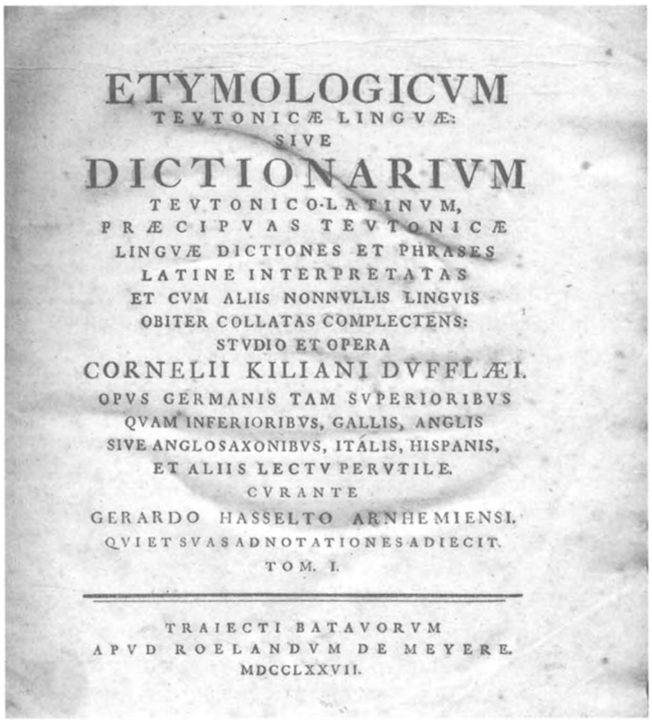
Ons interesseert hier echter vooral de zestiende eeuw, toen de Nederlandstalige humanisten de volkstaal wilden 'verbeteren' en codificeren – zoals ook elders in Europa; ze wilden de eigen taal klaarmaken voor de functies die het Latijn (wetenschap) en het Frans (politiek) tot dan toe hadden uitgeoefend. De eerste belangrijke taalijveraar was de Antwerpse drukker Jan Gymnick; een bekende figuur was Joos Lambrecht, een Gentse drukker, die rond 1550 in zijn *Naembouck* de strijd aanging tegen de bastaardwoorden.

Een aantal vooraanstaande taalgeleerden nam in die periode voor het beschrijven en verbeteren van de volkstaal blijkbaar het Brabants als uitgangspunt. Antonius Sexagius (1576) bijvoorbeeld vond het Mechels erg geschikt om er algemene spellingvoorschriften op te baseren in zijn *De orthographia linguae belgicae*. Het hoogtepunt van de Nederlandse (en zelfs

Europese) lexicografie (= schrijven van woordenboeken) uit die tijd was het werk van Cornelius Kiliaan, corrector bij de Antwerpse drukkerij van Plantijn, die in 1599 het beroemde *Etymologicum Teutonicae linguae sive Dictionarium Teutonico-Latinum* uitgaf. In dat uitgebreide 'Nederlands'-Latijns vertalende woordenboek meldt Kiliaan dikwijls dat een woord Vlaams, Hollands, Gelders, Saksisch enz. is. Nooit schrijft hij dat een woord Brabants is; dat was namelijk het dialect waar hij van uitging. De eerste grammatica van het Nederlands is van de Antwerpenaar Johan Rademacher (1568): *Voorreden vanden noodich ende nutticheyt der Nederduytsche taalkunste.* In 1548 vertaalt Nicolaus Van Winghe *Den gheheelen Bybel,* en wel in de "*ghemeyn Brabantsche tale alsmen die useert te Loeven*" (= de gewone Brabantse taal zoals men ze in Leuven spreekt). De meest gebruikte Bijbelvertaling – tot de Statenbijbel af was – bleef overigens het werk van de Antwerpse drukker Jacob van Liesveldt. De Statenbijbel van 1637 was het werk van twee ploegen vertalers, waarbij men er zorg voor gedragen had dat alle gewesten van de Republiek vertegenwoordigd waren. Er werkten ook een aantal gevluchte Zuid-Nederlanders aan mee.

Een aantal geleerden had bij de codificering van de volkstaal ook andere dialecten in gedachten. De belangrijkste zestiende-eeuwse grammatica, de *Twespraack van de Nederduitsche Letterkunst* van Hendrik Laurensz. Spieghel (1584), is bijvoorbeeld op het Amsterdams gebaseerd; Joos Lambrecht baseerde zich voor zijn *Nederlandsche Spellijnghe* (1555) – het eerste taalkundige werk dat de term 'Nederlands' in de titel voert! – op het Gents. Pontus de Heuiter probeerde in zijn *Nederduitse Orthographie* (1581) zijn richtlijnen te baseren op het beste van verschillende dialecten tegelijk. Vooral in milieus van drukkers en reformatiegezinden, die hun ideeën zo ruim mogelijk wilden verspreiden, deed de nood aan een algemene taal zich sterk voelen, voor de eersten om commerciële, voor de laatsten om godsdienstige redenen; de twee milieus overlapten elkaar overigens dikwijls.

Op het einde van de zestiende eeuw had het Brabants waarschijnlijk de gunstigste uitgangspositie om de Nederlandse standaardtaal te leveren: het was de taal van het rijkste en cultureel belangrijkste gebied, met Antwerpen als hoofdstad. Men was reeds druk doende om de spelling, grammatica en woordenschat van het Nederlands op basis van het (Antwerpse) Brabants te codificeren; religieuze – en dus zeer belangrijke – teksten werden in het Brabants vertaald.

ETYMOLOGICVM
TEVTONICÆ LINGVÆ:
SIVE
DICTIONARIVM
TEVTONICO-LATINVM,
PRÆCIPVAS TEVTONICÆ
LINGVÆ DICTIONES ET PHRASES
LATINE INTERPRETATAS
ET CVM ALIIS NONNVLLIS LINGVIS
OBITER COLLATAS COMPLECTENS:
STVDIO ET OPERA
CORNELII KILIANI DVFFLÆI.
OPVS GERMANIS TAM SVPERIORIBVS
QVAM INFERIORIBVS, GALLIS, ANGLIS
SIVE ANGLOSAXONIBVS, ITALIS, HISPANIS,
ET ALIIS LECTV PERVTILE.
CVRANTE
GERARDO HASSELTO ARNHEMIENSI.
QVI ET SVAS ADNOTATIONES ADIECIT.
TOM. I.

TRAIECTI BATAVORVM
APVD ROELANDVM DE MEYERE.
MDCCLXXVII.

Titelpagina van het Nederlands-Latijns woordenboek van Kiliaan (heruitgave van 1777).

't Kan verkeren! Na de scheiding van de Nederlanden voert Holland de boventoon en daar wordt nu met het Brabants van de protestantse vluchtelingen uit het zuiden gespot. Bredero beschrijft in zijn magistraal werk *Spaanschen Brabander* (1618) hoe de berooide Antwerpenaar Jerolimo in Amsterdam krampachtig de 'sinjoor' (van Spaans *señor* 'heer') probeert te spelen en laat hem zeggen:

't Is wel een schoone stad, moor 't volcxken is te vies
In Brabant sayn de liens ghemaynlijk exkies
In kleeding en in dracht, dus op de Spaansche mode,
Als kleyne Konincxkens of sienelaycke Goden.
O kaserlaijcke stadt Hantwerpen groot en raijk

in hertaling:

> 't Is wel een mooie stad, maar het volkje is te morsig [bedoeld is Amsterdam]
> In Brabant zijn de mensen gewoonlijk voortreffelijk
> In kleding en voorkomen, dus naar de Spaanse mode
> Als kleine Koninkjes of zichtbare Goden
> O keizerlijke stad Antwerpen groot en rijk

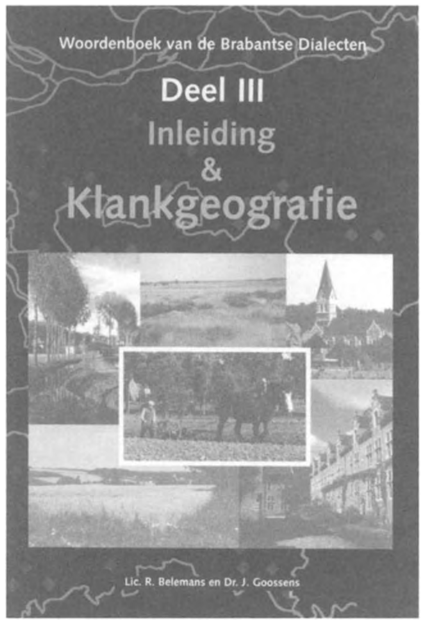
Bredero slaagt erin de typische Antwerpse klanken en vormen goed na te bootsen in de spelling van *moor* 'maar', *volcxken* 'volkje', *sayn-sienelaycke-kaserlaijcke-raijck* 'zijn-zienelijk-keizerlijke-rijk'; de Hollandse toeschouwers van het toneelstuk zullen er zich ongetwijfeld vrolijk over gemaakt hebben.

2. De klanken en de spelling

2.1 De klanken

Het klanksysteem van een taal is relatief stabiel, zeker in vergelijking met de woordenschat. Woorden worden makkelijk ontleend en kunnen ook snel verdwijnen. Het is dan ook in eerste instantie op basis van de geografische verspreiding van klankverschijnselen dat de verschillende dialectgroepen afgebakend worden. Het zijn ook de klanken die het sterkst opvallen als men een vreemd dialect hoort. Sterk opvallend in het Brabants zijn bijvoorbeeld de klinkers in de zogenoemde ontrondingsgebieden, waar een *deur* een *deer* wordt, een *muur* een *mier* en een *leugen* een *lijgen* (zie de passage over de ontronding op blz. 34-35).

In wat volgt, worden een aantal markante verschijnselen van het Brabantse klanksysteem kort beschreven. Het is volstrekt niet de bedoeling volledig te zijn; dat is binnen het bestek van dit boekje volstrekt onmogelijk. We volstaan met een aantal voorbeelden, waarbij we ons in hoofdzaak baseren op Belemans en Goossens (2000). Voor meer inlichtingen verwijzen we naar dat werk, dat voor een gewoon publiek en niet enkel voor taalgeleerden geschreven is. Voor de specialisten is er de zogenoemde FAND, de Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten, die in 2005 is afgewerkt.

Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Inleiding en Klankgeografie.

Als we hierna een verschijnsel als 'Brabants' bestempelen, wil dat zeggen dat het verschijnsel *ergens* in Brabant aanwezig is en dus niet dat het algemeen Brabants is, of énkel in Brabant voorkomt. De klankkaarten die we verderop opnemen, zullen duidelijk maken dat er niet zoiets bestaat als 'algemeen Brabants', maar dat de Brabantse dialectgroep bestaat uit een lappendeken van dialectgebieden en -gebiedjes, en dat elk plaatselijk dialect een combinatie is van verschijnselen die elk apart een eigen geografisch gebied bezetten. Wellicht ten overvloede: de termen Brabant / Brabants sluiten ook de dialecten van de provincie Antwerpen in.

Umlaut

De umlaut staat bij het publiek bekend als een verschijnsel uit het Duits: namelijk de twee puntjes (trema) die op bepaalde letters staan als in *Köln* (Keulen), *grün* (groen), *Füsse* (voeten) of *Männchen* (mannetje). Umlaut is echter geen zaak van spelling alleen, maar wel degelijk een klankverschijnsel, dat erin bestaat dat klinkers van aard veranderen onder invloed van en in de

richting van een *i* of *j* in een volgende lettergreep, die naderhand is weggevallen. Op die manier werd een *a* een *e*; een *aa* werd een *èè*; een *oo* werd een *eu*, een *oe* werd een *uu* enz. De umlauten – er zijn verschillende soorten – traden al op in het Oudnederlands, maar nog steeds kan men de huidige dialectgroepen onderscheiden op basis van de aanwezigheid van umlaut.

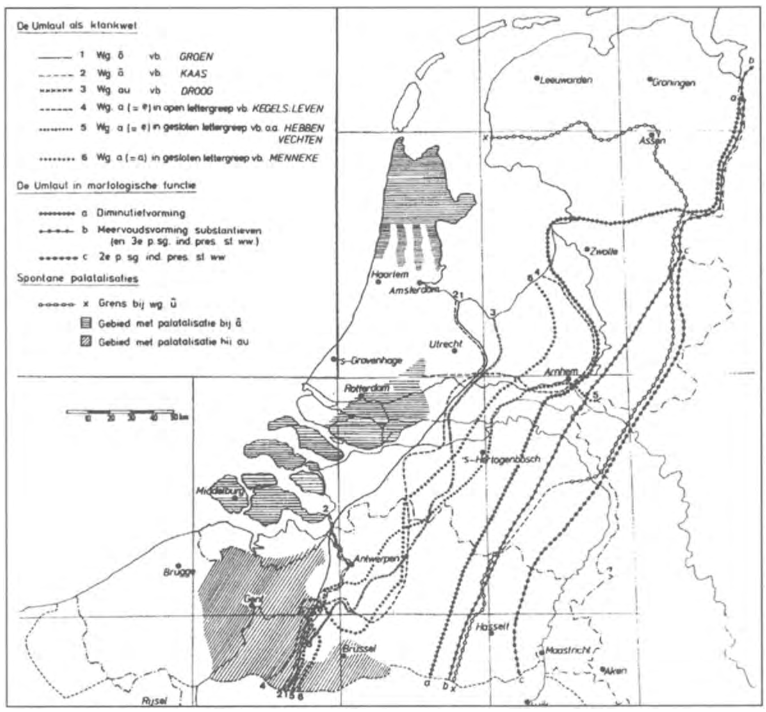
In het westen van het taalgebied (in het Vlaams, Zeeuws en Hollands) trad er enkel umlaut op bij korte klinkers: het West-Germaanse woord **bădi* werd *bedde* en daarna in het A.N. *bed*. In de centrale dialecten (Utrechts, Brabants), en ook verder naar het oosten (bijvoorbeeld Limburgs), had men niet alleen umlaut op korte klinkers, maar ook op lange klinkers en op tweeklanken. Daardoor komt het dat er in Antwerpen een '*Gruunpluts*' (Groenplaats) is; *gruun* is een umlaut van *groen* – en een dergelijk type umlaut komt in het westen van het taalgebied niet voor.

De umlautverschijnselen zijn oeroud en voor het Brabants erg belangrijk aangezien ze nieuwe klinkers hebben doen ontstaan. Op kaart 2 staan de belangrijkste umlaut-isoglossen aangegeven; ze lopen alle van de taalgrens naar het noorden tot aan de Zuiderzee. In het zuiden vormen ze een dichte bundel in de buurt van de Dender; vanaf de monding van de Rupel waaieren ze uit naar het noorden toe. Men enige overdrijving zou men kunnen zeggen dat het Duits begint aan de *gruun*-lijn (of *grün*-lijn?), vanaf daar naar het oosten toe klinkt het *pruuve* (en niet *proeven*, Duits *prüfen* 'beproeven'), *zuut* (en niet *zoet*, Duits *süss*) enz. De exacte realisatie van de umlautklinkers verschilt wat van streek tot streek: we horen voor 'zoet' en 'vroeg' *zuut* en *vruug*, *zuujt* en *vruujg*, *zeujt* en *vreujg* (in het zuiden van Brabant) en in de ontrondingsgebieden *ziet* en *vrieg* of *zeejt* en *vreejg*.

De umlautklinkers krijgen soms zelfs morfologische waarde; dat wil zeggen dat ze bijvoorbeeld optreden in afgeleide zelfstandige naamwoorden (*bakken – bekker*), afgeleide bijvoeglijke naamwoorden (*macht – mechtig*) en verkleinwoorden (*plank – plenkske*, *man – menneke*). Dergelijke umlauten winnen aan kracht naar het oosten toe; voor umlauten van het type: *zak – zek* (meervoud); *vallen – hij velt* (= hij valt), moeten we in Limburg zijn.

Middeleeuwse klanken: iek ziet ien nen die:pe puut
'ik zit in een diepe put'

In de vorige paragraaf hebben we verschijnselen besproken die teruggaan tot het Oudnederlands. Ook andere klankkenmerken die in Brabantse dialecten

Umlautgrenzen in het Nederlandse taalgebied (naar Goossens 1996:65)

voor kunnen komen, zijn al oud: de zogenoemde scherpe *i* en *u* (nu vooral in de westelijke helft van het Brabantse gebied) en de lange realisaties van *ie* en *oe*, die – met enige variatie (soms met verkortingen!) – in het hele Brabantse gebied voorkomen.

Westelijke Brabanders en Antwerpenaars van 'tStad' worden in de Vlaamse provincies onmiddellijk herkend aan de uitspraak van de *i* en de *u* in *zit* en *put*, die klinken als *ziet* en *puut*. *Ziek* en *boek* worden in grote delen van Brabant als *zie:k* en *boe:k* (dus lang) uitgesproken (in Vlaams-Brabant soms ook als een open *ee* of *oo* of als tweeklank *eej* of *ow*). Die uitspraakeigenaardigheden zitten blijkbaar erg diep: de sprekers zijn er zich dikwijls niet van bewust en ze worden dan ook meegenomen als ze A.N. proberen te spreken. In het geval van de lange *ie* en *oe* wordt ter verdediging soms gezegd: 'Jamaar, ie en oe worden toch met twee letters geschreven' – de spelling

biedt hier echter geen houvast. De *ie* en de *oe* zijn in het A.N. enkel lang op het einde van woorden (als in *ik zie* en *een koe*) of voor een *r* (als in *bier* en *boer*). Het is overigens zo dat de 'scherpe' uitspraak op de terugweg lijkt te zijn; de *ie* in *iek ziet* 'ik zit' bijvoorbeeld komt nu vooral voor in Vlaams-Brabant en de Antwerpse agglomeratie, maar heeft vroeger een ruimer gebied bestreken dan nu. In woorden als *dik, vis, wit, kind, kist* enz. heeft de *ie*-uitspraak telkens een ander verspreidingsgebied.

Zowel de scherpe *i/u* als de lange *ie/oe* zijn geen Brabantse 'ontwikkelingen'. Het zijn Middelnederlandse klanken die in sommige Brabantse dialecten behouden werden, maar in andere dialecten (en het A.N.) respectievelijk zijn verwijd en verkort. Verkortingen als *zie:k* > *zik* of *doe:k* > *dok*, komen ook in Brabant voor, maar hebben een relatief beperkt geografisch bereik.

De lange klinkers aa, oo, ee en eu

De Nederlandse lange *aa* wordt in het Brabants op verschillende manieren uitgesproken. Meestal is er verdonkering opgetreden en soms maakt men daarbij een onderscheid tussen de uitspraak van 'laten' (*looëte*, voor dentaal) en 'avond' (*oaved*, voor niet-dentaal). Leuven heeft echter altijd *oo*: *loote, mooke, ooved*; Brussel altijd een *oeë*: *loeëte, moeëke, oeëved*. Beroemd is de Mechelse *aa*, die zeer goed lijkt op de 'officiële' Nederlandse *aa*: "*'t Waater staat in de straate van aan 't station tot aan het seminaarie*", zeggen ze in Mechelen.

De Nederlandse *aa* heeft in het Brabants ook zogenoemde palatale realisaties. Vermeldenswaard is de umlaut van *aa*, die uitspraken als *kèès/kèèës* 'kaas', *èèrieng/èèërieng* 'haring' of *schèèr/schèèër* 'schaar' oplevert, voor zover we bijvoorbeeld niet in Leuven zijn, want daar klinkt het *schieër* voor 'schaar'. Voor de *r* + dentaal krijgen we in een vrij groot Brabants gebied opmerkelijke tweeklanken, die historisch gezien ontstaan zijn uit een *e* + *r* + dentaal: *paard* wordt dan als *pjaerd, pjaet, pjèèt* enz. uitgesproken. Die tweeklank is bijzonder omdat hij stijgend is, dat wil zeggen dat de tweede klinker van de tweeklank sterker is dan de eerste; in het Nederlands zijn de tweeklanken (*ei, ui* en *ou*) allemaal dalend. In het noorden van de provincie Antwerpen blijft het *paert* (en *maert* 'maart', *aerde* 'aarde'); in de dialecten met *r*-wegval (bijvoorbeeld in Vlaams-Brabant) krijgen we voor *paard – paarden* duo's als *paet – paere* / *pjaet – pjaere*, met in het uiterste oosten van Vlaams-Brabant *paet – paede*.

Ook de Nederlandse lange *ee* kan op verschillende manieren uitgesproken worden. Afhankelijk van de historische oorsprong van de klinker heeft men meestal een *ieë* (als in *stieën* 'steen' en *bieën* 'been', soms met verkortingen als in *mester/mister* in plaats van *mieëster* 'meester' – we zijn dan in Diest) of een *ee* of *èè(j)* als in het Antwerpse stadsdialect met *spèèle* 'spelen', *brèèke* 'breken' en *èèzel* 'ezel'. De *ee* wordt soms met getuite lippen uitgesproken (= ronding) in *veul* 'veel' (erg verspreid) en *speule* 'spelen' (minder verspreid) en zelfs *zeuve* 'zeven' (noorden van provincie Antwerpen). De lange *eu*, de geronde variant van de *ee*, komt vooral in Vlaams-Brabant en westelijk Antwerpen als een *ui*-achtige klinker voor: *luige* 'leugen'; in zuidoostelijk Brabants hoort met wel eens *leujge*.

De lange *oo* van het A.N. wordt in het Brabants – alweer afhankelijk van de historische oorsprong van de klank – op twee manieren gerealiseerd. De tweeklank *oeë* als in *broeëd* 'brood' is het meest verspreid; in zuidwestelijk Brabants is het echter een *uuë*: *bruuëd*, met in Brussel de lange klinker *uu* in *bruud*. Een paar dorpen in het uiterste zuidwesten zeggen *breud*. Umlautsgevallen hebben een *eu* of *uu* (*dreug, druug* voor 'droog'). Een reeks andere woorden heeft dan een *òò* of een *ou*, als in *òòve/ouve* 'oven'. In het noordwesten van Antwerpen wordt 'zoon' als *zeun* uitgesproken.

Lange klinkers en tweeklanken worden in de Brabantse dialecten dikwijls verkort wanneer ze gevolgd worden door bepaalde combinaties van medeklinkers, meestal over de woordgrens heen. Het verschijnsel treedt vooral op in verkleinwoorden (*stieën*, maar *stientje*; een *takke* 'tijdje', een *schafke* 'schijfje' ...), overtreffende trappen van bijvoeglijke naamwoorden (*diep*, maar *dipst*) en andere afleidingen (*ziek*, maar *zikte*), in werkwoordvervoegingen (*ik speel*, maar hij *spilt*), en ook in samenstellingen (*sloape*, maar *slopkoamer*).

Diftongering

Uit het voorafgaande mag duidelijk geworden zijn dat de klanken in de Brabantse dialecten behoorlijk oud kunnen zijn. In dit paragraafje hebben we het over een 'vernieuwing' waarvan traditioneel wordt aangenomen dat ze in het (Zuid-West)-Brabants heeft plaatsgevonden, maar dan wel al in de Late Middeleeuwen, namelijk de diftongering van de Middelnederlandse lange *i* en *uu* (uit respectievelijk West-Germaanse lange *i* en *oe*).

Met diftongering wordt bedoeld dat een eenklank tot een tweeklank

wordt. De Nederlandse 'echte' tweeklanken zijn *ui*, *ij* en *ou* (als in *huis*, *wijn/klein* en *koud*). Een aantal tweeklanken wordt in de klankleer als 'onecht' beschouwd, bijvoorbeeld *aai, ooi, oei, ieuw* enz., maar op dat onderscheid gaan we hier niet in. De *eu*, de *ie* en de *oe* (van *deur*, *dier* en *boer*) daarentegen zijn helemaal geen tweeklanken: hoewel de klank met twee letters wordt geschreven, horen we immers maar één klank. De West-Germanen kenden in hun taal (dat wordt tenminste aangenomen) een lange *i* en een lange *oe*. Ze zeiden dus *ies* voor 'ijs' en *hoes* voor 'huis'. Die *ie* is (weliswaar met verkorting) nog overgeleverd in het West-Vlaams (*ies*); en de *oe* in het Limburgs (*hoes*). De West-Germaanse *oe* is naderhand in het Nederlandse taalgebied *uu* geworden (West-Germaans *hoes* > Oudnederlands *huus*), behalve dus in het Limburgs.

Uit de oudste Middeleeuwse teksten blijkt dat ook de Brabanders *ijs* en *huis* ooit als *ies* en *huus* uitgesproken moeten hebben – in elk geval werden de woorden zo neergeschreven. Vanaf de veertiende eeuw echter beginnen de Brabanders die klinkers anders te schrijven: er is een klankverandering op gang gekomen waarbij de *ie* en *uu* als het ware in tweeën breken en tweeklanken (diftongen) worden. Die tweeklank is dan naar het Noorden geëxpandeerd en is dan in het Hollands *ij* en *ui* geworden, de tweeklanken van het huidige A.N.

Hierboven staat de traditionele visie op de diftongering van *ie/uu* > *ij/ui* uitgelegd. Tegenwoordig gaat men ervan uit dat ook in het Hollands een zelfstandige diftongering is gebeurd, en dat men daar dus niet op de Brabantse protestantse vluchtelingen heeft zitten wachten om van de *ie* een *ij* te maken. In verband met de diftongering spreek men dus van polygenese: het tegelijk ontstaan van een klankverandering in verschillende gebieden. In het zuiden ging er een expansie uit van het Brabants en werden de oude klinkers in West-Vlaanderen en Limburg bewaard; in het noorden ging de expansie uit van het Hollands – *ies* en *huus* zegt men wel nog in bijvoorbeeld Zeeland, en delen van Drenthe, Overijssel en Groningen. Aan de zuidwestelijke en noordoostelijke periferie bleef de oude toestand dus grotendeels behouden.

De tweeklanken uit *ie* en *uu* hebben zich in de verschillende Brabantse dialecten verder ontwikkeld tot zeer open tweeklanken als *oa, oeë, aaë* en soms zijn ze opnieuw een eenklank geworden: *huis* bv. wordt afhankelijk van de streek uitgesproken als *oas, aajs, oeës, oos, aas*, enz. De oude *uu* is echter

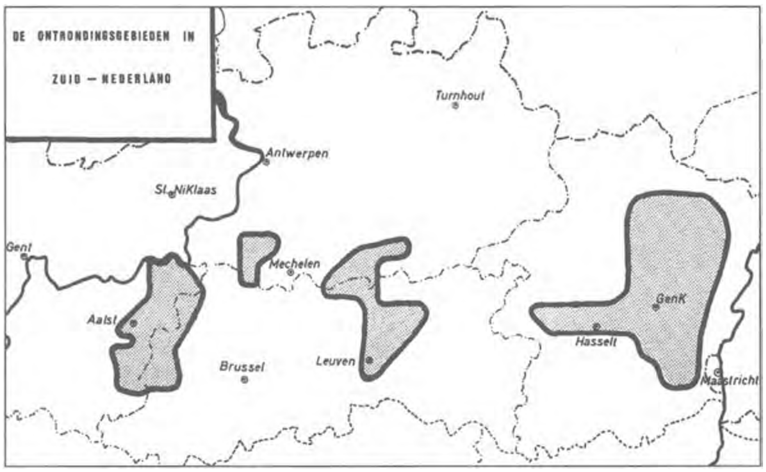
nooit meer teruggekomen. Maar ... hier en daar zijn er in het Brabants toch relicten te vinden: men zegt *bie* (insect) en *duuvel* en niet *bij* en *duivel*. In het hele Hageland zei men eertijds *kieke* 'kijken', een uitspraakeigenaardigheid die tegenwoordig vooral in Leuven, Aarschot en Blanden terug te vinden is.

In de Nederlandse spelling wordt er een onderscheid gemaakt tussen de <ei> en de <ij> (bijvoorbeeld <klein> tegenover <wijn>), hoewel de tweeklank op dezelfde manier wordt uitgesproken. Dat is ook het geval in het merendeel van de dialecten van de provincie Antwerpen (en de oostelijke rand van Vlaams-Brabant), waar zowel de <ei> als de <ij> als *éé, aa, aaj, ao* ... worden gerealiseerd: dus *kléén/wéén, klaan/waan, klaon/waon* enz. In de meeste dialecten van Vlaams-Brabant is het historische onderscheid tussen de <ei> en de <ij> echter bewaard gebleven; daar zegt men dus onder andere: *gaat* 'geit', *maase* 'meisen', *raas* 'reis en *aajk* 'eik', tegenover bijvoorbeeld *péép* en *tééd* of *pààjp* en *tààjd* (pijp en tijd). De klinkers kunnen nogal variëren, maar altijd klinkt de klinker voor de <ei> anders dan die voor de <ij>.

Ontronding: de miere zitten oep de miere 'de mieren zitten op de muren'

Met ontronding wordt het verschijnsel bedoeld waarbij de lippen gespreid worden bij klanken die normaal met gestulpte ('geronde') lippen worden uitgesproken: de *oe* als *oo* uitspreken, de *uu* als *ie* of de *eu* als *ee* ... zijn voorbeelden van ontrondingen.

Er zijn in het Brabants drie gebieden die ontronden: een gebied in de Denderstreek (tussen Dendermonde en Ninove, + de aangrenzende dorpen in Vlaams-Brabant), Boom en de omgeving ten zuiden daarvan, en een gebied tussen Hulshout en Leuven. Voorbeelden van ontronding zijn *verm, ergel* en *derp* voor *vurm* 'vorm', *urgel* 'orgel' en *durp* 'dorp'; *schidde/schiede, rig/rieg* en *din/dien* voor 'schudden', 'rug' en 'dun', *zieke* en *grien* voor *zuuke* 'zoeken' en *gruun* 'groen', *veer* en *deer* voor *veur* 'voor' en *deur* 'deur'/'door' enz. De ontrondingen zijn nu sterk op de terugweg; ze worden als erg plat ervaren en de jongeren nemen ze hoe langer hoe minder van de oudere generatie over. Naast ontronding komt er ook ronding voor: in een groot Vlaams-Brabants gebied bijvoorbeeld wordt 'hemd' als *uum* uitgesproken, maar dat wordt dan toch *iem* in de omgeving van Aalst, en ook in het Stadsantwerps en in het Leuvens.

De ontrondingsgebieden in Zuid-Nederland (naar Goossens 1970:183)

Enkele avonturen van de doffe e

De nederigste klinker van het Nederlands en de dialecten ervan is ongetwijfeld de doffe *e* (de zogenoemde sjwa), als in *de tafel.* Hij is helemaal kleurloos en komt zeer veel voor, onder andere als zogenoemde reductieklinker in woorden als *menuut* < *minuut, benaan* < *banaan.* Ook historisch bekeken is de doffe *e* meestal ontstaan uit volle klinkers die hun helderheid hebben verloren. Over de 'doffe *e*' valt voor het Brabants heel wat interessants te vertellen.

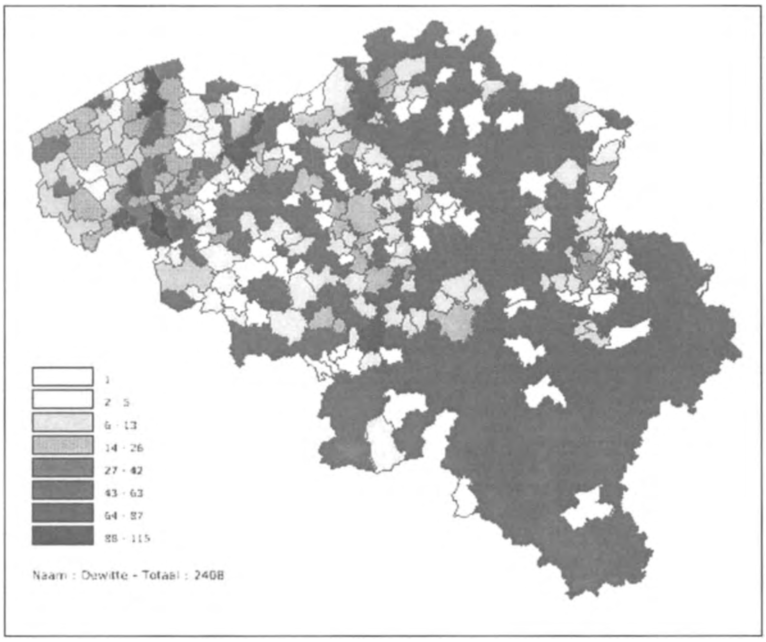
Typisch voor het Brabants is allereerst dat de doffe *-e* op het einde van de woorden is weggevallen (de zogenoemde *e*-apocope). In het Vlaams komen namelijk een heleboel woorden voor (vooral vrouwelijke zelfstandige naamwoorden) die eindigen op een *-e*; in het grootste gedeelte van West- en Oost-Vlaanderen zegt men dus *katte, koeke, ratte, neuze, herte* ... voor *kat, koek, rat, neus, hart* ... Die eind-*e*, die teruggaat op een West-Germaanse heldere klinker, is in het Brabants verdwenen (en ook in het A.N., echter: *kudde, bende* ...). Ook in familienamen zien we dikwijls een geografische verdeling tussen vormen met *-e* en zonder *-e*, wat bewijst dat de *e*-apocope erg oud moet zijn. Een *Dewitte* komt uit Vlaanderen; een *Dewit* uit Brabant.

De *e*-apocope is een van de verschijnselen waarmee men Vlaams van Brabants onderscheidt. In het zuidwesten van Brabant (vooral in het Pajottenland) komt de middeleeuwse eind-*e* echter nog voor in woorden als *tonne, komme, ribbe, bedde/berre, belle* – dus in woorden met een korte klinker (*i, e, o* ...) gevolgd door een stemhebbende medeklinker (*n, m, b, d, l* ...). Het verschijnsel varieert van woord tot woord: *komme* bijvoorbeeld bezet een vrij groot gebied, *karre* en *sterre* kleine gebiedjes.

Het wegvallen van de eind-*e* heeft gemaakt dat in het Brabants naderhand ook de eind-*n* in infinitieven en meervouden kon wegvallen. Typisch voor nagenoeg het hele Brabants is de *n*-loze uitspraak in *bakke, ete, zegge* ... (infinitieven en meervoudige vervoeging) en *oge, katte, stoele* ... (meervoudige zelfstandige naamwoorden); de *n* duikt enkel op wanneer het volgende woord met een klinker begint. De *n* kan wat moeilijker wegvallen als ze tot de stam van het woord behoort: *rege, ove* voor respectievelijk *regen, oven* liggen moeilijker in de mond dan bijvoorbeeld *oge* voor *ogen*, maar *n*-wegval komt ook in die gevallen zeer veel voor. *Ik teke* voor *ik teken* is echter overal onmogelijk.

Het is duidelijk dat eerst de -*e* in *katte* (enkelvoud) moest wegvallen, eer de *n* kon wegvallen in *katten* (meervoud); anders zou enkelvoud en meervoud dezelfde vorm hebben gekregen (namelijk *katte*) – wat in de taal problemen zou kunnen geven. Het middeleeuwse duo *een katte – twee katten* is in Brabant dus vervangen door *een kat – twee katte*. De Brabantse dialecten hebben voor dit verschijnsel dezelfde ontwikkeling doorgemaakt als het Hollands – ook in het huidige A.N. mag men de eind-*n*'en weglaten. Er zijn maar weinig Brabantse dialecten die de eind-*n* in infinitieven en meervouden behouden hebben; ze komt nog voor aan de westelijke rand en in een paar relictgebiedjes in de provincie Antwerpen (bijvoorbeeld rond Mol).

Hoewel de doffe *e* historisch bekeken meestal het resultaat is van een reductieproces, hebben de dialectsprekers zich blijkbaar soms bedacht en hebben ze de sjwa weer meer volume trachten te geven. Opmerkelijk zijn bijvoorbeeld de kleuringen van sjwa vóór een *m* als in *asom, resoem, bessuum / bessoem* (voor *adem, resem* en *bezem*), meer bepaald in Klein-Brabant en het Pajottenland. Het verschijnsel staat nu waarschijnlijk het sterkst in de streek van Asse, waar er dorpen liggen die luisteren naar de mooie namen *Krokegoem* (*Krokegem*), *Walfergoem* (*Walfergem*) en *Wolvertoem*

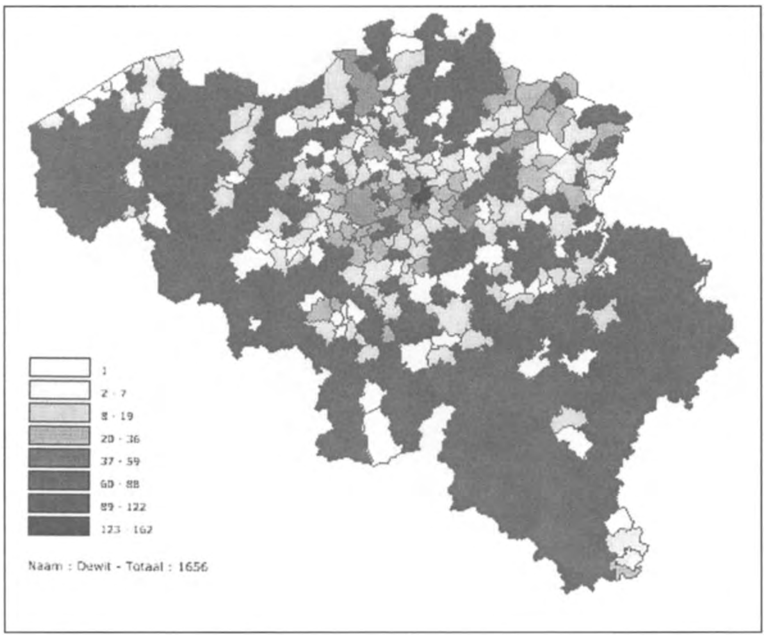
Dewitte (bron: www.familienamen.be)

(*Wolvertem*). Wommelgem, in de buurt van Antwerpen, klinkt in het eigen dialect als *Oemelegoem*.

De doffe *e* is in de Brabantse dialecten niet altijd een signaal dat er een klinker is gereduceerd: soms wordt er een sjwa ingeschoven als in *vollek* (volk), *mellek* (melk), *verref* (verf), *warrem* (warm). Een dergelijke sjwa wordt in de taalkunde met een mooi woord een svarabhakti-vocaal genoemd; de term is uit het Sanskriet afkomstig omdat *e*-invoegingen van dat type meer dan tweeduizend jaar geleden door een Indische taalkundige voor het eerst zijn opgemerkt en beschreven.

Hie is bie 'Hier is bier' en andere verhalen over de r

De *r* is een opmerkelijke klank. Ze wordt op dezelfde plaats in de mond gevormd als de *d*, een medeklinker waarmee de *r* dan ook een bijzondere relatie heeft opgebouwd. Tenminste – als het gaat om de tongpunt-r. In het Brabants is die normaal algemeen; de 'Franse' huig-R kan echter ook voor-

Dewit (bron: www.familienamen.be)

komen, niet alleen in het Brussels, maar ook in andere plaatsen in Vlaanderen waar het Frans enige voet aan de grond gekregen heeft. Ze is gesignaleerd onder andere in Diest en Tienen. De *r* kan een *d* vervangen; ze kan aan de *d* assimileren; de *r* kan wegvallen; ze kan voorgevoegd worden; ze kan ingevoegd worden; ze kan van plaats verspringen; ze houdt niet van de *l*; ze kan invloed uitoefenen op haar omgeving ... We geven van verschillende verschijnselen een voorbeeld.

De *r* kan de *d* vervangen tussen klinkers. In het Pajottenland spreekt men van een *berre*, een *parre* en een *kirre* voor een 'bedde', een 'padde' en een 'kudde'. Men zegt er zelfs *herre* voor 'heb je' (uit *hedde*) en *warre* en *darre* voor 'wat' (*wadde*) en 'dat' (*dadde*). Het verschijnsel besloeg vroeger een ruimer gebied dan nu; het is sterk op de terugweg omdat het als erg onbeschaafd werd beschouwd. Zeer ouderwets is ook de *d*-voorvoeging als in *driek* 'riek' en *drug* 'rug'; in Asse is het woord *drieësoem* voor 'resem' opgetekend (zie Pletinckx 2003). In het rijtje van bijna verdwenen verschijnselen

hoort ook de *r*-invoeging thuis in woorden als *kornijn* 'konijn', *arzijn* 'azijn', *arjuin* 'ajuin', *fernijn* 'venijn', *verkantie* 'vakantie' en *kortelet* 'kotelet'. Iemand die zo praat wordt tegenwoordig uitgelachen.

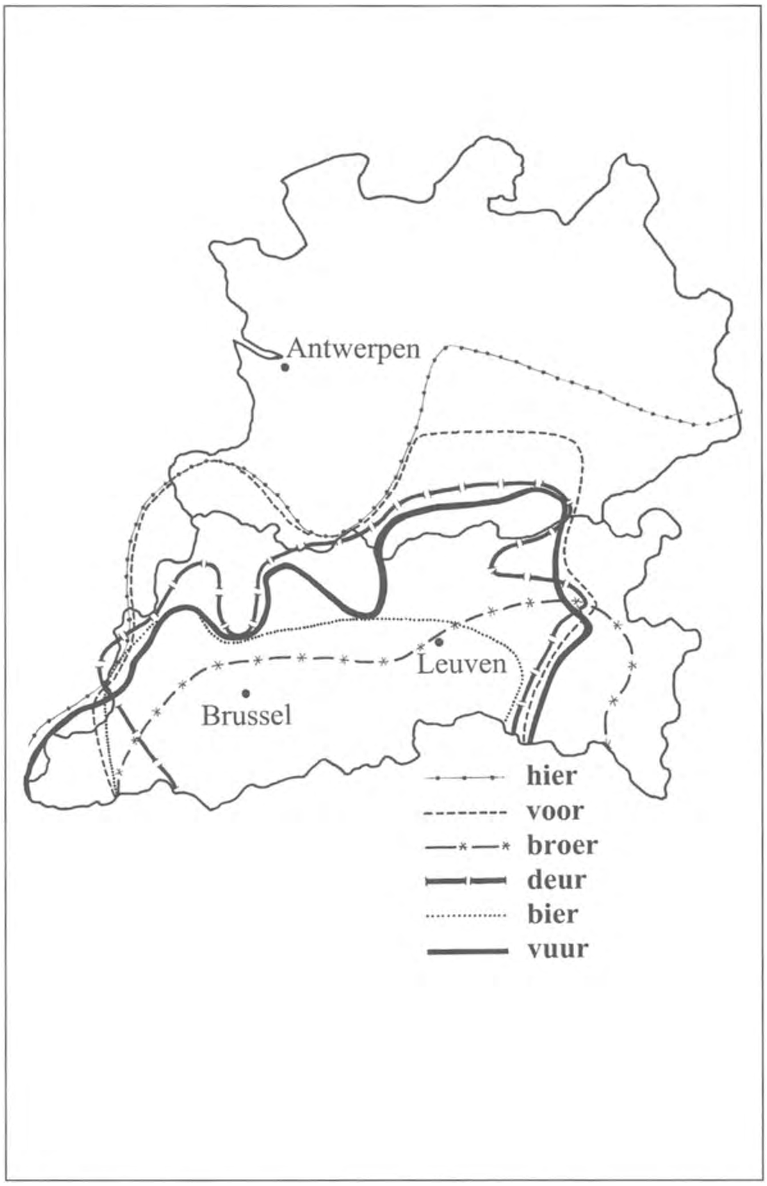
De *r* kan in het Vlaams-Brabants verdwijnen op het einde van woorden die een lange klinker bevatten: *hie, veu, broe, deu, bie, vie*. De *r*-wegval heeft per woord een ander gebied: bij *hie* 'hier' is het gebied het grootst, bij *broe* 'broer' het kleinst. In Leuven kan men zeggen: *Den Drèè rèè dèè de vèèdèè derrendèè dèè* (Den Dré reed door de voordeur dorendoor door). Brabant hoort ook tot een groot gebied waar de *r* wegvalt voor *t, d, s, z, n* en *l*: in de Brabantse uitspraak van de woorden *kaart, baard, gerst, kersen, kern* en *kerel* wordt dikwijls geen *r* gehoord; de verspreiding van die *r*-uitval verschilt wel van woord tot woord. Die *r*-wegval kan leiden tot woordparen als *pjèèt – pjèère* 'paard – paarden' en *wout – woure* 'woord – woorden'.

De *r* kan ook van plaats verspringen over een klinker heen: *sport – sproot* 'sport van een ladder' en *gers – graas* zijn daar voorbeelden van. De *r* heeft ook iets met de *l*: in het zuiden van Brabant worden *sleutel* en *lepel* dikwijls tot *sleuter* en *leper*. De *r* en de *l* wisselen graag eens van positie, als in *durpel* > *dulper* 'drempel', *gurgel* > *gulger* 'gorgel', *murbel* > *mulber* ' marbel' of *urgel* > *ulger* 'orgel' ... In de voorbeelden staat telkens een *u* waar we in het Nederlands een *o* verwachten. In een uitgestrekt Brabants gebied wordt de *o* voor een *r* + een medeklinker namelijk als *u* uitgesproken. We krijgen dus *urgel* 'orgel', *vurm* 'vorm', *durp* 'dorp en ook *wu(r)tel, du(r)st* 'dorst', *bu(r)stel* 'borstel'; in Tienen houden ze erg van de *a*; daar luidt het steevast: *argel, varm, darp, wattel, dast* en *bastel*.

Enkele andere wetenswaardigheden over medeklinkers

In Brabant loopt van zuid naar noord de *h*-isoglosse. In ongeveer de westelijke helft van Antwerpen en de westelijke twee-derden van Vlaams-Brabant (en in Oost- en West-Vlaanderen) komt de *h* niet voor; ten oosten van de scheidingslijn (dus ook in Limburg) wordt de *h* wel aangeblazen. Zeer opmerkelijk is dat de isoglosse waar ze de taalgrens raakt gewoon verderloopt in het Waalse dialectgebied, waar ze ook gebieden met en zonder *h* van elkaar scheidt. De *h* wint tegenwoordig terrein dankzij de steun van de standaardtaal.

Brabanders hebben soms last met de *-sp-* en de *-ps-*. Heel wat Antwerpenaars praten over een *heps*, een *mipsel*, een *raps*, een *weps* en een *geps*, terwijl

Wegval van de r op het einde van woorden (naar Belemans en Goossens 2000:211).

een aantal Vlaams-Brabanders het woord *rusp* (in plaats van 'rups') in de mond nemen. Ontzettend oud is de *sk*-uitspraak als in *skoen* 'schoen' en *skip* 'schip'/'schop' in het Pajottenland, in Klein-Brabant en in de buurt van Landen. De *sk*- wordt niet in alle woorden uitgesproken en is op de terugweg onder invloed van de A.N.-uitspraak. In het Hageland is met de *sch*- iets anders aan de hand; men zegt enerzijds *schoen*, *schaver* 'schouder' en *schoop* 'schaap', maar anderzijds *sjiete* 'schieten', *sjerp* 'scherp' en *sjie/sjee* 'schuur'. Voor zogenoemde palatale klinkers (*i, e, u, ie, ee, ei, uu*) verandert de *sch*- namelijk in een *sj*-, of beter gezegd – veranderde -, want ook dat verschijnsel staat tegenwoordig onder sterke druk.

In het oosten van de provincie Antwerpen, naar de grens met Limburg toe, komt ook de zogenoemde glottisslag voor (voorgesteld door een ?-teken). Dat is een klank die diep in de keel wordt 'uitgesproken' door de luchtstroom met de stembanden even te onderbreken en dan weer vrij te laten, bijvoorbeeld in *eende?ei*: 'eende-ei' In de oostelijke dialecten van de Kempen vervangt de glottisslag de *k*-klank als in *were?e(n)* 'werken' of *ba?e(n)* 'bakken'. In een klein gebiedje in het uiterste zuidoosten van Antwerpen en aangrenzend Limburg (Tessenderlo) komt de glottisslag ook voor bij de *t* tussen klinkers: *ee?e(n)* 'eten' en *waa?er* 'water'.

Een erg opvallend verschijnsel, dat vooral in het zuidwesten van Brabant nog levenskrachtig is, is de zogenoemde mouillering, waarvoor bijvoorbeeld het Pajottenland (en ook de stadsdialecten van Aalst en Ninove) zo bekend is. Met mouillering (letterlijk: 'natmaking') wordt bedoeld dat er bij sommige medeklinkers een *j*-achtige klank wordt toegevoegd: 'kind' en 'veld' wordt dan bijvoorbeeld als *kientj* en *veltj* uitgesproken. Het verschijnsel manifesteert zich wanneer bepaalde medeklinkers op elkaar stoten en doet de klinker voor de medeklinkercluster dikwijls veranderen: *plosj* ('plaats'), *poenjtj* ('punt'), *pienjtjn* ('pintje'); vergelijk ook *ik bijt – hij bijt* in het A.N. met *ik bòòët – a batj* in het mouilleringsgebied. Door de mouillering '*tj*' in *batj* kan men horen dat er twee *t*'s (namelijk *bijt* + *t*) op elkaar stoten.

2.2 De spelling

Het is perfect mogelijk om een spelling te ontwerpen voor een plaatselijk dialect. Daartoe moet men allereerst inzicht hebben in de klankstructuur van dat dialect en meer bepaald de zogenoemde foneeminventaris van het

Ref.Spel.	A.N.	Frans	Duits	Engels
ie	lied	qui		
iê	bier	pire	Riese	sheep
i	lip			
ee	peer		Mehl	
é	bed	mais	Mensch	
ê	air	père		
è				back
èè				bad
uu	fuut	lune	Schlüssel	
uû	guur	pur	grün	
u	put			
eu	deur	peu	Ökonom	
ù		boeuf	Köln	
èù	oeuvre	fleur		
a	van			
á		face	Ball	
â				large
aa	zaak	pale	haben	
oe	boek	boule	kurz	foot
oê	boer		nur	fool
oo	boor	mot	Tod	
o	pot		Kopf	wash
ô		corps		ball

dialect opstellen. Fonemen komt men onder andere op het spoor door woordparen te vormen die in één klankkenmerk verschillen en tegelijk verschillende betekenissen hebben. In het A.N. opponeert *haas* met *hees* door de tegenstelling *aa* – *ee* en er is betekenisverschil: *aa* en *ee* zijn dus twee fonemen. In vele Brabantse dialecten kan men – in tegenstelling tot het A.N. – een dergelijk woordpaar vormen met de korte *ie* en de lange *ie:* als *vies* 'vis' tegenover *vie:s* 'vies'; lange en korte *ie* zijn in die dialecten verschillende fonemen.

In een ideale spelling heeft men één letter voor één foneem, maar het Nederlands (met 35 fonemen) wordt met het Latijnse alfabet geschreven en we moeten ons dus met 26 letters behelpen. Dialect kan geschreven worden met het fonetisch schrift, maar in de dialectliteratuur probeert men dialectspellingen voor het gemak zo goed mogelijk te laten lijken op de bekende Nederlandse spelling.

Discussies over spelling zijn doorgaans zeer verhit, of ze nu gaan over de spelling van het Nederlands of over die van een dialect. Wat er ook van zij, belangrijk is dat men over een bepaalde spelling – die hoe dan ook altijd benaderend is – een akkoord moet trachten te bereiken. Voor het Brabants is er een zogenoemde referentiespelling voorhanden, die gelukkig door fonologisch geïnformeerde personen is opgesteld en die kan dienen voor alle Brabantse dialecten. Hieronder volgt een overzicht voor de klinkers en medeklinkers, voor meer details verwijzen we naar *"Hoe schrijf ik mijn dialect"*, 1999.

De sjwa wordt als <e> gespeld, zoals ook de naslag in sommige tweeklanken: *broeëd* 'brood' of *mèèës* 'meers'. De medeklinkers worden gespeld zoals in het Nederlands, de <sj> voor de beginklank in *sjaal* en <zj> voor de beginklank in *genre.*

2.3 Spotzinnetjes

Dialectsprekers hebben een heel duidelijk besef van de eigen(aardig)heden van hun eigen dialect, en zo mogelijk nog meer van de verschillen met een ander dialect. Dat soort verschillen geeft vaak aanleiding tot spot, en resulteert soms in sjibboletzinnetjes. Dat zijn spotzinnetjes die net zulke verschillen extra in de verf zetten. Dankzij zulke zinnetjes overleven bepaalde dialectkenmerken soms de geviseerde dialecten zelf, doordat de zinnetjes blijven wat ze zijn en de dialecten verder evolueren en veranderen. We zetten hieronder een aantal zinnetjes die door dialectsprekers van ter plaatse zijn opgegeven op een lijstje; de spelling van de respondenten werd ongewijzigd gelaten. De ontrondingen (bijvoorbeeld in Rumst) hebben de rijkste oogst opgeleverd. Meer hierover is te lezen in De Tier en Vandekerckhove 2003. De plaatsen die vermeld worden, zijn de gemeenten waar de geviseerde dialecten gesproken worden.

r-deletie

Leuven: *Den drèè rèè dèè de vèèdèè derrendèè dèè* (Den Dré reed door de voordeur doorendoor door). *Aa ging deu de veudeu deu* (Hij ging door de voordeur door).

Kortenberg: *Dane stien vloog lossendeu de deu deu* (Diene steen vloog lossendoor de deur door).

Hoeilaart: *Dweisenduij duij de duij duij* (Dwarsendoor door de deur door).

Brussel: *Deu de deu deu* (door de deur door), *Ei goet dui dui de vuidui dui* (Hij gaat daar door de voordeur door).

r-wisselingen

Kortenberg: *D'r lei keulver op den deulper* 'Er ligt kervel op de dorpel'

Hoeilaart: *De Hoelanders, dij emme een parre in uille korf* (De Hoeilanders, die hebben een pad in hun korf).

De lange aa

Mechelen: *Er staat waater in de straaten van de staase tot aan het seminaarie* (er staat water in de straten van de statie tot aan het seminarie)

Onze-Lieve-Vrouwe-Waver: *In Weuver sleugen z' op teufel dat de gleuze deuvere (en as ze neu 't tribeneul moete geun dan hemme ze noeit niks gedeun)* (in Waver slagen ze op tafel dat de glazen daveren – en als ze naar het tribunaal moeten gaan dan hebben ze nooit niks gedaan)

Sint-Katelijne-Waver: *In Weuver sleugen ze me de keuten oep teufel dat de gleuzen deuveren* (in Waver slagen ze met de kaarten op tafel dat de glazen daveren)

Mui, mui, nui hemme z'in Wuiver wa geduin: Z'hemme gevoechte lijk huine, en ge wuirt niet bekwuim om over 't struit te guin (Maar, maar, nu hebben ze in Waver wat gedaan: ze hebben gevochten lijk hanen, en ge waart niet bekwaam om over de straat te gaan)

Duffel: *In Duffel slouge z' op toufel dat de glouze douvere* (in Duffel slagen ze op tafel dat de glazen daveren)

Leuven: 't *Woater stoad in de straote van de stoase tod in 't semmenoare* ('t Water staat in de straten van de statie tot in het seminarie)

In Leive on de stoose es er veil amesoose (In Leuven aan de statie is er veel amusatie)

Aarschot: *E peir wedache deige en jeiren me geit es ge z' under eiven eirem dreigt* (Een paar (klompen) waardat je dagen en jaren mee gaat als ge ze onder uwen arm draagt)

Huizingen: *Van oin de stoisse tot oin de voit es er mo ien stroit ve woiter t' oile* (Van aan de statie tot aan de vaart is er maar één straat voor water te halen)

Buizingen: *Van oen de stoesse tot oen de voet es er moe ien stroet ve woeter t'oele* (Van aan de statie tot aan de vaart is er maar één straat voor water te halen).

ui-tweeklanken

Asse: *Ba ons tais da emme ze daiven en dé daiven dé raiven dat de plaimen in de geburen staiven.* (Bij ons thuis daar hebben ze duiven, en die duiven die ruiven dat de pluimen in de geburen stuiven). Een wat langere variant luidt er: *Wailen emmen een ais en achter ons ais stauter nog een ais en in dat ais emmen ze daive en dei daive raive dat de plaimen in de gebure staive.* (Wij hebben een huis en achter ons huis staat er nog een huis, en in dat huis hebben ze duiven en die duiven ruiven dat de pluimen in de geburen stuiven)

St.-Ulriks-Kapelle: *De dauiven rauiven dat de plauimen in de gebûren stauiven* (De duiven ruiven dat de pluimen in de geburen stuiven).

ou-tweeklanken

Herenthout: *Huit, zuit en smuit, zeggen de boeren van H'rtuit* (Hout, zout en smout, zeggen de boeren van Herenthout)

Duffel: *Drei aa waaven drinken aave kaave kaffe* (Drie oude wijven drinken oude koude koffie)

Rotselaar: In Rotselaar *strikke ze kaïse en doe lechche ze nieët* (= breien ze kousen en daar lachen ze niet)

Wijgmaal: In Wijgmaal *braa ze kouse en doa lache ze ni.* (= breien ze kousen en daar lachen ze niet)

Zachtlange ee

Essenbeek en Lembeek: *Me mieter ie geziet dat de lieper in de kietel liet* 'Mijn meter heeft gezeid dat de lepel in de ketel leit'.

Halle: *Mèter è gezèt da de lèpel in de kètel lèt.*

Ontronding

Rumst: *Der zit eun grien mis bouven de pitten* (Er zit een groene mus boven de (klei)putten)

In de pitte van Rimst zat een mis oep de krik van een schip mee eur kweik waat oope (In de putten van Rumst zat een mus op de kruk van een schup (schop) met haar bek wijd open)

D'r zit een mig boven de pit (er zit een mug boven de put)

't Is ketier na de viere, 'k moet m'n blaffetiere nog goan schiere (het is kwartier na de vieren, ik moet mijn blaffeturen nog gaan schuren)

In Rimst aan de miere hange grien blaffetiere (in Rumst aan de muren hangen groene blaffeturen)

't Is neigen ieren, ik moet mijn blaffetieren nog gaan schieren (het is negen uur, ik moet mijn blaffeturen nog gaan schuren)

In Rimst hangen de billen van de paas aan de mieren (in Rumst hangen de bullen van de paus aan de muren)

Niel: *De missen vliegen over de pitten en de blaffetieren hangen aan de mieren* (de mussen vliegen over de putten en de blaffeturen hangen aan de muren)

Puurs: *Oep de mier van mijne gebier zit ne pier* (op de muur van mijn gebuur zit een pier)

Boom: *Maar Artier, het is al zeven iere en ik moet mijn miere en mijn blaffetiere nog gaan afschiere* (maar Arthur, het is al zeven uur en ik moet mijn muren en mijn blaffeturen nog gaan afschuren)

Heist-op-den-Berg: *Tier zet z'n schip in tschier tegen de mier* (Tuur zet zijn schup (schop) in de schuur tegen de muur)

Kapelle-op-den-Bos: *Water in de vaat gaan ale oem plaffetiere te schiere* (water in de vaart gaan halen om blaffeturen te schuren)

Mouillering

Brussel: *Pakt a moesj en go voesj* (Pakt uw muts en ga voorts).

Zichem: *kasjen én rasje* (Kuisen en ruisen = 'poetsen en boenen')

Halle: *Zetj da kientj oet de wientj of 't wetj blientj* (Zet dat kind uit de wind of 't wordt blind).

Stijgende tweeklanken

Leuven: *Snet de stjet van da pjet moo mei de sjieer* (Snijdt de staart van dat paard maar met de schaar)

Ik/ich

Tienen: *Ich zien oech gère. Ich oech ooch.* (Ik zien u geren (= Ik hou van jou). Ik u ook)

Diest: *Mich wasse, mich schere, mich aondoen* (Me wassen, me scheren, me aandoen (=aankleden)

-ld- en -nd- wordt -ll- en -nn-

Malderen en Londerzeel: *Dei va malleren en lonnesieël zitten altaai oep de zeller of in de keller* (Die van Malderen en Londerzeel zitten altijd op de zolder of in de kelder)

Boom: *M'n hanne, m'n tanne en m'n kaasebanne* (mijn handen, mijn tanden en mijn kousebanden)

Niel: *Mè anne en tanne* (met handen en tanden)

Plaatsnamen geviseerd

In sommige gevallen wordt er in het spotzinnetje vooral gelachen met de plaatselijke uitspraak van de naam van een gemeente.

In Tienen wordt gezegd: *Déé va Grum zén zoe slum, da ze schééten in hun hum* (Die van Grimde zijn zo slim, dat ze schijten in hun hemd); het antwoord van het dorp Grimde klonk dan: *Déé van tstad, zén zoe plat, da ze valle oep hun gat* (Die van de stad zijn zo plat, dat ze vallen op hun gat).

Op de joaremet va Brèètaat, doe weurren alle maskes staat (Op de jaarmarkt van Breedhout, daar worden alle meisjes stout (= ondernemend). Vele meisjes trokken naar de jaarmarkt in Breedhout om er de jongens te ontmoeten.

Dee va Gaffèrgoem, zein as kiekes zu stoem (Die van Goudveerdegem, zijn als kiekens zo stom). Goudveerdegem is een gehucht van St.-Martens-Lennik en tevens van Schepdaal (nu Dilbeek). De inwoners ervan werden versleten voor domkoppen.

Klokke va Guuk, règen of smuuk (Klokken van Gooik, regen of smook (=mist) Wanneer men in St. -Martens-Lennik de klokken hoorde van de Sint-Niklaaskerk van het verre Gooik, dan was dat de voorbode van regen of mist.

In Ternat doe skète ze plat; in Guuk doen ze dad uuk; in Pee doen z'ermee mee; in Sinte Mettes lach'n z'ermee (In Ternat daar schijten ze plat; in Gooik doen ze dat ook; in Pede doen ze ermee mee; in Sint-Martens lachen ze ermee).

Bonnaa, waa ze kappe en snaa en me de keurrewage raa (Bonheiden, waar ze kappen en snijden en met de korrewagen (=kruiwagen) rijden). Er wordt hier gelachen zowel met het 'afkappen' van de eind-*n* bij *snijden* en *rijden*, als met de uitspraak *kurrewagen*.

3. De woorden en de woorddelen

Omdat het Brabants een vrij groot dialectgebied is, waarin wel wat uitspraakverschillen te horen zijn, worden alle voorbeelden hier zoveel mogelijk in hun Nederlandse vorm weergegeven. Alleen waar een bepaalde uitspraak vrij algemeen voorkomt of waar het nodig is, zal een meer dialectische uitspraakvariant weergegeven worden, met tussen haakjes de Nederlandse vertaling.

3.1 Lidwoorden

3.1.1 Het onbepaald lidwoord

Een belangrijk verschil tussen het Standaardnederlands en de Brabantse (en andere) dialecten is het aantal verschillende vormen van het onbepaalde lidwoord. In het Standaardnederlands beperkt zich dat tot één vorm: *een.* In de Brabantse dialecten vinden we er vier terug: *e, een/'n, ne* en *nen.* Het gebruik van deze vormen wordt enerzijds bepaald door het geslacht van het aangeduide zelfstandige naamwoord en anderzijds door de eerste klank van het volgende woord.

Mannelijk

Mannelijke zelfstandige naamwoorden hebben als algemene vorm *ne*. Als het volgende woord echter met een klinker, een *h* (in de dialecten waar die aangeblazen wordt) of een van de medeklinkers *b, d, t* of (vooral in Vlaams-Brabant) *r* begint, wordt dit *nen*. Voor *b* kan het ook *nem* worden.

ne vader	nen ambetanterik
ne paling	nen hoed
ne zieverèèr	nen/nem boer
	nen dikke
	nen ring
	nen taaie

Opmerking: Als een bijvoeglijk naamwoord tussengeschoven wordt, wordt de vorm van het lidwoord indien nodig aangepast aan de eerste klank van dat bijvoeglijk naamwoord.

ne vader	versus	nen dikke vader
nen/nem boer	versus	ne lielijken/m boer

Vrouwelijk

Vrouwelijke zelfstandige naamwoorden worden voorafgegaan door het onbepaalde lidwoord *een* (of *'n*): *een tante, een straot, een boerin*

Onzijdig

Onzijdige zelfstandige naamwoorden worden voorafgegaan door een toonloze *e* of door *een*. Het verschil in gebruik tussen deze twee vormen is fonologisch bepaald: *e* is de 'gewone' vorm, *een* wordt gebruikt als het woord dat erop volgt met een klinker of een *h* begint.

e joenk	een uur
e beetje	een engelke
	een hèt (hart)

Opmerking: De gebruikte vorm van het lidwoord wordt bepaald door het woord dat erop volgt, ook als dat niet het zelfstandig naamwoord is, maar een tussengeschoven bijvoeglijk naamwoord.

een hèt (hart)	versus	e sterk hèt
e joenk (jong)	versus	een astrant joenk

3.1.2 Het bepaald lidwoord

Het gebruik van het bepaald lidwoord in de Antwerpse en Brabantse dialecten lijkt in eerste instantie hetzelfde te zijn als in het A.N.: *de* voor mannelijke en vrouwelijke zelfstandige naamwoorden, *het* voor onzijdige. Het meervoud krijgt in alle gevallen *de*. Maar bij nader toehoren blijkt ook hier weer een oudere situatie bewaard te zijn.

In de nominatief werd er een onderscheid gemaakt tussen *den* voor de mannelijke zelfstandige naamwoorden en *de* voor de vrouwelijke. Dat onderscheid is wel volledig verdwenen in het A.N., maar niet in de dialecten. Bij mannelijke zelfstandige naamwoorden die beginnen met een klinker of een *h, b, d, t* of (in Vlaams-Brabant) *r* wordt *den* gebruikt, bij zelfstandige naamwoorden met een andere beginmedeklinker *de*. Bij zelfstandige naamwoorden die beginnen met *b* kan ook *dem* gebruikt worden. Net als bij het onbepaald lidwoord gaat het eigenlijk niet om de beginklank van het zelfstandige naamwoord zelf, maar om die van het eerstvolgende woord na het lidwoord.

de paoter	versus	den dikke paoter
den/dem boer	versus	de groeëten/m boer

Bij vrouwelijke zelfstandige naamwoorden daarentegen wordt er geen *-n* toegevoegd. Als de beginklank een medeklinker is (behalve de *h*), blijft het lidwoord *de*, als die een klinker of *h* is, valt de doffe *e* weg en krijgen we *d'*. Ook hier geldt weer het principe dat de beginklank van het woord dat volgt op het lidwoord bepalend is.

de (dikke) vrouw	versus	d' ouw vrouw
d' aalbees	versus	de rooi' aalbees

3.2 Het zelfstandig naamwoord

3.2.1 Geslacht

In tegenstelling tot het noordelijke Nederlands hebben de Brabantse dialecten nog drie geslachten bewaard: mannelijk, vrouwelijk en onzijdig (vergelijk: de toren ... *hij* is groot; de tafel ... *ze* staat in de keuken; het kind ... *het* is stout). In het A.N. van Nederland is het gevoel voor die drie genera verloren gegaan; er is enkel nog een onderscheid tussen *de*-woorden (mannelijk + vrouwelijk) en *het*-woorden. In een aantal gevallen vinden we ook op dat terrein verschillen tussen het Brabants en het A.N. We zetten er hieronder enkele op een rijtje.

A.N.	dialect
de fabriek	*het fabriek*
de melk	*het melk*
het album	*de album*
het beest	*de beest*
het boek	*den boek*
het bos	*den bos/dem bos*
het cadeau	*de cadeau*
het doek	*den doek*
het gas	*de gaas*
het moment	*de moment*
het plein	*de plein*
het venster	*de venster*

3.2.2 De meervoudsvorming

Over het algemeen kan men stellen dat de meervoudsvorming in de Antwerpse en Brabantse dialecten op dezelfde manier geregeld is als in het Algemeen Nederlands. Dat wil zeggen dat verreweg de meeste zelfstandige naam-

woorden een meervoud op *-e* (geschreven *-en*) krijgen. Ook de andere meervoudsuitgangen, zoals *-s*, vinden we terug in deze dialecten.

Dat wil echter niet zeggen dat de meervoudsvorming in het Brabants volledig hetzelfde is als in het Algemeen Nederlands. Omdat het hier om een vrij groot gebied gaat, kunnen niet alle uitzonderingen en afwijkingen uit alle dialecten opgesomd worden. Daarom beperken we ons tot een meer algemeen overzicht, met waar mogelijk enkele voorbeelden uit concrete dialecten.

Enkele woorden die in de standaardtaal een meervoud op *-en* hebben, krijgen in heel wat Kempense en Brabantse dialecten een extra meervoud op *-s*. Dit resulteert in een stapelvorm *-ens*, waarbij vaak de *n*, en soms zelfs de doffe *e* weggesleten is. Voor de meeste dialecten wordt dit gemeld voor *bed – bedde(n)s*, *hemd – hemde(n)s* en *hek – hekke(n)s*. Sporadisch zien we ook *kous – kouse(n)s*, *hoed – hoeis*, *ding – dinges*, *zaak – zakes* en *brood – broois*. In Leuven vinden we ook *draaes* en *zaaes* voor 'draden' en 'zaden', in Aarschot *reeës*, *tweeës* en *zeeës* voor 'reeën', tweeën' en 'zeeën', in Zichem *zeeës* en *vlooës* voor 'zeeën' en 'vlooien' en in Melkwezer (bij Tienen) *ploois* (plooien) en *kottes* (kotten).

Meervoud -er, -eren, -ers

In de standaardtaal krijgen een aantal woorden een meervoud op *-eren*. In de Kempense dialecten vinden we bij een beperkt aantal van die woorden een meervoud op *-er*: *kalf – kalver, kind – kinder, lam – lammer, rund – runder*. Hoe dichter men bij de Limburgse grens komt (regio Mol – Diest – Tienen), hoe algemener deze regel wordt. Hier hoort men bijvoorbeeld ook *eier* (*aar*), *houter, kotter/koter, velder* en *wichter* voor 'eieren, houten, koten, velden' en 'wichten', en hier vindt men vaker het meervoud *-eren* terug. Ten slotte wordt zowel in Morkhoven als in Aarschot een zeldzaam meervoud *-ers* gemeld: respectievelijk *koters* en *houters* (van *kot* en *hout*) en *bedders* en *houters* (van *berd* 'plank' en *hout*).

Meervoud -lie

In de standaardtaal is het meervoud van samenstellingen met *-man -lui* of *-lieden*. In de Antwerpse en Vlaams-Brabantse dialecten wordt dit *-lie* of gewoon *-mannen*: *koopman – kooplie/koopmannen, werkman – werklie/werkmannen.*

Geen meervoudsuitgang

Enkele woorden hebben in de Kempen geen uitgang in het meervoud. Het gaat om *eerpel* (aardappel), *koei, schaap, schof* en *jong*. Bij de eerste vier woorden klinkt het enkelvoud hetzelfde als het meervoud. Bij *jong* is er wel een verschil te horen: *een jonk* versus *veel jong*.

Meervoud -ene

In het Klein-Brabants (Mechelen) vinden we de meervoudsuitgang *-ene* in de volgende woorden: *hem – hemmene* (meestal *hemdes*), *beumd – beummene* (beemd), *rib/reub – reubbene, hètte – hèttene* (harten, kaartspel), *schippe/schuppe – schippene/schuppene* (schoppen, kaartspel).

Morfologische umlaut in het meervoud

De morfologische umlaut is een klinkerverandering bij vervoegde, afgeleide of verbogen vormen van een grondwoord. Een van de gevallen waarin zo'n umlaut kan opduiken, is de meervoudsvorming. In de meeste Limburgse dialecten wordt het meervoud vaak niet weergegeven door een meervoudsuitgang, maar door een klinkerverandering. Meestal blijft dit verschijnsel beperkt tot de provincie Limburg, maar voor enkele woorden vinden we het ook terug in een klein gebiedje in het zuidoosten van het Getelands, bijvoorbeeld *hoed – huuj*.

Enkele andere afwijkingen

Het meervoud van *been* (knook) is *benen*, nooit *beenderen*, dat van *blad* altijd *bla(de)ren*. Vanaf een lijn ten zuiden van Schelle – Lier – Grobbendonk – Geel (provincie Antwerpen) klinkt het meervoud (en ook het enkelvoud) van woorden op *-and* duidelijk anders dan ten noorden van die lijn. Terwijl in het noorden *-and* een klinkerrekking ondervindt, die in het meervoud bewaard blijft, is die klinkerrekking in het zuiden afwezig en valt de *-d-* weg in het meervoud. Zo krijgen we *haand – haande* versus *hand – hanne*. Dit gegeven geeft aanleiding tot het sjibboletzinnetje *m'n hanne, m'n tanne en m'n kaasebanne* (mijn handen, mijn tanden en mijn kousenbanden), dat in de streek van Deurne (noorden) gebruikt wordt om de dialecten van Boom en Niel (zuiden) te typeren.

3.2.3 Verkleinwoord

De uitgangen van verkleinwoorden wijken in de Antwerpse en Vlaams-Brabantse dialecten gedeeltelijk af van die in de standaardtaal. De meestgebruikte uitgang is *-ke(n)*; daarnaast vinden we ook *-ske(n)*, *-je(n)* en *-tje(n)*. In de Antwerpse Kempen en het centrum en oosten van Vlaams-Brabant wordt de *n* alleen uitgesproken als ze gevolgd wordt door een klinker of bepaalde medeklinkers (vergelijk de lidwoorden); in het Pajottenland wordt ze in vrijwel alle omstandigheden gerealiseerd. De gebruikte uitgang is afhankelijk van de voorafgaande klank.

-ke(n)

Zoals gezegd is dit de meestgebruikte uitgang. Ze volgt op een klinker of op de medeklinkers *w, f, m, p, r* en *s*: *buike, spreeuwke, wijfke, boomke, stopke, kerske*. Bij de medeklinkers *b, d, l, m, n* en *t*, voorafgegaan door een korte klinker, wordt de uitgang *-eken*: *webbeke, beddeke, balleke, dammeke, manneke, petteke*.

Opmerkingen

– Als *d* voorafgegaan wordt door een lange klinker of door een korte klinker die bij het verlengen van het woord lang wordt, valt de *d* weg of wordt ze vervangen door een *j*: *vat – vake, hoed – hoeike, brood – brooike/brooke*. Soms krijgen we onder deze voorwaarden een uitgang *-je*: *hoedje*.

– In Vlaams-Brabant wordt deze regel ook uitgebreid tot woorden op *-nt*: *vent – venke, pint – pinke*. Hetzelfde zien we bij *kist – kiske*. In Morkhoven zien we hetzelfde gebeuren met woorden op een *t* die voorafgegaan wordt door een korte klinker: *gat – gakke*.

– In de meeste dialecten van Vlaams-Brabant en het zuiden van de Antwerpse Zuiderkempen wordt een *w* in het midden of het einde van een woord een *v* of *f* (*klauwen – klaven, spreeuw – sprief*). In dat gebied volgt de verkleiningsuitgang uiteraard niet op een *w*, maar op een *f* (*spriefke*).

– Als *d* voorafgegaan wordt door een medeklinker, kan de uitgang zowel *-eken* als *-jen* worden, dit laatste gebeurt vaker als het woord een lange klin-

ker bevat: *mand – mandeke/mandje, peerd – peerdeke/peerdje.* Sommige woorden verliezen hierbij de *d: hemd – hemmeke.* In plaatsen als Morkhoven, waar we met een stijgende tweeklank te maken hebben, zijn er voor 'paard' twee verkleinwoorden mogelijk: *pjereke* en *pjeertje.*

– Als *n* voorafgegaan wordt door een toonloze *e*, valt de *n* bij het verkleinwoord weg: *toren – toreke.*

– Na *r* of *rs* kan soms *-eken* voorkomen, in plaats van *-ken*: *kar – karreken, kers – kerzeken.*

– Het verkleinwoord van *jongen* is *jongesken.*

-ske

De *-ske*-uitgang volgt alleen na een *g* of een *k*: *bergske, klokske.* Woorden die eindigen op een *g* en voorafgegaan worden door een korte klinker, krijgen als uitgang *-eske*: *weggeske.* Ook bij *-ng* is de uitgang vaak, vooral in de provincie Antwerpen, *-eske*: *dingeske*; *-nk* op het einde van een woord wordt bij de verkleinvorm vaak *-ng*: *frank – frang(e)ske.*

-tje

Als een *l* of een *n* voorafgegaan wordt door een lange klinker, is de uitgang voor de verkleinvorm *-tje*: *schooltje, beentje.* Ook wanneer een *l* voorafgegaan wordt door een toonloze *e*, is de uitgang *-tje*: *trommel – trommeltje.*

Opmerkingen

– Als in een voornaam *n* voorafgegaan wordt door *ie*, kan de verkleiningsvorm ook een uitgang *-eken* hebben: *Fien – Fientje/Fieneken.* De voornaam *An* krijgt eerder *-eke* als uitgang dan *-tje*: *Anneken.*

– In het zuidoosten van het Brabantse gebied, tegen de Limburgse grens, hebben woorden met een lange klinker in hun verkleiningsvorm de uitgang *-ke*: *boon – boonke.*

-je

Als een *t* voorafgegaan wordt door een medeklinker, een lange klinker of een korte klinker die bij een afleiding verlengd wordt, krijgt de verkleiningsvorm als uitgang *-je*: *kaartje, geitje, vaatje.*

Opmerking

– In het zuidoosten van het Brabantse gebied, tegen de Limburgse grens, hebben deze woorden als uitgang *-eken* of *-ken*, en valt de *t* soms weg: *geit – geiteke, straat – straa(i)ke, vent – ven(te)ken* (zie ook onder 1)

Enkele algemene opmerkingen

– Bij sommige woorden verandert de klinker onder invloed van het verkleiningsachtervoegsel (morfologische umlaut; zie ook bij de meervoudsvorming). Een voorbeeld hiervan is *man – mènneke.* In de loop van de laatste vijftig jaar is het gebied waar deze morfologische umlaut voorkomt onder invloed van het (Stadsantwerpse) westen sterk ingekrompen. Terwijl *mènneke* nog in de jaren zestig voorkwam in het grootste deel van Vlaams-Brabant en de Antwerpse Kempen, vinden we het nu nog slechts in een strook in het oosten van de Kempen en in het Hageland en Geteland. In de rest van het gebied is het vervangen door *manneke.* Hetzelfde zien we bij de *o – u* (*kommeke – kummeke*) en de *oe – uu* (*bloemeke – bluumke*). We kunnen bovendien het gebied met een morfologische umlaut bij verkleinvormen niet eenduidig afgrenzen tegenover het gebied zonder morfologische umlaut, zelfs niet per klank.

– In een beperkt aantal plaatsen in het oosten van de provincie Antwerpen wordt in de combinatie *l* of *n* + *t* de *t* in het verkleinwoord vervangen door een glottisslag (weergegeven door een ?). Zo wordt pintje *pin?je* en trommeltje *trommel?je.* Dit gebeurt in Lommel, Kwaadmechelen, Oostham, Heppen, Kerkhoven, Arendonk, Retie, Kasterlee, Dessel, Balen, Winkelom-Heide, Olmen, Hulshout en Klein Vorst.

– De uitgang van de verkleinwoorden van bijwoorden is meestal *-eke(n)s, -ke(n)s,* slechts af en toe *-je(n)s, -tje(n)s*: *fijnekens, zoetekens, zachtjes.*

– Hoedanigheidswoorden kunnen verkleiningsuitgangen krijgen als ze als gezegde voorkomen: dat kind is een beetje *siekskes.*

– De hoedanigheidswoorden op *-ig* verliezen vaak deze uitgang en hebben als verkleiningsuitgang *-ekens*: *voorzichtekens.*

3.2.4 De genitiefvorming

In het noorden van de Antwerpse Kempen komt nog een genitief voor die fungeert als een soort plaatsaanduiding. Om aan te duiden dat men naar de woonst, verblijfplaats of het eigendom van een bepaald persoon verwijst, voegt men een *-s* of *-e* toe: *Ik ga naar Miekes; ik heb dat bij Annies gekocht; ik kom van Jeffe.* Dit procédé wordt alleen nog toegepast op voornamen, niet op familienamen. De *-s* wordt toegevoegd aan een naam die eindigt op een klinker, *-e* aan een woord dat eindigt op een medeklinker.

3.3 Het bijvoeglijk naamwoord

3.3.1 Verbuiging

Bijvoeglijke naamwoorden kunnen zowel predicatief als attributief gebruikt worden. Een predicatief gebruikt bijvoeglijk naamwoord is een naamwoord dat als bepaling van gesteldheid of naamwoordelijk deel van een gezegde gebruikt wordt. Onder deze vorm krijgt het naamwoord in het A.N. geen uitgang: *het huis is mooi.* Een attributief gebruikt bijvoeglijk naamwoord is een bijvoeglijke bepaling bij een zelfstandig naamwoord. Onder deze vorm krijgt het wel een uitgang: *het mooie huis.* In de standaardtaal is die uitgang zowel in bepaalde als in onbepaalde vorm voor alle geslachten hetzelfde behalve bij het onzijdige genus (*een mooi huis* versus *het mooie huis*). In de Antwerpse en Vlaams-Brabantse dialecten daarentegen is een oudere taalsituatie bewaard gebleven, en is de uitgang afhankelijk van het geslacht van het daaropvolgende zelfstandige naamwoord.

Mannelijk:	de groeëte vent
Vrouwelijk:	de groeëte vraa
Onzijdig:	het groeët kind
Meervoud:	de groeëte minse

Mannelijk

De typisch mannelijke uitgang *-n* wordt, net zoals bij de lidwoorden, alleen maar uitgesproken als hij onmiddellijk gevolgd wordt door een klinker of door een *h, b, d, t* of *r* (vooral in Vlaams-Brabant): *den dikken tak, de zwakken boom, ne vetten os.*

Vrouwelijk en meervoud

Bij bijvoeglijke naamwoorden die uitgaan op een klinker of op een *d, l, m, n, r* of *w* valt bij een voorafgaande lange klinker of een toonloze *e* de uitgangs-*e* weg: *een lui vrouw – lui vrollie, een goei moeder – goei moeders, een schoon bloem – schoon bloeme, een zuiver fles – zuiver flesse.* Hetzelfde gebeurt bij bijvoeglijke naamwoorden op *-lf, -lm of -rm: een warm kamer – warm kamers, een half deur – half deuren, een kalm zee – kalm zeeën.*

Onzijdig

Bijvoeglijke naamwoorden die op een toonloze *e* uitgaan, krijgen een *n* erbij als het daaropvolgende woord begint met een klinker of een *h*: *het eersten huis, het besten eten.* Bij vele gebeurt dit ook als het volgende woord met een *b, d, t* of *r* begint: *het hoogsten boomke, een zilveren ringske, het dunsten takske.* Anderzijds valt bij woorden die in de stamvorm uitgaan op een *-n*, deze *-n* weg als die voorafgegaan is door een lange klinker (behalve *ui* en *ij*): *een schoo land, gee geld, e klei kind.* Ten slotte krijgen de bijvoeglijke naamwoorden *blauw* en *grauw* in Vlaams-Brabant er voor onzijdige woorden een *-t* bij: *een blaat kleedje, een graat kamerke.*

Klankaanpassingen

Bij de verbuiging van een bijvoeglijk naamwoord verandert in sommige gevallen ook de eindklank van het stamwoord.

– bij woorden op *-nd* en *-ld* valt de *-d-* weg: *rond – een ronne tafel; wild – een wille jong.*

– bij woorden op *-d*, voorafgegaan door een lange klinker, wordt *-d* vervangen door de halfklinker *-j-*: *dood – nen dooie vogel.*

3.3.2 De trappen van vergelijking

De trappen van vergelijking in de Antwerpse en Brabantse dialecten zijn grotendeels vergelijkbaar met die in de standaardtaal. De belangrijkste verschillen zitten bij de vergelijkende trap:

– De *d*-invoeging vóór *-er* komt vaker voor dan in de standaardtaal: niet alleen na *r* (*zwaar – zwaarder*), maar ook na *l* en *n* (*vuil – vuilder; dun – dunder*).

– In plaats van *dan*, gebruikt men in de dialecten in de vergelijking *als*: *hij is groter als mij.*

– In heel wat gevallen vinden we klinkerverkortingen bij de vergelijkende en de overtreffende trap: *groeët – grutter – grutst; faan – fènder – fènst.*

3.4 Het persoonlijk en bezittelijk voornaamwoord

Persoonlijke voornaamwoorden

	Onderwerpsvorm	Voorwerpsvorm
1ste p. enkv.	*ik, ekik, 'k*	*mij, mijn*
2de p. enkv.	*du, ge, -e, -egij*	*ou, aw, oe, eef*
3de p. enkv. mann.	*hij, em, en, ie*	*hem/em, en*
3de p. enkv.vrouw.	*zij, ze*	*heur, ze*
3de p. enkv. onz.	*het, 't*	*het, hem*
1ste p. mv.	*wij, wijlie, me*	*ons, os*
2de p. mv.	*ge, gij, gijlie, -e, -egijlie*	*ullie*
3de p. mv.	*zij, zijlie, ze*	*hun, hullie, sullie*

Bezittelijke voornaamwoorden

1ste p. enkv.	mijn(e)
2de p. enkv.	*ouwe(n), auwe(n), ave(n)*
3de p. enkv. mann.	*zijn(e)*
3de p. enkv. vrouw.	*heur(e)*
3de p. enkv. onz.	*zijn(e)*
1ste p. mv.	*ons, onze*
2de p. mv.	*ullie*
3de p. mv.	*hullie*

De verspreiding van de verschillende vormen

De eerste persoon enkelvoud is in het hele Brabantse gebied *ik*, behalve in het gebiedje dat ten oosten van de Ürdingerlinie ligt. De Ürdingerlinie is de dialectgrens die de meest westelijke grens van het *ich*-gebied aanduidt, en die ter hoogte van de lijn Diest-Tienen ligt. In dit gebied gebruikt men het oostelijke *ich* voor de eerste persoon enkelvoud. Voor de voorwerpsvorm vinden we in dit gebied de oostelijke vorm *mich* voor *me* of *mij*.

De onderwerpsvorm van de tweede persoon enkelvoud is in het hele gebied *ge* of *gij*. In enclitische vorm (onbeklemtoond na het werkwoord) wordt het voornaamwoord gereduceerd tot *-e*: *loopte, gade, komde*. Voor de voorwerpsvorm 'u' is er wel een duidelijke gebiedsindeling: de tweeklanken *ou* en *aw* vinden we in het uiterste noorden en noordoosten van de provincie Antwerpen. In de rest van het gebied is het een eenklank *èè* of *aa*. In een klein gebiedje in het oosten van Antwerpen (ter hoogte van Mol, met ook enkele plaatsen in het westen van Limburg) zegt men *èèf*. In het gebied ten oosten van de Ürdingerlinie ten slotte vinden we het oostelijke *uch* of *och*. *Oe* ten slotte wordt alleen gebruikt na het voorzetsel *voor* of *van*.

De derde persoon mannelijk enkelvoud wordt op verschillende manieren gerealiseerd. *Hij* (met tweeklank) is de vorm uit het noorden en noordoosten van de provincie Antwerpen. *Ha* en *hee* vinden we in het zuidoosten van Antwerpen en het Geteland. *Ee*, *aa* en *ai* ten slotte vinden we in de rest van het gebied. In de streek rond Tienen wordt ook de voorwerpsvorm *em* als onderwerp gebruikt (bijvoorbeeld *Em heeft dat gedaan*). Ook in enclitische positie krijgen we verschillende realisaties, die netjes over het gebied ver-

deeld zijn: *-ie* vinden we vooral in het noorden en noordoosten van de provincie Antwerpen, *-em* en *-en* vinden we vaak naast elkaar in het grootste gedeelte van het gebied, maar *-en* is toch vooral te vinden in het westen van Vlaams-Brabant. Ongeveer in het gebied ten oosten van de Ürdingerlinie ten slotte zegt men in enclise *-er*. In de voorwerpsvorm wordt *hem* en *hum* vooral gebruikt in het oostelijk gedeelte van het gebied, en *en* in het westen.

De eerste persoon meervoud wordt in de Kempen, het Hageland en het centrum van Vlaams-Brabant dikwijls gerealiseerd als *me*. In het Geteland en het noorden en westen van de provincie Antwerpen wordt vooral *we* gebruikt. *Wij* is te horen in het Pajottenland. Als we de samengestelde vormen bekijken, komen die in het grootste deel van het gebied voor (niet in het westen van de provincie Antwerpen). *Wellie* is hier de meer noordelijke vorm, *wijle* de zuidelijke. Voor de voorwerpsvorm is er een vorm mét en een zonder *n*: *os/oos* horen we in de Kempen en het oosten van de stad Antwerpen, *ons* in de rest van het gebied.

In de tweede persoon enkelvoud vinden we vooral in de voorwerpsvorm twee realisaties: *elle* in Antwerpen en *ullie* in Vlaams-Brabant. In de onderwerpsvorm is er vooral het onderscheid *gijlie* (noorden van provincie Antwerpen) en *gijle* (rest van het gebied).

In de derde persoon meervoud is er het opvallende onderscheid tussen samengestelde en enkelvoudige voornaamwoorden. De enkelvoudige (*hun* en *hen*) zijn alleen te vinden in het Hageland en Geteland; de samengestelde horen we in de rest van het gebied: *hullie* in de Kempen, *ulle* in het noorden van de provincie Antwerpen en over Klein-Brabant en het Pajottenland naar het centrum van Vlaams-Brabant. In het noorden en noordwesten van de provincie Antwerpen ten slotte horen we vooral *sullie*.

Du in de tweede persoon enkelvoud (en meervoud)

Du (meestal uitgesproken als *doe*) is de oorspronkelijke Middelnederlandse vorm van de tweede persoon enkelvoud. Tegenwoordig is deze vorm in het hele Nederlandse taalgebied, behalve in het oosten, vervangen door de vroegere beleefdheidsvorm *gî*. Er zijn echter nog enkele restanten van terug te vinden in de Brabantse dialecten. Zeker tot in het midden van de twintigste eeuw wordt de volle vorm *du* nog gebruikt voor uitroepen die genegenheid, medelijden, spot of verachting uitdrukken: *du lief kind! du ezel!* Als een scheldnaam gebruikt wordt, komt er vaak nog een extra elementje bij,

namelijk *-se(n)*: *du sen ezel, du se stommerik.* Dit elementje is niet gebonden aan het voornaamwoord *du*; het kan ook volgen op *gij* of zelfs zonder voorafgaand voornaamwoord gebruikt worden: *Gij se stommerik! Se stommerik!* Ook het scheldwoord zelf kan wegvallen, maar dan is de aanwezigheid van het voornaamwoord wel noodzakelijk: *Gijse!*

Het gebruik van -es (daarvan, ervan)

In het noorden van de Kempen horen we vaak *-es* gebruiken in de betekenis 'daarvan', 'ervan': *Ik heb geen papier meer, heddes (= hebd es) geen? Moet er geen brood gekocht worden? Nee, we hebbenes nog.* Dit *-es* is een oude genitiefvorm (mannelijk en onzijdig enkelvoud).

3.5 Het werkwoord

3.5.1 Regelmatige werkwoorden

Tegenwoordige tijd

Over het algemeen wijkt de vervoeging van de zwakke werkwoorden in de Antwerpse en Vlaams-Brabantse dialecten weinig af van die van de standaardtaal, behalve dan dat er (behalve in het noorden van de provincie Antwerpen) klinkerverkorting optreedt wanneer na bepaalde eindmedeklinkers nog een *-t* volgt. De tweede persoon meervoud is altijd gelijk aan de tweede en derde persoon enkelvoud. Het paradigma ziet er dan als volgt uit:

Ik	loeëp
Gij	loept
Hij, zij, het	loept
Wijlie	loeëpe
Gijlie	loept
Zijlie	loeëpe

Opmerkingen

– De eerste persoon enkelvoud bij *doen, gaan, staan, zien* en *zijn* is identiek aan de infinitief: *ik doen, ik gaan, ik staan, ik zien* en *ik zijn.*

– Door assimilatieregels valt de eind-*t* bij de tweede en derde persoon enkelvoud en de tweede persoon meervoud soms weg:

i. wanneer ze voorafgegaan wordt door een lange klinker en gevolgd wordt door een medeklinker, behalve *h*: *ge ga rap, hij zie slecht.* Als die volgende medeklinker een stemhebbende *d, g, v* of *z* is, dan worden die medeklinkers stemloos: *Hij zieteur het venster, gij zij choed, ze ga fer.*

ii. wanneer ze gevolgd wordt door *et* (het) en niet onmiddellijk voorafgegaan wordt door een klinker: *gij denket, hij geloevet.* Bij de werkwoorden *doen, gaan, staan, zien, zijn* en *hebben* ontstaat er een *-g-* als verbindingsklank tussen het vervoegde werkwoord en 'het': *Hoe gaget, hij heget* (heeft het), *gij zijget* (zijt het).

– De enclitische *-de* als in *gade, komde* wordt *-te* als de voorafgaande medeklinker de stemloze *ch, k, p* of *t* is: *lachte, sprekte, zitte.* Hetzelfde gebeurt bij de stemloze *s*, als die voorafgegaan is door een korte klinker of een medeklinker: *danste, kuste.*

– Als de werkwoordsvorm van de eerste persoon meervoud in inversie onmiddellijk gevolgd wordt door *me* (we), dan wordt de uitgangs-*n* van het werkwoord aan die *-me* geassimileerd: *game* (gaan we), *doeme* (doen we), *haddeme* (hadden we). Die laatste vorm kan nog verkort worden tot *hamme*, zo ook *hemmeme* tot *hemme* (hebben we); *kunneme* wordt *kumme* (kunnen we); *willeme* wordt *wimme* (willen we); *zouweme* wordt *zoume* (zouden we) en *zulleme/zelleme* wordt *zumme/zemme* (zullen we). Ook bij werkwoorden waarvan de stam eindigt op *-m* komt deze verkorting voor: *zwemme* (zwemmen we), klimmen: *klimme* (klimmen we).

– In het Geteland, tegen de provincie Limburg, komt in de derde persoon enkelvoud bij sommige werkwoorden een morfologische umlaut voor en valt de uitgangs-*t* weg: *roepen – hij rup, kopen – hij kup, komen – hij kum.*

De verleden tijd

De vorming van de verleden tijd van de zwakke werkwoorden in de Antwerpse en Vlaams-Brabantse dialecten komt overeen met die in de standaardtaal, namelijk door toevoeging van *-de(n)* of *-te(n)* aan de stam.

De andere tijden

In de voltooide tijden met *hebben* treden naast de gewone vormen ook vormen op die met *gehad* verlengd zijn: *Ik heb dat gedaan gehad, hij heeft hem gezien gehad.*

De voltooide tijd van *zijn* wordt vaak met het hulpwerkwoord *hebben* gecombineerd: *Ik hem in tstad gewist.*

In de gebiedende wijs krijgt de tweede persoon enkelvoud en meervoud een *-t*: *Loopt eens wat, jong! Komt allemaal naar hier.*

Bij infinitiefconstructies wordt vaak 'van' gebruikt: *Ik dacht van het zo te doen.*

3.5.2 Onregelmatige werkwoorden

Zullen/zellen, worden/wùrren, hebben/hemmen, zijn

Zullen/zellen		Worden/Wùrren	
Ik zal	Ik zou	Ik wûr	Ik wier/woer
Gij zult/zelt	Gij zoudt	Gij wùrdt	Gij wierdt/woerdt
Hij zal	Hij zou	Hij wùrdt	Hij wier, woer
Wij zullen/zellen	Wij zouwen/zaan	Wij wùrren	Wij wieren/woeren
Gijlie zult/zelt	Gijlie zoudt	Gijlie wùrdt	Gijlie wierdt/woerdt
Zij zullen/zellen	Zij zouwen/zaan	Zij wùrren	Zij wieren/woeren

Hebben/hemmen		Zijn/bennen	
Ik heb/hem	Ik had, hod, haai, ha	Ik zijn/ben	Ik was, waar, wèèr
Gij het	Gij hadt, hodt, haait	Gij zijt/bent	Gij waart, wèèrt
Hij heet, hee	Hij had, hod, haai, ha	Hij is (has = hij is)	Hij was, waar, wèèr
Wij hebben/hemmen	Wij hadden, hodden, haaien, haden, haan	Wij zijn/ben, bennen	Wij waren, wèren
Gijlie het	Gijlie hadt, hodt, haait	Gijlie zijt/bent	Gijlie waart, wèèrt
Zij hebben/hemmen	Zij hadden, hodden, haaien, haden, haan	Zij zijn/ben, bennen	Zij waren, wèren

Bennen: vooral in het noorden van de provincie Antwerpen.

Andere onregelmatige werkwoorden

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden komt in de Antwerpse en Vlaams-Brabantse dialecten overeen met die in de standaardtaal. In de volgende lijst zijn de werkwoorden opgenomen waarvan de stamtijden afwijken van die in de standaardtaal.

Infinitief	Onvoltooid verleden tijd	Voltooid deelwoord
Bederven	Bedierf, bedorf, bedurf	Bedurven
Beginnen	Begost, begos, begon	Begost, begos, begonnen
Binden, bijnen	Bond, bon	Gebonden, gebonnen, -bongen
Blazen	Blaasde, bloes	Geblazen
Breien	Bree	Gebreeën, gebrieën
Breken	Brak, braak, brook	Gebroken
Denken	Docht	Gedocht
Deugen	Deugde, docht	Gedeugen
Douwen, daven	Douwde, doew, deef	Gedouwen, gedeven
Dreigen	Dreeg	Gedregen
Gaan	Ging, gong, gink, gonk	Gegaan
Gellen, gillen (gelden)	Gol, gou, gelde, gilde	Gegollen, gegouen
Geven	Gaf, gaaf, goof	Gegeven, gegoven

Hangen	Hing, hong, hink, honk	Gehangen
Heten	Hiet, heette	Geheten
Heffen	Hof, hief, heef	Gehoffen, geheven
Helpen	Hielp, holp	Geholpen
Houden, haven	Hiel, hief, hieuw, hoew, heef	Gehouden, gehaven, geheven
Komen, kommen	Kwam, kwamp, kwaam, kamp	Gekomen, gekommen
Kunnen	Kost	Gekunnen, gekennen, gekost
Leggen	Lee, lèè	Geleed, gelèèd
Leiden	Lee, leidde	Gele(d)en, geleid
Maken	Maakte, miek	Gemaakt
Moeten	Moest, most, mocht	Gemoeten
Nemen	Nam, namp, naam	Genomen
Plukken	Plok	Geplokken
Schillen	Schol, schou, schilde	Geschollen, geschouen, geschillen
Slikken	Slikte, slok	Geslikt, geslokken
Spreken	Sprak, spraak, sprook	Gesproken
Steken	Stak, staak, stook	Gesteken, gestoken
Stelen	Stool	Gestolen
Sterven	Stierf, storf, sturf	Gestorven, gesturven
Staan	Stond, ston, sting, stong	Gestaan
Strikken (breien)	Stroek	Gestroeken
Vangen	Ving, voeng	Gevangen
Verliezen	Verloor, verloos	Verloren, verlozen
Vinden, vinnen	Vond, von, vong	Gevonden, gevonnen, gevongen
Vragen	Vroeg, vrieg	Gevraagd
Vriezen	Vroos, vroor	Gevrozen, gevroren
Werpen, wörpen	Wierp, woerp	Gewörpen, gewoerpen
Zeggen	Zee, zèè	Gezeed, gezèèd
Zieden	///	Gezooien
Zwerven	Zwierf, zworf	Gezworven

Opmerkingen

De meeste werkwoorden klinken, zowel als infinitief als in de vervoegde tijden in het hele gebied ongeveer hetzelfde. In een aantal gevallen staan in bovenstaande tabel meerdere vormen, maar vaak zijn die naast en door elkaar in het hele gebied te vinden. Bovendien worden heel wat sterke werk-

woorden in de dialecten ook wel eens zwak vervoegd, bv. *helpen – helpte*, en meestal gebeurt dit ook (sporadisch) in het hele gebied. Bij een minderheid van de werkwoorden is er echter wel een duidelijke gebiedsverdeling tussen de verschillende mogelijke vormen. In onderstaande lijst worden ze opgesomd.

In het zuiden van de provincie Antwerpen en in Vlaams-Brabant wordt vaak melding gemaakt van bepaalde groepen (of klassen) werkwoorden waarbij de stamklinker in het enkelvoud ook nog eens verschilt van die van het meervoud. Uit enkele studies komen de volgende groepen naar boven: in Zichem zegt men bij *eten*: *ik at, wij aoten, geten*; *genezen, lezen, liggen, vergeten, steken* en *zitten* volgen een gelijkaardig patroon. *Zien* wordt daar *ik zag, wij zaoge, gezien*. In Morkhoven vinden we hetzelfde bij *eten, geven, liggen, vergeten, zitten* en *zien*. Daar vinden we: *breken, ik brak, wij broken, gebroken*, hetzelfde ook bij *komen, spreken en steken*. Voor Aarschot zijn de volgende reeksen genoteerd: *breken* krijgt *ik brak, wij breuken, gebroken*; *nemen, spreken, steken* en *komen* hebben dezelfde stamtijden. Daarbij wordt *eten* in de verleden tijd *ik at, wij euten, geten*; idem voor *genezen, geven, lezen, vergeten, liggen* en *zitten*. *Eten, lezen, vergeten* en *kijken* worden soms zwak. In Leuven duikt dezelfde reeks weer op, maar weer met een andere stamklinker: bij *eten* wordt het *ik at, wij oeten, geten*; idem voor *geven, lezen, zien, zitten, bidden* en *vergeten*.

Beginnen: de stamtijd (ik) *begos* is alleen sporadisch te horen in het uiterste oosten van de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant, aansluitend bij Limburg.

Deugen: de sterke vervoeging (*ik docht*) is meer oostelijk in gebruik.

Durven: dit werkwoord komt in twee verschillende vormen voor: *durven* (provincie Antwerpen en noorden van provincie Vlaams-Brabant) en *dèren, tèren* (respectievelijk westen en midden van Vlaams-Brabant en het Hagelands en Getelands). In de verleden tijd van *durven* vinden we de sterke en zwakke vormen naast elkaar (*dierf/darf* versus *durfde*). Ook bij *dèren/tèren* is dat het geval: *dède, dade, tède* naast de verschillende realisaties van *dost*. In het westen tot aan de Dijle vinden we vooral *dust* en *dost*, in het centrum

(ontrondingsgebied) wordt dat *diest* en in het oosten (Hageland en Geteland) ten slotte krijgen we *dèst* en *tèst*. De zwakke vormen van het voltooide deelwoord (*gedèrfd, getèèt* en *gedaard*) komen in de provincie Antwerpen naast elkaar voor, in de provincie Vlaams- Brabant het vaakst. *Gedurven* vinden we vooral in de provincie Antwerpen (naast *gedarven* en *gedorven*), en sporadisch in het noorden van Vlaams-Brabant. *Getust, getiest* en *getost* worden alleen in het midden en westen van Vlaams-Brabant gezegd.

Duwen: de verleden tijd *(ik) deef* komt vooral voor in het gebied waar er een *v-w* wissel is, en men als infinitief *daven* heeft. Dit gebied ligt in het zuiden van de provincie Antwerpen en beslaat het grootste gedeelte van de provincie Vlaams-Brabant (niet in het Geteland en het Pajottenland)

Eten: de zwakke vervoeging (*ik eette*) komt vooral voor in het westen van Antwerpen en Vlaams-Brabant.

Geven: in de eerste persoon meervoud zegt men *wij goven* in Kortrijk-Dutsel, Sint-Pieters-Rode, Houwaart en Tielt. Het voltooid deelwoord *gegieven* is sporadisch te vinden in het Geteland.

Hebben: in zowat het hele gebied vinden we naast *hebben* ook *hemmen* als infinitief. Alleen in Klein-Brabant is *hemmen* de enig gebruikte vorm. De stamvorm voor de verleden tijd is over het algemeen *(ik) haa*, in het uiterste noorden en oosten vinden we *(ik) hoi, (ik) hai.*

Houden: de vorm *hield* is te vinden in het hele gebied; *(h)ief* en *heef* zijn te vinden in de Antwerpse Kempen, het Hageland en het Geteland.

Kunnen: *(ik) kos* vinden we vooral in het oosten van Vlaams-Brabant, aansluitend op Limburg. In het Hageland en het Geteland is het voltooid deelwoord *gekunnen*, in de rest van de provincie Vlaams-Brabant is dat *gekost.*

Komen: naast de meer verspreide stamvormen *kwam* en *kwamp* vinden we in het Geteland, aansluitend op Limburg, ook *kamp*.

Liggen en *leggen*: de infinitieven *liggen* en *leggen* zijn in Vlaams-Brabant vooral westelijke en oostelijke vormen; in het midden van de provincie daarentegen horen we vooral *lieë* en *leie*. De zwakke vorm *(ik) ligde* is typisch voor een klein gebiedje ten zuiden van Brussel.

Lopen, blazen, laten: de vorm *(ik) leep* is te vinden in Klein-Brabant en ten zuiden van Brussel. De vormen *(ik) blees* en *(ik) leet* zijn beperkt tot een gebied ten zuiden van Brussel.

Staan: de korte vormen *ston* en *stoen* zijn vooral te vinden in het zuiden en het oosten van de provincie Antwerpen, de meer genasaliseerde vormen *stong, stoeng* en *sting* eerder westelijk en noordelijk. In de provincie Vlaams-Brabant komen deze vormen door elkaar voor.

Steken: in het Hageland wordt sporadisch ook het voltooid deelwoord *gesteken* gebruikt.

Verliezen: de infinitiefvorm met *-z-* komt in het hele gebied voor, maar in de provincie Antwerpen en het noorden van de provincie Vlaams-Brabant horen we daarnaast ook *verlieren*. In Melkwezer (Geteland) krijgen we ook *(ik) verloos*.

Vriezen: overal is de infinitiefvorm *vriezen*, maar met name in het zuiden van Antwerpen en in Vlaams-Brabant is de verleden tijd *(ik) vroos*. Als voltooid deelwoord vinden we zowel *gevroren* als *gevrozen* in Vlaams-Brabant.

Winnen: zowel in het Geteland als in Klein-Brabant en het Pajottenland duikt sporadisch de ietwat vreemde stamvorm *(ik) wont* op.

4. De zinsbouw

In de dialecten vallen vooral de uitspraak en de woordenschat op omdat die op geografisch gebied sterk kunnen variëren en dus de verstaanbaarheid tussen de dialecten onderling kunnen hinderen. Verschijnselen op het gebied van de zinsleer (de syntaxis) worden doorgaans veel minder opgemerkt. Dat is de oorzaak waarom men bij het inventariseren en bestuderen van dialecten eerst met uitspraak en woordenschat begonnen is; de zinsleer kreeg pas achteraf aandacht. Sommige constructies worden zelfs niet als dialectisch aangevoeld; een zin als *Hedde genoeg mensen voor dat te doen* wordt door de meeste Brabanders (en overigens door de meeste Vlamingen) in de mond genomen, ook door mensen die 'Beschaafd' willen praten. *Hedde* is natuurlijk dialect voor *heb je* – dat is nog wel duidelijk. Maar ook *voor* (al dan niet met de vorm *veur / vur*) is dialect; het hoort natuurlijk te zijn '*om* dat te doen'.

In deze paragraaf zullen we een aantal Brabantse verschijnselen demonstreren aan de hand van voorbeelden uit de Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten (de SAND), die in 2005 is gepubliceerd. Ook hier hebben we lang geen volledigheid nagestreefd. De voorbeeldzinnen die volgen, kunnen meestal wel in grote delen van Brabant voorkomen – tenzij iets anders wordt aangegeven. We hebben de zinnen ook 'vernederlandst' om de aandacht op de zinsconstructie te richten, en niet op de uitspraak van de dialectwoorden.

Wie dat en waar dat: toevoeging van dat

In het Brabants wordt er bij voegwoorden, betrekkelijke voornaamwoorden, ... dikwijls een 'overbodig' *dat* (soms met de vorm *at* of *a*) toegevoegd. Vergelijk:

A.N.:	't Is net *of* er iemand in de tuin staat.
Brabants:	't Is precies *of dat* er iemand in den hof staat.
A.N.:	Zeg *wie* er geweest is!
Brabants:	Zeg *wie dat* er geweest is!
A.N.:	Ik weet niet *waar* hij woont.
Brabants:	Ik weet niet *waar dat* hij woont.
A.N.:	Weet jij *hoe* dat gebeurd is?
Brabants:	Weete-gij *hoe dat* dat gebeurd is?
A.N.:	Wie geld heeft, moet mij maar wat geven.
Brabants:	Wie *dat* geld heeft, moet mij maar wat geven.
A.N.:	De bank waar ze op zaten was pas geverfd.
Brabants:	De bank waar *dat* ze op zaten was juist geverfd. (In het noordoosten van de Kempen kan men zelfs zeggen: *De bank daar ze op zaten ...*).
A.N.:	De kraan die lekt.
Brabants:	De kraan die *a* lekt.

Nooit niemand nie: Ontkennende constructies

Negatieve constructies worden dikwijls extra beklemtoond. Zinnen als *Daar kom nooit niemand nie* bevat een driedubbele negatie, waarbij de ontkenningen elkaar versterken en elkaar dus niet opheffen – taal is geen logica. *Nooit niemand* is een dubbele negatie, aangevuld met een 'aanvullend' *niet*. In de spreektaal komen dubbele (bijvoorbeeld *nooit nie, nieveranst nie, nooit niet meer*, enz.) of driedubbele ontkenningen dus heel veel voor; in de schrijftaal worden ze vermeden. Schrijftaal wordt immers meer overdacht en beregeld en daar tracht men dus 'logischer' te zijn.

Iets anders is de typisch dialectische ontkennende constructie die uit twee leden bestaat: *en ... niet / geen*. Die tweeledige ontkenning lijkt wat op het Franse *ne ... pas*, maar is daar ongetwijfeld niet van afgeleid. Ze komt in de Brabantse dialecten vooral voor in bijzinnen als in:

Wat dat ge *niet en* kunt, moete niet proberen.

Past op dat ge *niet en* valt.

Typisch is ook de vorm *Jaat* < *Ja het*, die in het Antwerps ook gebruikt kan worden in replieken als: *Hij is toch niet ziek? Jaat!* (= Toch wel!), waarbij *jaat* dus veralgemeend wordt, in dit geval tot de derde persoon mannelijk enkelvoud.

'k Hem ekik: verdubbelingen van persoonlijke voornaamwoorden

Een erg opmerkelijk verschijnsel dat veelvuldig voorkomt in het Brabantse dialectgebied is het verdubbelen van persoonlijke voornaamwoorden (bijvoorbeeld *ik, gij, hij, wij* enz.). Vlaams-Brabant en Antwerpen sluiten daarmee vooral aan bij de Vlaamse dialecten ten westen van het Brabants. In een aantal gevallen wordt een persoonlijk voornaamwoord tot drie keer aangeduid en komen er complexe constructies van gereduceerde vormen (bijvoorbeeld *'k* < *ik*), enclitische vormen (bijvoorbeeld *-de* in *hedde* < *hebt ge*) en volle vormen (bijvoorbeeld *ik, gij, hij, wijle* ...) tot stand. In het Limburgs, meer bepaald in de oostelijke helft van die provincie, zijn dergelijke verdubbelingen onbekend. We zetten een aantal voorbeelden op een rijtje:

'*k* Geloof *ekik* dat-em groter is as *ekik.*

We geloven *wij* dat wel.

We gaan *wellie* ons best doen.

As *ge gij* gezond leeft, leef*de gij* langer.

As *ge gellie* gezond leeft, leef*de gellie* langer.

Hij kan *hij* d'r ook niks aan doen.

Ze heeft *zij* daar niks mee te maken

Er bestaan in het Brabants nog andere eigenaardigheden in verband met persoonlijke voornaamwoorden. Zo wordt de voorwerpsvorm *hem* heel dikwijls gebruikt in plaats van *hij* als in *Als-em ziek is* voor 'Als hij ziek is'.

Zich, hem en zijn eigen: het wederkerend voornaamwoord

Het wederkerend voornaamwoord is in het A.N. *zich* als in *Jan wast zich* of *Marie wast zich.* In de Brabantse dialecten zit de situatie complexer in elkaar. Een en ander hangt af van de functie van het voornaamwoord in de zin. We proberen een kort overzicht te geven aan de hand van een aantal voorbeelden:

A.N. *Jan herinnert zich dat verhaal wel.*

In Vlaams-Brabant (vooral) en ook in het zuiden van de provincie Antwerpen luidt de vertaling van het bovenstaande zinnetje: *Jan herinnert hem dat verhaal;* in het grootste gedeelte van Antwerpen gebruikt men in plaats van *zich* (of *hem*) '*zijn eigen*': *Jan herinnert zijn eigen dat verhaal. Zich* is – als dialectwoord – vooral bekend in het Limburgs (en in oostelijk Nederland); als het in het Brabants voorkomt, is het ongetwijfeld als A.N.-invloed te beschouwen. Vlaams-Brabant blijkt met *hem* aan te sluiten bij een groot Oost- en West-Vlaams gebied. Het Antwerpse *zijn eigen* sluit aan bij de West-Brabantse dialecten in Nederland.

A.N. *Toon wast zich.*

In zinnen van het bovenstaande type blijkt het Antwerpse *zijn eigen* (*Toon wast zijn eigen*) in heel Vlaams-Brabant (en Limburg) door te dringen, ten koste van *Toon wast hem* (dat dus een dubbelzinnige zin is). De A.N.-zin *Jan kent zichzelf* werd voor de SAND voor heel het Brabants vertaald als *Jan kent zijn eigen* (met een zeldzame keer ... *zijn zelve*, ... *zijn eigen zelve*).

A.N. *Fons zag een slang naast zich.*

Heel het Brabants zegt hier: *Fons zag een slang nevest hem* (nagenoeg nooit *nevest zijn eigen*, ook niet in Antwerpen). Ook in het zinnetje *Jan liet mij voor zich werken* wordt in heel Vlaams-Brabant en Antwerpen *voor hem* (en nauwelijks *voor zijn eigen*) gebruikt.

A.N. *Jan liet zich meedrijven op de golven.*

Voor deze constructie komen in het Brabants zowel *Jan liet hem meedrijven* ... als *Jan liet zijn eigen meedrijven* ... voor.

A.N. *De timmerman heeft geen spijkers bij zich.*

Voor dit zinnetje laat de SAND een verdeling zien tussen dialecten met 'bij-hebben' en 'bij zich hebben': de provincie Antwerpen zegt *De schrijnwerker heeft geen nagels bij* en Vlaams-Brabant *De schrijnwerker heeft geen nagels bij hem*, een constructie die concurrentie ondervindt van de Antwerpse (zonder *hem* dus).

In verband met het wederkerend voornaamwoord is de algemene indruk dat Vlaams-Brabant dikwijls aansluit bij Oost- en West-Vlaanderen, in tegenstelling tot Antwerpen. In het oosten is er aansluiting bij westelijk Limburg; hoe meer naar het oosten hoe meer de *zich*-constructies overheersen. Het wederkerend voornaamwoord *zich* is overigens een van de weinig 'oostelijke' taalverschijnselen die in de standaardtaal zijn opgenomen. Voor het zogenoemde reciproke pronomen 'elkaar' wordt in het Brabants naast 'mekaar' of

'malkanderen' ook het woord 'een' gebruikt als in: *Ze spreken niet meer tegen een* (= A.N. *tegen elkaar*).

Die en dat of die of dat

Het gebruik van *die* en *dat* als betrekkelijke voornaamwoorden zit in het Brabants anders in elkaar als in het A.N. We demonsteren enkele gebruikswijzen met voorbeelden:

De A.N.-zin *Dat is de man die het verhaal heeft verteld* blijft in grote delen van Brabant ongewijzigd, maar wordt bijvoorbeeld in het Pajottenland *Dat is de man dat 't verhaal heeft verteld.* In Antwerpen kan men ook zeggen *Dat is de man wie het verhaal heeft verteld,* en ook *Dat is de man die (d)at 't verhaal verteld heeft.* De A.N.-zin *Dat is de man die ze geroepen hebben* kan worden: *Dat is de man dat ze geroepen hebben* (naast ... *die ze* ... en ook een paar keer ... *wie ze* ...). En om de zaak nog wat ingewikkelder te maken: het zinnetje *Dat is de man van wie ik denk dat hij het verhaal verteld heeft* kan in het Brabants volgende vorman aannemen:

Dat is de man **die** ik denk **dat** 't verhaal verteld heeft.
Dat is de man **die** ik denk **die** 't verhaal verteld heeft.
Dat is de man **dat** ik denk **die** 't verhaal verteld heeft.
Dat is de man **dat** ik denk **dat** 't verhaal verteld heeft.

Doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep

In het A.N. worden de werkwoordelijke vormen op het einde van bijzinnen zoveel mogelijk bijeen gehouden. Men zegt dus:

A.N. Ik vrees dat er vandaag hard gewerkt *zal moeten worden.*

Zal moeten worden is in het voorbeeld de werkwoordelijke eindgroep, die dus niet gesplitst mag worden door naamwoordelijke elementen als voltooide deelwoorden, zelfstandige naamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden ... De voorbeeldzin hierboven kan dus in het Brabants klinken als: 'Ik heb bang dat er vandaag *hard zal moeten gewerkt worden*', met *gewerkt* dus binnen de eindgroep in plaats van erbuiten. Duidelijker voorbeelden van doorbrekingen zijn wellicht:

Mijn vader zei dat ik *moest naar huis komen* (i.p.v. A.N. ... *naar huis moest komen*).

Mijn moeder vindt dat ik 's morgens *moet vroeg opstaan.* (i.p.v. ... *vroeg moet opstaan*).

Doorbrekingen van werkwoordelijke eindgroepen zijn lang niet typisch voor het Brabantse dialect alleen. Ze komen overal in Nederlandstalig België voor, ook in de schrijftaal van mensen die A.N. bedoelen te schrijven.

5. Brabantse woordenschat

5.1 Woordenboeken

Het idee dat de dialecten erop achteruit gaan en dus dringend geïnventariseerd moeten worden om ze te bewaren voor het nageslacht is zeker niet nieuw. De eerste onderzoeken naar dialectgebruik dateren uit het eind van de negentiende eeuw, vanuit een soort romantisch besef van de grote waarde van de oorspronkelijke 'eigen' taal, de moedertaal. Men voerde in deze periode namelijk de grote strijd voor het gebruik van het 'Vlaams' tegenover het Frans, waarbij men al snel besefte dat de verscheidenheid aan dialecten in Vlaanderen niet het juiste tegenwicht kon vormen tegenover de Franse cultuurtaal. Vandaar ook dat voor een Nederlandse cultuurtaal naar het noorden gekeken werd, toch zeker door de burgerij die zich tot de Vlaamse zaak aangetrokken voelde. Want met die boerentaaltjes, daar hadden ze toch niets mee te maken. Anderzijds groeide ook het besef bij sommige taalkundigen dat net hierdoor de oorspronkelijke Vlaamse dialecten helemaal geen bestaansrecht meer hadden, en daardoor stilaan minder en minder gebruikt zouden worden. Vanaf het einde van de negentiende eeuw, en zeker in de eerste helft van de twintigste eeuw krijgen we daarom een aantal dialectenquêtes, die zich zowel op de woordenschat als op de klanken richten. Daarnaast duiken in het zog van de eerste woordenboeken voor het Standaardnederlands (zoals Van Dale) ook de eerste dialectwoordenboeken op. En hier-

bij is zeker het Antwerpse en Vlaams-Brabantse gebied niet over het hoofd gezien.

Het grote voorbeeld waarop de auteurs van dialectwoordenboeken zich richtten was het *Algemeen Vlaamsch Idioticon* van Schuermans (1865-1870). Kort na het verschijnen hiervan schreef de Zuidnederlandsche Maatschappij van Taalkunde een 'prijskamp' uit voor verzamelingen van Nederlandse 'idiotismen', specifieke woorden en uitdrukkingen dus. De Maatschappij wilde van zoveel mogelijk Nederlandssprekende gewesten woorden en uitdrukkingen verzamelen, dus raadde ze de verzamelaars aan zich te richten op een specifieke streek, liefst hun geboortestreek (en niet een enkele stad of gemeente). Deze oproep kende heel wat weerklank in heel Vlaanderen, en een van de eerste (bekroonde) antwoorden hierop is de *Bijdrage tot een Hagelandsch idioticon* van J.F. Tuerlinckx uit 1886. Naast Hagelandse woorden en uitdrukkingen vinden we hier en daar ook gegevens uit het centrum van Vlaams-Brabant en zelfs uit Klein-Brabant, voor zover ze aansluiting vinden bij het Hageland. Voor de provincie Antwerpen volgden P. Cornelissen en J.-B. Vervliet enkele jaren later in 1899-1903, met het *Idioticon van het Antwerpsch dialect (stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen)*. Ze vermelden er wel expliciet bij dat ze zich vooral op woordenschat uit de stad Antwerpen en het westen van de Kempen gericht hebben, maar via de streekaanduidingen in het idioticon zelf merken we dat ze toch ook heel wat materiaal uit de rest van de provincie hebben kunnen verzamelen. Nog enkele decennia later verschijnt *Leuvensch taaleigen* van L. Goemans (1936-1954). Met deze drie verzamelingen is een heel groot gedeelte van ons gebied van een woordenboek voorzien. Gedurende ongeveer vijftig jaar zal er dan ook geen nieuw plaatselijk woordenboek meer verschijnen.

Vanaf de jaren vijftig en zeker de jaren zestig wordt het Algemeen Beschaafd Nederlands (A.B.N.) zwaar gepromoot via onderwijs en tv als de taal die men in Vlaanderen in alle situaties dient te spreken. Het gevolg hiervan is dat het dialect nog zwaarder in de verdrukking komt en sneller afkalft. In deze periode is men ook veel minder geneigd om de woorden uit die boerentaaltjes op te schrijven, en ook de dialectologie als wetenschap krijgt een terugslag. In onze regio verschijnt wel nog *De taal van en om het landbouwbedrijf in het noordwesten van de Kempen: een taal-, vak-, geschied-, heem-, en volkskundige bijdrage tot de Nederlandse woordenschat* van J. Goossenaerts

KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL- & LETTERKUNDE

IDIOTICON

VAN HET

ANTWERPSCH DIALECT

(STAD ANTWERPEN EN ANTWERPSCHE KEMPEN)

OPGESTELD DOOR

P. JOZEF CORNELISSEN,

GEMEENTEONDERWIJZER TE SINT-ANTONIUS (BRECHT)

EN

J.-B. VERVLIET,

LETTERKUNDIGE TE ANTWERPEN.

Bekroond door de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde.

EERSTE DEEL

A—D

GENT

A. SIFFER

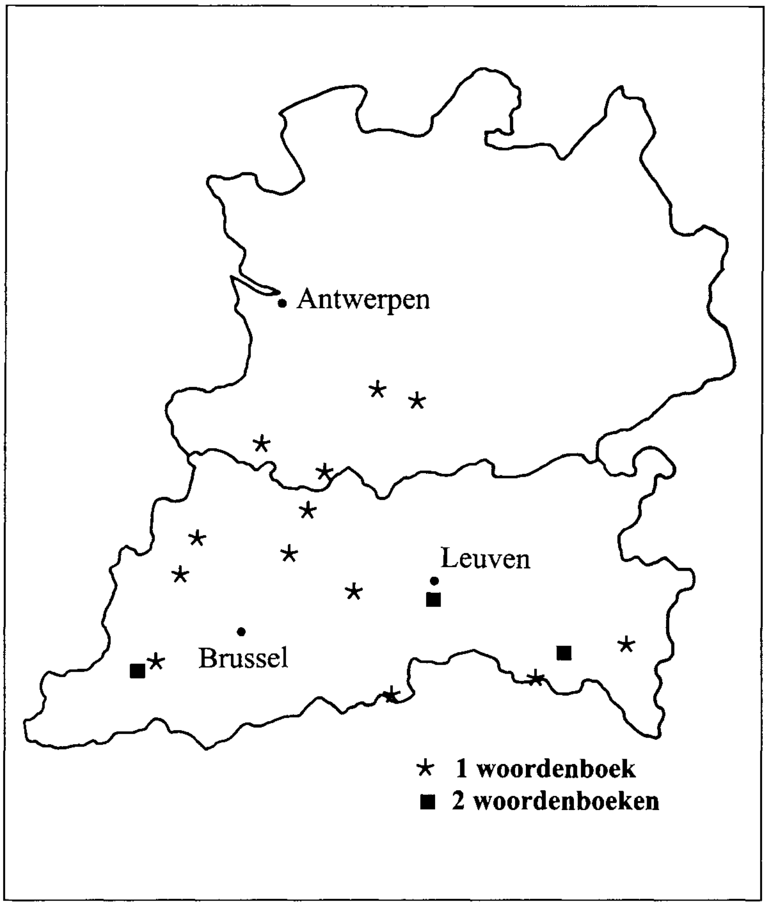
Drukker der Koninklijke Vlaamsche Academie

1899

Titelpagina van het Idioticon van het Antwerpsch Dialect

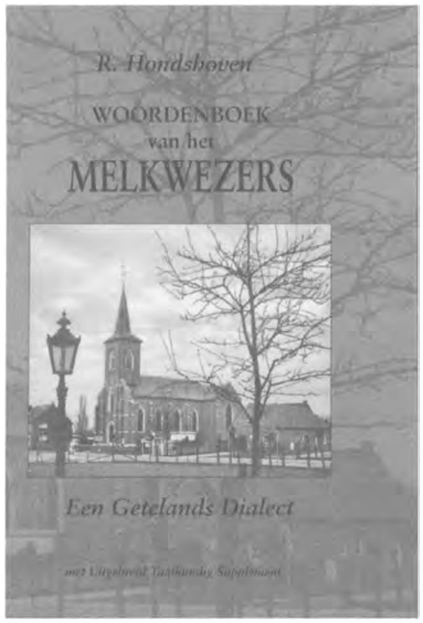
(1956-1958), maar op een publicatie in de jaren zeventig (*Reddelen onder de boompjes* van P. Kempeneers (1976), een woordenlijst uit Tienen) en een uit de jaren tachtig na (*Woordenboek van het Mechels dialect* van H. Diddens uit 1986), is het wachten tot de jaren negentig voor we een ware stortvloed aan plaatselijke woordenboeken krijgen. Op onderstaande kaart wordt aangegeven waar in de laatste vijftien jaar ten minste één lokaal woordenboek gepubliceerd is. De concrete bibliografische verwijzingen zijn te vinden in hoofdstuk 8 'Een Brabantse bibliografie'.

Tussen deze publicaties en die van rond de wisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw zijn er echter twee grote verschillen: ten eerste verschijnen nu vooral woordenlijsten van één bepaalde plaats of hoogstens een fusiegemeente, in tegenstelling tot de streekwoordenboeken van weleer. Ten tweede zijn de samenstellers – meestal – geen taalkundigen die vanuit wetenschappelijk oogpunt werken, maar gedreven taalhobbyisten die uit liefde voor hun moedertaal die ze in een hoog tempo zien verdwijnen, wil-

Verspreiding van lokale dialectwoordenboeken

len redden wat ze kunnen. Dit betekent zeker niet dat de recente publicaties kwalitatief minder waardevol zouden zijn, integendeel zelfs. De huidige samenstellers hebben het voordeel dat ze gebruik kunnen maken van de vroegere en huidige bevindingen uit de dialectologie en van een inmiddels jarenlange traditie. Bovendien is het dankzij de huidige computertechnieken (tekstverwerkers, databases) ook voor amateurs een stuk gemakkelijker geworden om uitgebreide woordenlijsten te verwerken en te structureren. Ten slotte bevordert het bestaan van de dialectacademieën zoals de *Academie*

Het Woordenboek van het Melkwezers

van het Leuvens dialect, de *West-Brabantse Academie*, de *Academie van het Brussels* en het *Kommetèèt van Pikke Stijkès*, samen met de dialectvereniging *Mechelen 2000+* de productie van dialectpublicaties. De tweejaarlijks weerkerende *Brabantse Dialectendag*, die door de koepelvereniging *Stichting Brabantse Dialecten* georganiseeerd wordt, en die door de provinciale overheden gesteund wordt, geeft de dialectliefhebbers telkens weer de kans om met elkaar in contact te komen en op de hoogte te blijven van wat er in de rest van het gebied rond dialect gebeurt.

Ten slotte moeten we nog het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* (WBD) vermelden, dat het héle Brabantse dialectgebied bestrijkt (dus Noord-Brabant, Antwerpen en Vlaams-Brabant). Het WBD is een initiatief van de Katholieke Universiteit Nijmegen (nu Radboud Universiteit), waar in 1961 prof. A. Weijnen begon met het verzamelen van de Brabantse dialectwoordenschat. Weijnen stond een thematisch woordenboek voor ogen, dat bestond uit drie grote delen: I. Agrarische woordenschat; II. Niet-agrarische vakwoordenschat en III. Algemene woordenschat. Binnen elk deel werden

vanaf 1969 afleveringen gepubliceerd, die telkens aan een bepaald thema gewijd waren: 'Kleinvee', 'De molenaar', 'De Vogels' enz. Vanaf het begin van de jaren negentig was er aan de Katholieke Universiteit van Leuven een deelredactie aan de slag. Het WBD is in 2005 volledig afgerond. Meer inlichtingen over opzet en methode en de verschillende afleveringen – en over de zusterprojecten *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* (WVD) en *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD) – is te vinden op de websites http://fuzzy.kuleuven.arts/rewo en http://www.flwi.ugent.be/dialect. Op http://www.ru.nl/dialect/wbd kunnen de databases van de afleveringen uit het gedeelte Algemene Woordenschat geraadpleegd worden.

5.2 Woordenlijst

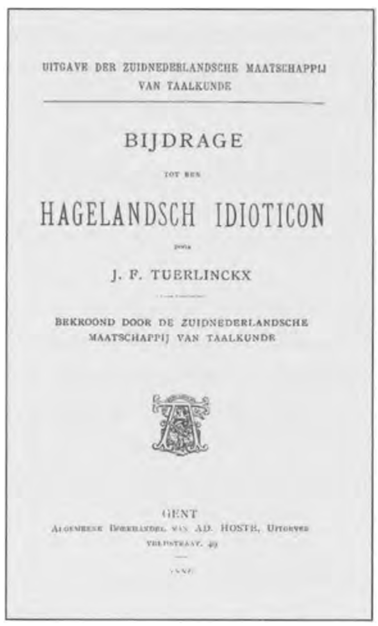
Om toch een beetje de smaak van de Antwerpse en Vlaams-Brabantse dialecten te pakken te krijgen, hebben we een woordenlijstje van opvallende, 'typische' woorden toegevoegd. Waar nodig is er een streekaanduiding gegeven.

Aarsgat (jaasgat, aasgat): boomstronk
Allegoeidsegoar: allemaal (allegodsegaar)
Ameldoem, ameldoenk: stijfsel (Pajottenlands + Centraal Zuid-Brabants)
Arebloemeke: primula (Kempens)
Armettig: armoedig (Vlaams-Brabants)
Arstits (arstis, ...): hagedis (Zuiderkempens + Vlaams-Brabants); in het Noorderkempens *heislender*, in het Pajottenlands *slangratisj*
Babbeles: kletswijf (Vlaams-Brabants)
Bamis(weer): slecht weer
Beschéér maoken: veel kabaal maken rond iets (Hagelands)
Bijs: regenbui (Vlaams-Brabants)
Boecht/bucht: rommel, uitschot
Boekerdekoek: pannenkoek van boekweitmeel gebakken (Kempens)
Bougie: kaars (Vlaams-Brabants)
Dèèren, tèèren: durven (Vlaams-Brabants). Vervorming van het oudere *dorren*: durven
Dikkoppen: sluimeren, dommelen (Zuiderkempens)
Dréts: vuile spat (Hagelands)

Ertentelder: iemand die zeer traag is in zijn verrichtingen
Fas(sen), fasj(en): bakkebaarden (Kempens)
Figgelen: onhandig snijden (Hagelands)
Fokkederen: overeenkomen (Hagelands)
Frieëd: fier, hovaardig (Kempens)
Gardevil: politieagent (Vlaams-Brabants)
Gèèlogen: zich zitten of staan te vervelen (alleen onbepaalde wijs)
Geleiwerk: glazen en servies (Kempens)
Gramiële: glimlachen (Hagelands)
Half maon: ragebol (naast *spinnenborstel* en *spinnekopborstel* in Vlaams-Brabants)
Hoechel: struik (Centraal Zuid-Brabants). Dit is een afleiding van *hoek*
Hot: schouder (Hagelands)
Houw: windhoos (Kempens)
Hulle, hoelie: kolen (Vlaams-Brabants). Verwant met het Franse *houille* en het Waalse *hoye*
Huppeling (en varianten: *guppeling, heupenik, heuppeulk, hubbeling, juppeling, juppelk, leupling*): peluw. *Huppeling* en zijn varianten zijn vervormingen van *hoofdpeuling*, dat als dusdanig in geen enkel dialect voorkomt.
Kak(ke)school: kleuterschool
Kannifke: zakmes (Vlaams-Brabants)
Kanollievogel: kanarie (Kempens); in het Centraal Zuid-Brabants *kanarievogel*
Kernijn: konijn (Kempens)
Kerstél: hakmesje voor kachelhoutjes, groenten of (door de slager) vlees (Hagelands en Getelands)
Kloek: 25 centiem (Kempens)
Knep: kin (Zuiderkempens)
Kol(len)bloem: klaproos (Vlaams-Brabants); in het Kempens *donderbloem*
Kozzen, kezèin: kozijn, neef
Kwikkwak: wip (Kempens)
Loeten: grillen, nukken.
Masen: meid (Vlaams-Brabants + Zuiderkempens)
Memel: houtworm; in het Hagelands *milver*, in het Pajottenlands *meluw, meile, melo*
Metteko: soort kleine aap (martiko), scheldwoord voor belhamel

Mieren: scherp kijken (Kempens), in Zuiderkempens ook: *pieren*
Moet(je): tante
Moeiernaaks: poedelnaakt
Moos: slijk, modder (Zuiderkempens)
Muggenpis: motregen (Vlaams-Brabants)
Mùrg: murw, gaar gekookt
Nagelbuik: navel
Nijg: driftig, geweldig, fel
Paddenvilder: zeer bot mes (Vlaams-Brabants)
Plinken: knipogen (Kempens)
Pooske: middagdutje; *een pooske doen/pakken*: een middagdutje doen
Proffeteren: groeien, gezegd van een kind (Hagelands en Getelands)
Puut: plots, eensklaps (Kempens); *puut naar iets kijken* – strak/geconcentreerd ergens naar staan kijken
Reger: regen (Kempens), in het Hoogstraatse: *ringer*, in het Getelands: *regel*
Rùssen: wrijven, schuren
Schaverdijn: schaats (Vlaams-Brabants en Zuiderkempens); in het Getelands *schrikschoen*
Schramoelie: uitgebrande kooltjes (Vlaams-Brabants en Zuiderkempens)
Semmelen: babbelen; kletsen (Noorderkempens en Hagelands)
Sinten-Andries: Jaarlijkse betaaldag bij de notaris, in Vlaams-Brabants op Sint-Andries. Kan in andere gebieden ook op een ander tijdstip in het jaar vallen.
Smoren: roken (Kempens)
Sneukelen: snoepen (Zuiderkempens)
Spinoer: spin (Zuiderkempens)
Spintje: aardappelmand (Kempens)
Splister: splinter (Kempens), in Vlaams-Brabants *splinster*
Stattel: veter (Hagelands)
Steeg: koppig, stijf (*stege stof*)
Ster/star: voorhoofd
Stoeber: stof (Kempens)
Strikken: breien (Hagelands en Getelands)
Struweel: weerborstel (zuidelijk Hagelands)
Swenst: terwijl.
Temst: zeef (Vlaams-Brabants)

Vandeeg: terdege, fel
Vedde, vette: meststoffen voor planten
(Ver)renneweren: ruïneren
Vessem: hiel (Zuiderkempens en Vlaams-Brabants)
Vierigen: smeulen (Noorderkempens)
Vunderen: vissen, stiekem proberen iets te weten te komen
Vroem, vrum: opnieuw (wederom)
Woerij: windhoos (noorden van Hagelands)
Zebberen: lichtjes regenen (Vlaams-Brabants)

UITGAVE DER ZUIDNEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
VAN TAALKUNDE

BIJDRAGE

TOT EEN

HAGELANDSCH IDIOTICON

DOOR

J. F. TUERLINCKX

BEKROOND DOOR DE ZUIDNEDERLANDSCHE
MAATSCHAPPIJ VAN TAALKUNDE

GENT
ALGEMEENE BOEKHANDEL VAN AD. HOSTE, UITGEVER
VELDSTRAAT, 49

Titelpagina van het Hagelandsch Idioticon

5.3 Woorden met een verhaal

Van een aantal Brabantse woorden hebben we de herkomst kunnen achterhalen. De mooiste verhalen willen we u zeker niet onthouden.

Denter: overloop (midden van Vlaams-Brabant). De herkomst van dit woord is onzeker, maar het zou een vervorming zijn van het Middelnederlandse *dormter* 'slaapzaal', uit het Latijnse *dormitorium*. Om van een slaapzaal naar een overloop te komen, neemt men de volgende betekenisontwikkeling aan: 'slaapzaal' > 'gang voor slaapzaal' > 'gang voor slaapkamer' > 'trapportaal'.

Èllever: armvol (Hagelands). *Elver* is een metathesis (klankverwisseling) van *ervel*, dat op zijn beurt een vervorming is van *armvol*.

Fleus, fluis: seffens, aanstonds (Vlaams-Brabants). Dit woord komt al in het Middelnederlands voor als *vleus*. Het is een bijwoord van de verleden tijd van het werkwoord *vliegen*: *vloog*. Letterlijk betekent het dus 'in de vlucht'.

Fluks: straks (Vlaams-Brabants). Als bijwoord gevormd met het achtervoegsel *-s* van het Middelnederlandse woord *vloge, vluege, vlooch* 'vlucht, snelheid'.

Haagschool houden: spijbelen. *Haag* betekent hier 'slecht', zoals in *hagepreken*. Oorspronkelijk was een hagepreek een preek die ten tijde van de Hervorming gehouden werd in het open veld door een veldpredikant. Later heeft dit woord een negatieve connotatie gekregen tegenover de preken die in de kerk gehouden werden. Een hagepreek werd bijgevolg een preek die niet veel waard was, en een haagschool is dan een school die niets waard is.

Krochstoel: leunstoel, met hoge brede rugleuning, waaraan soms zijleuningen zijn aangebracht (zuiden van Antwerpen). *Krochen* is een dialectwoord uit die streek voor 'kreunen'. De krochstoel was in de eerste plaats een gemakkelijke stoel voor hulpbehoevenden, zoals zieken en bejaarden.

Pepel, pimpel: vlinder (Zuiderkempens en Vlaams-Brabants). Deze woorden zijn net zoals het Franse *papillon* afkomstig van het Latijnse *papilio*.

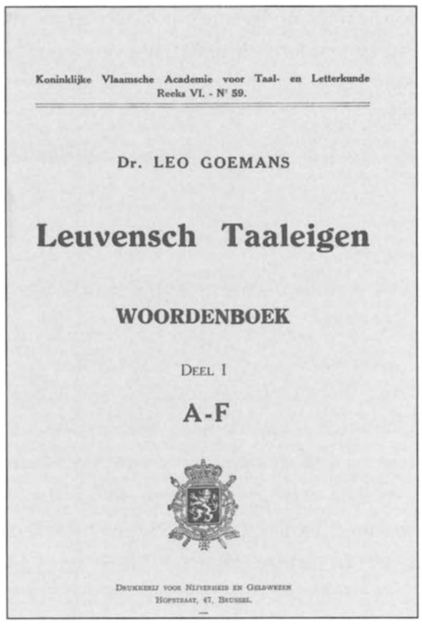
Pùs, spùs, spers: perzik (Kempens). Deze woorden zijn een kruising tussen het Franse *pêche* en het Middelnederlandse *pers*. In deze streek gebeurt het

vaker dat een *r* voor *s* wegvalt, en in dit geval is dat waarschijnlijk nog versterkt door de vorm *pêche*. Een verklaring voor de toegevoegde *s* in het begin van het woord, wat typisch Kempens is, is er niet.

Sazje, sas, sazze, sazzie: deken. Vervorming van *sargie*, een lichte gekeperde wollen stof.

Verkét: vork. In het Kempens zegt men ook *frinkét*, in het noorden van het Antwerps vinden we sporadisch *kèt* en in het zuiden van het Pajottenlands *fersjét*. Al deze vormen zijn afkomstig van het Franse *fourchette*, dat op zijn beurt een verkleiningsvorm is van *fourche* 'hooivork, gaffel'. In de Franse tijd is het voorwerpje veralgemeend bij adel en gegoede burgerij, en samen met het gebruik is ook de benaming in een snel tempo overgenomen. Bij het gewone volk duurde het echter nog een hele tijd eer het eten met mes en vork de oude gewoonte van prikken met het mes en eten met de handen verving. Het Pajottenlandse *fersjét* ligt heel dicht tegen de Franse vorm, wat niet te verwonderen valt. *Két* is een verkorting van het meer gangbare *verkét*, waarbij de onbeklemtoonde lettergreep wegvalt. In *frinkét* ten slotte wordt een metathesis (van plaats veranderen van een medeklinker, zoals in het Nederlandse *derde* tegenover het Duitse *dritte*) gecombineerd met een nasalering (door de neus uitspreken) van de klinker.

Zeikmoeier: mier (Noordoosten van Antwerpen), *muurzeik* (Vlaams-Brabants), *muurzeiker* (Vlaams-Brabants), *mierzeik(er)* (midden van Vlaams-Brabants). Dit woord is het resultaat van een interessante ontwikkeling. Het gedeelte *zeik-* is eenvoudig en snel te verklaren: het mierenzuur wordt door het volk als urine beschouwd, zodat een aantal dialectwoorden voor 'mier' samenstellingen zijn met *pis*, *zeik* en andere woorden voor 'urine'. Voor het gedeelte *-moeier* is meer uitleg nodig. In het midden van Vlaams-Brabant is het gebruikelijke woord voor 'mier' *mierzeik(er)*. Doordat dit woord ook in het ontrondingsgebied gebruikt wordt, kwam er een reactie tegen die ontronding en werd het een *muurzeiker*. Hierdoor kregen we een betekenisverschuiving van dat eerste deel (*muur-*). Noordelijker wordt die *uu* in *muur* gediftongeerd tot *mujer-*, dat op zijn beurt in botsing komt met *moejer*. Dit *moejer* is door de *d*-wegval de meer platte uit-

Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde
Reeks VI. - Nr 59.

Dr. LEO GOEMANS

Leuvensch Taaleigen

WOORDENBOEK

DEEL I

A-F

DRUKKERIJ VOOR NIJVERHEID EN GELDWEZEN
HOPSTRAAT, 47, BRUSSEL.

Titelpagina van het 'Leuvensch Taaleigen'

spraak van *moeder*, maar heeft in veel dialecten als enige betekenis 'vrouwtjesdier'. Een combinatie van *moeder* + *zeik* als naam van een dier kon moeilijk blijven bestaan, zodat op de plaatsen waar *moejer* echt als 'moeder' geïnterpreteerd werd, dit deel op zijn normale (tweede) plaats terecht kwam. *Zeik-* kwam dan als bepalend gedeelte voorop te staan, en *zeikmoeier* betekent dan letterlijk: 'moeder die zeikt'.

5.4 Spotzinnetjes

Spotzinnetjes kunnen niet alleen de uitspraak (zie 2.3.), maar ook de woordenschat van de dialecten viseren.

Leuven: *Oele of eule?* (Houille of olie? = Steenkool of petroleum?)

Aarschot: *De osschotse brekke kowwme de beganendaajkse teloewere owetlekke* (De Aarschotse brekken (=mieren) komen de Begijnendijkse telloren (= etensborden) uitlikken).

Tienen: *De kadaaikes spaile bé de maais oep de braai van 't kottegaor* (De kadeekes spelen met de meirvels op de brei van het 'Corps de garde' = de kinderen spelen met de knikkers op de stoep van het politiekantoor).

Lubbeek: *'k Koum fleus venair vroem* (Ik kom fleus vanher weerom = Ik kom straks weer terug).

6. Literatuur in een Antwerps of Vlaams-Brabants dialect

Een stukje literatuurgeschiedenis: het 'eerste begin'

Het begin van de Brabantse literatuurgeschiedenis kunnen we ongeveer plaatsen in het midden van de dertiende eeuw. Het is immers vanaf die periode dat we beschikken over een behoorlijke hoeveelheid teksten die in 'een' Brabants geschreven zijn. Er zijn natuurlijk de oudere uitzonderingen, zoals het bekende 'Hebban olla vogala' uit de elfde eeuw, maar over het algemeen zijn literaire teksten van voor 1250 in het Latijn opgesteld. Het is pas wanneer ook burgers en adel een leespubliek gaan vormen, dat de niet-Latijnse en tegelijkertijd wereldlijke literatuur grote opgang maakt.

Hoewel in ons gebied de stad Antwerpen vrij snel een centrum wordt, zijn er al dertiende-eeuwse teksten uit andere delen van Antwerpen en Vlaams-Brabant te vinden. In de eerste plaats is er de bekende Hertog Jan I van Brabant (1254-1294). Niet alleen was hij een te duchten krijgsheer en een grote stimulator van het bierbrouwen; hij vond ook nog de tijd om heel wat minneliederen aan het papier toe te vertrouwen, ondermeer het alombekende *Harbalorifa*, dat dus het best in het Brabants (maar nog met de oude *i*'s en *uu*'s) opgezegd of gezongen kan worden.

HARBALORIFA

Eens meien morgens vroege
Was ic upghestaan;
In een scoen boemgerdekine
Soudic spelen gaen.
Daar vant ic drie joncfrouwen staen,
Si waren so wale ghedaen,
Dene sanc voor, dander sanc na:
Harba lorifa, harba harba lorifa,
harba lorifa!
Doe ic versach dat scone cruut
In den boemgardekijn,
Ende ic verhoorde dat suete gheluut
Van den magheden fijn,
Doe verblide dat herte mijn,
Dat ic moeste singhen na:
Harba lorifa, harba harba lorifa,
Harba lorifa!
Doe groette ic die alrescoenste
die daer onder stont.
Ic liet mine arme al omme gaen
Doe ter selver stont;
Ic woudese cussen an haren mont;
Si sprac: "Laet staen, laet staen, laet staen".
Harba lorifa, harba harba lorifa,
Harba lorifa!

Minder frivool, maar minstens even bekend zijn Hadewijch en Beatrijs van Nazareth. Over de levensloop van de eerste is weinig bekend, behalve dat ze Brabants was en waarschijnlijk een begijn. Van haar zijn wel verscheidene mystieke teksten bewaard uit de periode rond 1250, ondermeer haar visioenen, die ze uitgebreid beschrijft, brieven aan haar vriendinnen, en liederen die ze waarschijnlijk samen met haar vriendinnen en medezusters in het begijnhof zong. Van Beatrijs van Nazareth (1200?-1268) weten we wel wat meer: ze was afkomstig van Tienen, en kwam uiteindelijk als priorin van het

klooster Nazareth in Lier terecht. Ook zij is vooral bekend voor de mystieke teksten die zij in Lier schreef.

Aangezien er in deze tijd nog geen algemene Nederlandse standaardtaal bestond, kunnen we stellen dat al deze teksten in een Brabants dialect opgesteld zijn. Toch kunnen we deze teksten niet vergelijken met de huidige dialectteksten, omdat het zeker niet de eerste bedoeling van de schrijvers was om hun eigen dialect te demonstreren. Waarschijnlijk hebben ze integendeel hun eigen dialect een beetje afgevlakt, zodat ook mensen die niet van hun geboortestreek afkomstig waren hun teksten konden begrijpen. Zeker voor de twee mysticae is dat het geval, want zij wilden per slot van rekening hun ervaringen met de mensen delen.

De boekdrukkunst: het 'tweede begin'

Tot in de vijftiende eeuw werden geschriften slechts op beperkte schaal verspreid, omdat ze met de hand geschreven en gekopieerd werden. Dat betekent ook dat de schrijvers zich minder verplicht voelden om zich in hun taal naar een heel groot afzetgebied te richten en dat de kans op lokale taalkenmerken vrij groot was. In de vijftiende eeuw echter werd de boekdrukkunst uitgevonden en verder ontwikkeld, waardoor geschriften op een veel grotere oplage verspreid konden worden. Het gevolg hiervan was uiteraard dat de behoefte aan een algemene schrijftaal toenam. De ontluikende standaardtaal werd bovendien ondersteund door het verschijnen van de Statenbijbel in 1637, waarvoor een algemeen Nederlands ontworpen en gebruikt werd.

Antwerpen werd al snel het centrum van de boekdrukkunst in de Nederlanden, maar dat betekende niet noodzakelijk dat de Nederlanden vanaf die tijd overspoeld werden met documenten in een Antwerps of Brabants dialect. En zelfs al werd in sommige werken (zoals *De Spaansche Brabander* en *Trijntje Cornelis*) bewust een Antwerpse tongval gebruikt, dan ging het over het Stads-Antwerps, en niet over het taalgebruik uit de rest van de provincie.

Na de val van Antwerpen in 1585 was het trouwens afgelopen met het Antwerpse overwicht in ondermeer de boekdrukkunst, en verplaatste het culturele zwaartepunt zich definitief naar het noorden.

De twintigste eeuw

In het midden van de twintigste eeuw duiken de eerste geschreven verhalen op in een Brabants dialect, meer bepaald dat van Tienen. Leon Rubbens'

verhalen rond Pikke Stijkès zijn zo populair dat ze tot drie keer toe herdrukt worden, het figuurtje een standbeeld krijgt in Tienen en de plaatselijke dialectvereniging zich het 'Kommitèèt van Pikke Stijkès' noemt. In de jaren tachtig volgt Hendrik Diddens, die, voordat hij het woordenboek van het Mechels publiceert, eerst enkele fabels in onvervalst Mechels het levenslicht laat zien. Rik Poinet publiceert, naast enkele verhalen in het ledenblad van de Academie van het Leives, de Leuvense hertaling van het verhaal van Reinaart de Vos (*Roënoot de Vos*). In Merchtem kent iedereen Rembrand, het pseudoniem van Remy van Ransbeeck, die in 1995 en 2001 zijn dichtbundels *Aaten balleken I* en *III* publiceert. En ten slotte keren we terug naar de plaats waar het allemaal begon, in Tienen. Daar publiceerde L. Lecock in 2001 de verhalenbundel *De famiele Distel.*

Roënoot De Vos

Naast deze verhalen zijn er vooral publicaties in ledenbladen van de verschillende heemkundige kringen en/of dialectverenigingen, zoals *Ons Leives* (Academee van et Leives) en *De Mecheleir*, teksten ter opfleuring van dialectwoor-

denboeken of van de Brabantse Dialectenboeken. De meerderheid van deze publicaties is vrij recent; de grote 'boom' is begonnen in het begin van de jaren negentig. Bovendien beperkt deze – bescheiden – publicatiestroom zich vooralsnog tot de provincie Vlaams-Brabant (en Mechelen).

Vooral de Antwerpse Kempen blinken hier uit door afwezigheid. Dit betekent waarschijnlijk niet dat er in deze streek helemaal niet in het dialect geschreven wordt, maar wel dat er veel minder structureel in en rond dialect gewerkt wordt. Meestal gaat het hier om eenzaten, die wel graag eens een gedicht of verhaal in hun eigen volkstaal noteren, maar daarna niet goed weten hoe ze hun werk op grotere schaal moeten verspreiden of niet weten of er iemand überhaupt in geïnteresseerd is. Een bewijs hiervoor vinden we op de cd van de provincie Antwerpen, die uitgegeven is door Muziekmozaïek. Deze vereniging, die vooral gericht is op folk- en jazzmuziek, gaf in de loop van 2004-2005 voor elke provincie een cd uit waarop liedjes staan die in verschillende dialecten uit de betreffende provincie gezongen zijn. Terwijl op de cd van Vlaams-Brabant vooral groepen staan die vrijwel altijd in hun dialect zingen, vinden we op die van Antwerpen enerzijds naar verhouding vrij veel liedjes uit de stad Antwerpen van mensen die meestal in hun dialect zingen (Wannes Vandevelde, Ed Kooyman) en anderzijds bij de andere liedjes heel wat folkgroepen die speciaal voor deze gelegenheid een liedje in het dialect hebben gemaakt. Van de tien nummers zijn er slechts drie gezongen door mensen die op zijn minst soms in hun eigen dialect zingen: Kastaar uit Meerhout, Traweitel uit Westerlo en Fernand Wijnants uit Arendonk. Het feit dat daarnaast een heel aantal folkgroepen toch bereid waren voor de cd eens in hun dialect te zingen, bewijst wel dat er interesse voor de eigen streektaal bestaat.

Dialectteksten

Leon Rubbens (1952): *Pikke Stijkès: de gramoetse van nen Tinse kwééker (Tienen)*

Leon Rubbens (1958): *Kollebillekes: as Pikke Stijkès vertelt* (Tienen)

Hendrik Diddens (1986): *Fabels van de Voddemèt: een ongetatoeëerde rijmkroniek in het algemeen beschaafd Mechels* (2de uitgave)

Rik Poinet (1996): *Roënoot de Vos* (Leuvense hertaling)

Remy van Ransbeeck (1995 en 2001): *Aaten balleken I* en *III* (Merchtem)

L. Lecock (2001): *De famiele Distel* (Tienen)

Recente teksten: uittreksels

Arendonk

Geschiedenis van Bé?l(1) Péch (Fernand Wijnants).

Liedjestekst van een nummer op de cd *Zoegezei, zoegezoenge. Antwerpen volume III*, de derde cd van Muziekmozaïek met folkmuziek in de verschillende Antwerpse dialecten. Fernand Wijnants is een groot dialectliefhebber, die geregeld in het Arendonks dialect zingt. Het vraagteken duidt de glottisslag aan, die typisch is voor Arendonk en enkele dialecten in de omgeving.

O, Bé?l Péch, na hédde wa misdreeven, o Bé?l Péch wa hédde naa misdôn?
o Bé?l Péch now gòdde(2) wa belêve, o Bé?l Péch, now zé? er(3) zee?r(4) ôn!

Op eeën van d' eerste schooëne zoomerdôgen
hee Bé?l zich begeeven op de bôn.
Van 't weer dôr moch ie zee?r nie van klôgen
't was jieste(5) klas om nor de mèt(6) te gôn.
Mar deze schurk zat vol bedriegeraajen
Rechtvjieregei(7) bestoent nie vur dieë vent.
Andermans guud kon ie verwôr nie laaje(8)
én stéllen énkel meuik(9) hém kontént.

Sowe is ie dan te Neerpélt ôngekomme
Tér bjiestemét(10) bekénd van ôverùwd(11),
hèj ei ne vétten os dôr meegenoome
én is er mie nor Olmen toe gestowd(12).
Den ôved(13) viel en Péch moest ooëvernachten
in enen hérbérg ôn de kánt van 't bos.
Mer, nondeküj(14), wien zou dat toch verwôchten
dôr in de schuur stond nog ne férmen os.

Nen hérder wás on 't taffel dôr gezeeten,
ne wolvejôger én ne valle?enier(15),
dúr prôte wèùre z'uur en taaid vergeeten
én droenken veule pinten schoimend bier.

Den valle?enier moik veul van zénnen horen(16),
dieë stoeffer(17), én hai tèrgde ieëdereen.
Toen sprong de wolvejôger kôëd(18) nor veuren
en 't wor een ruzie éffenaf gemeen(19).

Toen is dor plots de man dér wét verscheene
en riep: "Verdoemd, was da hier allemôl?"
Ei légde draaigend het vuur on hunne scheenen
én ie vèègde zoeë da boel?je(20) leeg én kôl.
En uur dornô sloop Bé?l nor de schuur
worin dieë férmen os te nirre?e(21) stond.
't Was now doowdstil op dè middernachtsuuëre
en Bé?l wôgde 't schélmstuk mar terstond.

Haj is de deur dan onderdúr gekroope
én ie zag dat bjesjen(22) dik van vánk(23) én gát.
Mar alle duvels, die deur die ging nie oope
zooëdat ie dôr beteu?erd binnezôwt(24).
Haj kroop teruug en ie hee zen més genommen
haj snee de slooëtband(25) deur mie eeëne ruk.
Pér ongeluk, uu was da toch gekomme?
bleef er int hawt tún ste?en en mésstuk.

't Gestolen ossepôr heet ie dan gedreeven
núr Arendoenk van wôr ie komsteg(26) wás.
Nen tajd es haj er mee in de haj gebleeve,
mar bét(27) nor hois gon kwam ie in ambras(28).
De schowt die láng al reeds zénne nummer kénde
vroeg hém: "Wél Péch, vanwôir die schowëne bjest?"
Mar Bé?l broemde wál(29) ie zich oem wéndde
"ge zult wél héúre wor dat is mét gewist.

't Gerécht is dan beginnen 't onderzoej?en
oemtrént den duufstal dùr heel het Kémpenland.
én éndlek kwam het messtuk út de hiew?e(30)
én Bé?l Péch viel now in ewege schánd.

Mén hit hém dan tér vierschôr(31) doen verschaaine
wor mén hém dwong mét päïnbank én tormént(32)
Dor hit ie dan, al was ie tnog zooë ne faaine(33)
zen dobbel schélmstuk heeëlmôl bekénd.

én Bé?l woer veruuërdild oem te hange
de vreeëde dooëdstraf zou hej ondergôn.
Jô minse gaj stot dôr mé vrees bevangen
als gaj de strop al váster toe zie gon.
Want ge zult zun(34) mét drievege(35) bewajze
uw da gestraft wordt zulleke snowde(36) dôd.
Want ge zult zun met drievege bewajze
uw da gestraft wordt zulleke snowde dôd.

(1) Bartel; (2) ga je; (3) ben je er; (4) zeker; (5) eerste; (6) markt; (7) rechtvaardigheid; (8) lijden; (9) maakte; (10) beestenmarkt; (11) van oudsher; (12) getrokken; (13) avond; (14) vervloekt; (15) valkenier; (16) maakte veel kabaal; (17) bluffer; (18) kwaad; (19) echt heel gemeen; (20) boeltje; (21) herkauwen; (22) beestje; (23) lies; (24) binnenzat; (25) slotband; (26) afkomstig; (27) met; (28) problemen; (29) terwijl; (30) tevoorschijn; (31) vierschaar; (32) marteling; (33) geslepen; (34) zien; (35) droevige; (36) snode

Leuven

De lotgevalle van poop Toune: 't Iemportantste dieël van ne miens (Willy Wellekens)

Sinds de tweede helft van de jaren negentig publiceerde Willy Wellekens, auteur van de *Leivese Diksjenèèr*, in *Ons Leives* (het ledenblad van de Academie van het Leuvens dialect) een reeks volksverhalen onder de titel *De lotgevallen van Paap Toon*. Onderstaand verhaaltje is in 1996 gepubliceerd in het derde nummer van *Ons Leives*, op pagina 27.

Me(1) zooten ien de Kandelieër mei ieënegte stuudènten e pienke(2) te drienke en 't guunk er wei vrieëd gelieëd(3) on teu.

– Wat és naa 't iemportantste(4) dieël van ne miens, was de vroog.

Én den ieëne vonk(5) dat dat d'uuëge woore, nen andere vonk dat dat d'uuëre

woore, nen andere zaa et èt(6). Allei, eederieën aa doo zuuë zen oëge(7) gedacht uiver. Iek zaa dat dat de mond was, moo doo was ieëne, ne vrienger(8), die vonk dat da zen achterste was. Zenen oeëtleg was dat den iemportantste miens van e gezélschap altoëd den ieëste mag gon ziete. De gruuëten uuëp vonk dat da geu(9) gevonge was en iek zweig dan moo.

Ieënegte(10) dooge looter zoote z'allemoo wei ien de Kandelieër rond de toofel as ek uuëk eet waa gon drienke, want 't was toch wei zuuë ne wèèrmen dag. Iek guunk er eine(11), droide m'uum en leet ne wiend dat iederieën et uuëde.

– Awél goë smieërlap, zaa doëne(12) slieme stuudènt, woo édde goë zuuë'n voeël(13) maneere gelieëd?

– Naa verston ek er nieks nemieë van, zaa'k teigen em. Woovei wédde(14) naa kood? As ek eu mei mene mond goeiendag aa gezieëd, odde(15) da normool gevonge. Naa da'k dat deun mei 't liechoomsdieël da volges aa 't iemportantsten és, naa nuumde me ne smieërlap. Den andere stont doo mei zene mond vol tanne én deize kieë was ekiek et die suuksès aa boë zen kameroode...Oë ieë m'achteraf noent nemieë bezeen, moo da moest em weite.

(1) we; (2) pintje; (3) geleerd; (4) belangrijkste; (5) vond; (6) hart; (7) eigen; (8) tegenwringer; (9) goed; (10) enkele; (11) heen; (12) die; (13) vuile; (14) word je; (15) had je

Lier

Den heksendans (Peter Ceulemans en Wim van Gelder)

Liedjestekst van een nummer op de cd *Zoegezei, zoegezoenge. Antwerpen volume III*, de derde cd van Muziekmozaïek met folkmuziek in de verschillende Antwerpse dialecten. De tekst, geschreven door zanger/muzikant Peter Ceulemans van de folkgroep Fagoempel, is gebaseerd op een verhaal van de Lierse volksschrijver Wim Van Gelder. Fagoempel brengt meestal Keltische muziek, en heeft speciaal voor de cd een lied in het Liers opgenomen.

God zeegen' U, Altegôder(1). Dees verhôl is echteg wôr
van nen hiele braave vaader van wél zèèkers onderd jôr.
Ginnen truut(2), 't is nie gelooge, aa was mier ás onderd jôr.
Aj'at en klaan rond brilleken op én ne graaze stoppelbôrd,

a woeënde in zèèn ôzeke(3) vanveur in d' èèkelstrôt.
Tám kádots kádéj, tirlidám kádie dáméj,
a woeënde in zèèn ôzeke vanveur in d' èèkelstrôt.

Op nen ôvend gieng em kôrte(4) én èè droenk oek geiren(5) en pint.
In kafféj "De Sinte Gommer" wôre zaltè goe gezind
as onze groeteva zèn smoeleke liet zien.
A spéldalleman onder tôfel én wie tun verlooren had
kreeg stieëvast(6) zaane zeegen én ne gérste(7) "Schol" van't vat.
Tám kádots kádéj, tirlidám kádie dáméj,
kreeg stieëvast zaane zeegen én ne gérste "Schol" van't vat.

Oei oei 't was kwart van middernacht, aj èt e stuk in zèène frak(8).
A stésselde(9) nor ôs mor aa moest tun nor 't gemák(10).
Oert goe wa'k gon vertélle, want 't is giene kaave kák(11):
int midde van de Groeëte Mèt, aaj at zèn spél al vást,
dor kwôme seefteg toeëverhékse dánsen in de nácht.
Tám kádots kádéj, tirlidám kádie dáméj,
dor kwôme seefteg toeëverhékse dánsen in de nácht.

Aa danste mee dieën héksendans én baa den twélfde slág
stoeng vùr ém en héksemie mé ne graaveleke(12) lách.
én 't zág er zooë nor ôt dattem meemoest nor zèn graf.
"God zegene" zeidos vôderke want aa doecht et is gedôn.
Mé veul bliksem én gedonder vloog die hékse nor de môn.
Tám kádots kádéj, tirlidám kádie dáméj,
Want die koste(13) dôar nie teege én naa zitte ze oep de môn.

Hiel Lier wier toen wèkker én dor stoenge(14) ze in un hém.
Mor onze groeëtevô was allang no Bétleehém.
Mo naa paas(15) ek dak och jô begot nog iets vergeeten ém:
ge wit int midde van de Mét wor dattem ôn begon.
Naaj étem van de groeëte schrik zaan piske tôs gedon.
Tám kádots kádéj, tirlidám kádie dáméj,
Naaj étem van de groeëte schrik zaan piske tôs gedon.

(1) tezamen; (2) onzin; (3) huisje; (4) kaarten; (5) graag; (6) steevast; (7) gerstbier; (8) een stuk in zijn kraag; (9) strompelde; (10) toilet; (11) niet van de poes; (12) gruwelijke; (13) konden; (14) stonden; (15) denk

Mechelen

Meurzaakersverstand (Hendrik Diddens)

Een van de fabels uit Hendrik Diddens' *Fabels van de Voddemèt,* een boekje met enkele tientallen soortgelijke fabels in het authentiek Mechels. Enkele jaren later publiceerde deze auteur het Mechels woordenboek. *Meurzaakersverstand* is later ook verschenen in *Brabantse dialecten gesproken en geschreven,* het derde Brabantse Dialectenboek van de Stichting Brabantse Dialecten.

De meurzaakers(1) van 't Klapgat
zèn huile(2) baaze zoe meug(3) as kaa pap: ze staake!
Huile sindikaat(4) vin het schandaluis(5) datte meurzaakers
nog aliens(6) an gien dagske konzjei(7) geraake,
swénst(8) datte kreikels de giele zômer
ligge te lôrikke en plezeer te maake.

Damei zèn zuile zwûmbroekske gan pakke
veu in de zon te kunne zitte ligge bakke
achter 'n hiel groet plakkaat
wa dadoep geschreive staat:
"Waale zen nie ieweg de knèchte;
oek meurzaakers viechte(9) veuj huile rèchte!"

Mar in dien bittere strââd vùr huile bestaan
is er nen aave(10) meurzaaker stillekes na van vui gegaan:

"Joenges!" heit 'm huile gezijd,
"me(11) mutten er nog mar 'n bèkke(12) van proffeteire(13):
in de winter zulle mallema wèl
schoenekes van den hoenger kreveire(14)!..."

Fabels van de Voddemét

(1) mieren; (2) hun; (3) moe; (4) vakbond; (5) schandalig; (6) niet eens; (7) vrijaf; (8) terwijl; (9) vechten; (10) oude; (11) we; (12) beetje; (13) genieten; (14) omkomen

Merchtem

't Alfabèt van de vrindschap (Remy van Ransbeeck)

Het alfabet van de vriendschap is afkomstig uit de dichtbundel *'t Aaten balleken III* (2000), van Rembrandt (pseudoniem van Remy van Ransbeeck). Na de dichtbundel *'t Aaten balleken I*, en het woordenboek *'t Aaten balleken II*, komt in deze bundel de geschiedenis van Merchtem aan bod via een aantal thema's, zoals Natuur en landschappen, Dorpsfiguren, enz. Onderstaand gedicht is er eentje uit het laatste deeltje 'Van alles en nog wat ...'

't Aaten Balleken
Altaaid be-uulpzaaëm zaain
Baa klaain èn groëte paain.
De ge-aaime(1) wèùrre gedild
én de mizeere verdild.
Faaite wèùrn drèkt vergeeven,
Geluuëf èn oop gegeeven.
Ieder oëgenbliek ès van belang,
Jaaër in, jaaër ooit, e lèève lang.
Kammeraaëdschap ieder momènt,
Lèùstern, èn altaaid kontènt!
Moeëlaaik of gemakkelaaik,
Niks schaint oenmeugelaaik.
Oemda vrindschap aaileg(2) ès,
Pleziêr doen diëste lès.
Ruûze maaëken ni bestaaët,
Saaëmewèrken, vruûg èn laaët
Totdat alles venèèr(3) gaaët;
Ulp èn baastand tot der dooët,
Ènseleive(4) lank!

(1) geheimen; (2) heilig; (3) opnieuw; (5) heel zijn leven

Tienen

Pikke Stijkès. De gramoetse van nen Tinse kwèèkker. (Leon Rubbens)

Onderstaand fragment is afkomstig uit de eerste twintigste-eeuwse roman die volledig in het dialect is geschreven uit ons Brabantse taalgebied: het eerste verhaal over Pikke Stijkès (zie eerder in dit hoofdstuk onder 'twintigste eeuw'). Bij het verschijnen van *Hoe schrijf ik mijn dialect? Een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten* heeft men deze tekst gebruikt als spellingsvoorbeeld voor het Tiens.

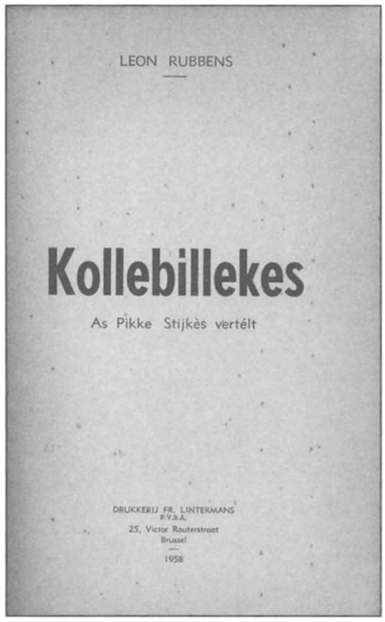
Dêë désèmbermèèrgend kreig iech e briefken ôn va ménne vriend Kamiel van de Lange Bêërg. Et was e briefken ien plat Tiens, gelèk as ter(1) de gewoenten aa van ter miech te schrêve.

't Aaten Balleken

'Loefer(2),
Iech schrèèf oech ewa kriebelekrône(3) want iech èm neus(4). Zander és gesnuijveld. Iech èm ùm gerékt(5). Mèèrgen ôvend, zeiven eure, zal ter plèchteg begrâve wédde. Kom ge nie af? Wélle kuunen ùm alieën nie oepkrêge. Ge moet giene schriek èmme, da wéllen oech nen afgereije(6) kôter in eur mouk(7) gon jaage. De kop zal ter bê zén, zoeë koen ge kontroleire. Den Dieke Klôs en Lewie Aspierien dê kuimen och. Lot eet wieëte, want as ge van têd nie most leeber(8) zén, dan verzeuke(9) wélle nen andere sluuker(10) ien eur plèk(11). As ge komt, muig ge nieëven ons Miet ziete. As ge nie en komt, dan ange wélle, mèèrgen ôvend, d' afgeknaagde bieënen én de kop bé nen rênéstel(12) an de klienk van uir duir. Noo wiet ge 't se, Mèkke Meloej! De salewôse(13). Kamiel'

En zoeë zaat iech dan, dêën oovend, bé Kamiel, bé mén voeten onder toofel, én bé me zjelei(14) alf los, ver da vét kanên Zander alpe(15) biene te speile, da manden én daagen in zénnen of rondgekoerst aa, tasse(16) keuke(17), éngen(18) én ander kanêne.

Kollebillekes

Zander was smoddervét, én do was en fèèrm beit ôn. Medam gaaf ons de permiese(19) van te puijzelen, én wélle zaate dierèkt alle vêf bé(20) e bieënken ien ons anne, te knaagen én te zaajge(21) ver ter mar nieks ôn te loëte. Wélle lèkte viengers én daamen af, én ons maag zoenk de Brabeson(22).

– 'Alei, non de djoech(23), Loefer, ge drienkt nie!' reep Kamiel. 'Vergét nie da g' ee oep en begrafenies zét. Lot ons ùm mar en fèèrm guit wêwatter oep zén réarmaajs(24) klètse. Da's geud ver zén zeelezôlegèd(25)! Reikeskat in paase(26)!'

– 'Van aajges(27)!' kwamp Dieke Klôs der tasse. 'E kanên leit toch gèère nat. Zander zôleger zal do nie vuir gafronteid(28) zén. Schol!'

– 'Eu Dienges... Santes!' reep den Aspierien.

Wélle droenken en goej flès, wél drê, veur, as iech miech goed rappeleir(29): ons toeng begost gon los te kuimen én wéllen an 't vertélle van ons joenge joëre. Al de bieëdelrê(30), de zotte streiken én de gramoetse(31) va vruuger wédden oepgald. Den ieëne kwamp bé dê kroomerê(32) ver den dag, den andere bé dê koeëj pètte(33), d' ieën iestuireke(34) brocht d' ander mei, én ten alver élf wêre wélle nog mar altêd ien gank.

(1) hij; (2) kerel); (3) hanenpoten; (4) nieuws; (5) geslacht; (6) oude; (7) maag; (8) vrij; (9) nodigen ... uit; (10) gulzigaard; (11) in jouw plaats; (12) schoenveter; (13) groeten; (14) vest; (15) helpen; (16) tussen; (17) kippen; (18) eenden; (19) toestemming; (20) met; (21) zuigen; (22)Brabançonne (Belgisch volkslied); (23) potverdorie; (24) kloten; (25) zielezaligheid; (26) requiescat in pace; (27) vanzelfsprekend; (28) beledigd; (29) herinner; (30) kwajongensstreken; (31) kattenkwaad; (32) kwajongensstreek; (33) deugnieterij; (34) historietje

Turnhout

Drinklied (Jos Verheyen, Galley Head)

Liedjestekst van een nummer op de cd *Zoegezei, zoegezoenge. Antwerpen Vol III*, de derde cd van Muziekmozaïek met folkmuziek in de verschillende Antwerpse dialecten. In de folkwereld is Galley Head befaamd om zijn Ierse repertoire. De jongste jaren zoekt het zestal echter ook andere horizonten op. Voor *Zoegezei, zoegezoenge* keren ze zelfs helemaal terug naar hun eigen Turnhoutse wortels. Speciaal voor deze cd maakten zij dit vrolijke drinklied!

Drinkt nog en pint én voeldoe(1) beeter
twieë want op ieën bieën kunde nie stôn
Een dérde oem et af te lieëre,
vier, want mé ieëne zal da nie gôn

én nô nen taaëd zén ek den tél kwaajt
én giet ek dieën pint aachter dander dèùr mekander leeg in men kàs(2)

én dan plots in 't hieëtst van de strèèd,
tzélfde lieke van altèèd;
áchter den hoek dérde dèùr links,
op dat adres dôr kan ik het kwaaët
In alle ingetogenhaaët gedénk ik:
"méns, géd wél ne groeëte mond,
mor ast ér op ôn komt en hieël klaaën blôs".

"Núr de hél mé maaën probleemen,
de pinten zén vúr 't paradaaës,
dôr verdrink ik al men zúrgen
in het schôëm van zôleghèèd
het sleutelgat is dan wél wat te klaaën
de dèür had brieër meuge zaaën
Help maaj rechtstôn, ik kan het wél ôn".

én hè waggelt wég de weereld in om te zien
of hè zúnen ottoo on de klap krègt(3)
én as da lukt stot in de gazét(4)
as ie in zùn paradaaës is opgenoome
én op teevee kèkt iedereen mee as ie aander
in zèn vlucht heet meegenoome
én we vinden et schánd(5) mér toch plezant
van den afloeëp toch nog iêt te kunnen oeëre.

(1) voel je; (2) in zijn keel; (3) aan de praat krijgt; (4) krant; (5) schandalig

7. De toekomst van het Brabantse dialect

We hebben gezien dat de Brabantse dialectgroep een paar eeuwen geleden toonaangevend was, zeker in het zuiden van het Nederlandse taalgebied – en een tijdlang ook naar het noorden toe. Die uitstraling van Brabantse verschijnselen is in Nederland helemaal tot stilstand gekomen – de provincie Holland voerde daar vanaf de zestiende eeuw het hoge woord en Brabant (= provincie Noord-Brabant) werd een perifeer – en een lang gewantrouwd – gebied. In Nederlandstalig België echter is Brabant, meer bepaald de as Antwerpen-Brussel op sociaal-economisch gebied en dus ook op politiek en cultureel gebied dominant gebleven. Indien de Vlamingen een eigen taal hadden moeten smeden – los van Nederland, dan was die standaard ongetwijfeld op het Brabants, meer bepaald op het Antwerpse stadsdialect, gebaseerd geweest.

Het Brabantse dialect 'expandeert' dus nog steeds in Nederlandstalig België. Dat is duidelijk te merken aan de woordenschat. Brabantse dialectwoorden worden door sprekers van andere dialecten overgenomen, die daarbij soms in de waan verkeren dat die woorden A.N. zijn. Die woorden worden ontleend, niet zozeer omdat de sprekers weten dat ze Brabants zijn, maar omdat ze in het eigen dialect niet voorkomen en daardoor als 'beter' worden beschouwd. Een dergelijk gedrag is typisch voor taalonzekere mensen die op zoek zijn naar het beste Nederlands. Vlamingen zijn taalonzeker gemaakt onder andere doordat men de ijver voor het A.N. te veel heeft voorgesteld

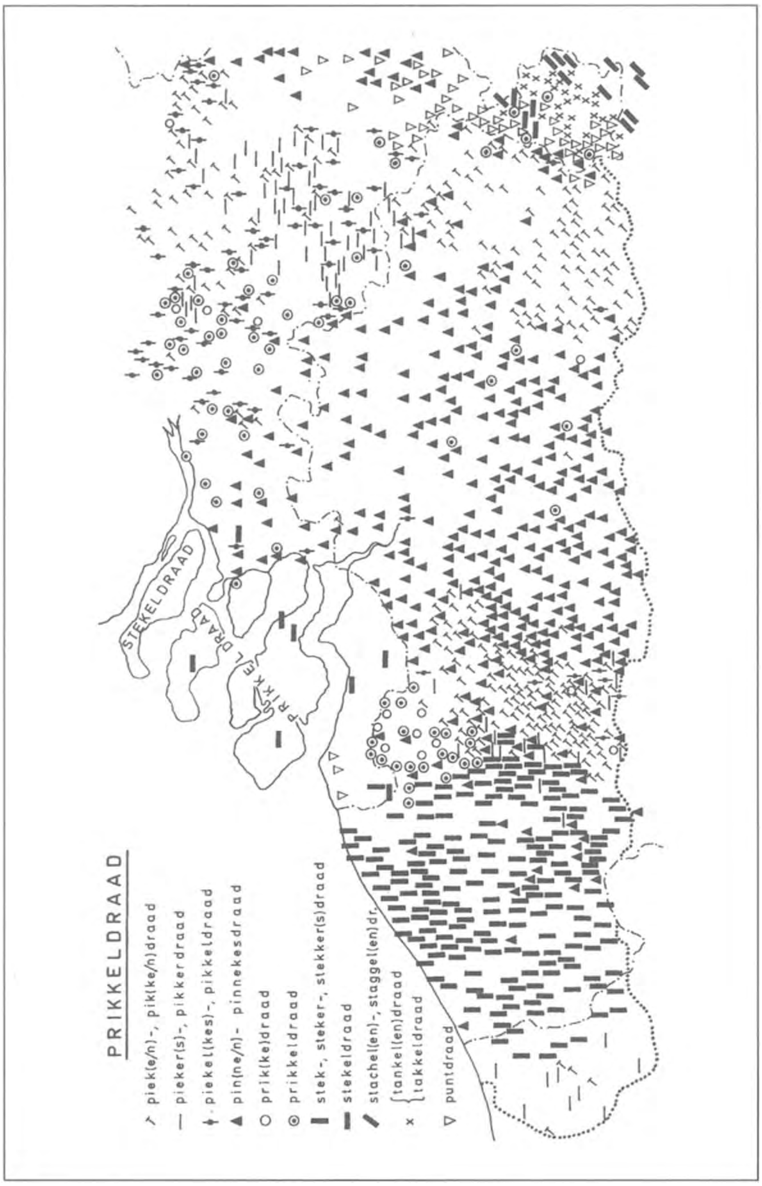
als een strijd tegen het dialect – waardoor bij heel wat mensen de indruk ontstond dat men het eigenlijk nooit goed deed: dialect mocht men niet praten en A.N. kon men niet praten.

De Brabantse woorden *beenhouwer* en *stekske* hebben de traditionele Vlaamse dialectwoorden *vleeshouwer* en *sulfer* verdrongen (A.N. zijn respectievelijk *slager* en *lucifer*). In een aantal gevallen werden zelfs de dialectwoorden die met het A.N. overeenstemden toch door Brabantse woorden vervangen. Voorbeelden daarvan zijn *hesp* en *voorschoot*, die vanuit Brabant naar bijvoorbeeld West-Vlaanderen werden geëxporteerd en daar de inheemse dialectwoorden *ham* en *schort*, die met het A.N. correspondeerden, hebben weggeduwd. De West-Vlamingen zegden weliswaar *amme* (de *h* wordt niet uitgesproken, en er is uiteraard de Vlaamse eind-*e*) en *schorte* (ook met eind-*e*), maar etymologisch gaat het om dezelfde woorden als die in het A.N. (*ham* en *schort*), die dus voor de Brabantse werden ingeruild. *Amme* 'ham' is nu uitgestorven in West-Vlaanderen; *schorte* wordt soms wel nog gezegd. Het verschijnsel dat men uit taalonzekerheid voor alle veiligheid woorden gebruikt die niet in het eigen dialect voorkomen als men A.N. wil praten, noemt men exogenisme. Wanneer men daarbij zo goed zijn best doet dat men tegelijk een 'fout' maakt zowel tegen het eigen dialect als tegen het A.N., heeft men het over een hypercorrectisme.

Om de Brabantse expansie in Nederlandstalig België te illustreren, tonen we de 'prikkeldraad'-kaart. Prikkeldraad wordt gebruikt vanaf het einde van de negentiende eeuw; de geografische patronen op de kaart dateren dus van na die tijd. Het is opvallend dat het Brabantse woord *pinnekensdraad* niet alleen een groot centraal blok vormt, maar ook voorkomt in de andere dialectgebieden. Vlaamse of Limburgse woorden komen in het Brabantse gebied niet voor; daar ondervindt *pinnekensdraad* enkel concurrentie van het A.N.-woord *prikkeldraad*. Een dergelijk geografisch patroon wijst erop dat het Brabants dominant is in Nederlandstalig België.

Met betrekking tot de toekomst van het Brabantse dialect wagen we ons – voorzichtig – aan volgende voorspellingen.

Allereerst zullen in het Brabantse dialectgebied, net als elders in Nederlandstalig België, op het gebied van klank- en vormleer de kleinschalige dialectkenmerken (de zogenoemde primaire kenmerken) verloren gaan. Verschijnselen met een geografisch beperkt bereik (zoals *kieke* in plaats van

Prikkeldraad (naar Ryckeboer 1981:184).

kijken in het Hageland) of verschijnselen die ook (of tegelijk) sociaal gestigmatiseerd zijn (bijvoorbeeld de ontrondingen als in *mier* voor muur) zullen gaandeweg helemaal verdwijnen. Wat de woordenschat betreft, zullen de woorden die met het traditionele landleven, met vroegere beroepen en met vroegere toestanden in het algemeen definitief tot het verleden gaan behoren. Die teloorgang zal waarschijnlijk gepaard gaan met een stijgende belangstelling voor de dialecten. In Nederland spreekt men van een 'dialectrenaissance'. Nu reeds kan men zien dat steeds meer mensen teksten en liederen in het dialect beginnen te produceren; nog nooit zijn er zoveel plaatselijke woordenboeken gemaakt. Heuse 'academieën' voor dialectstudie hebben het licht gezien. Al die inspanningen zullen echter niet kunnen verhinderen dat de traditionele dialecten zowel op structureel als op functioneel vlak terrein zullen blijven verliezen: steeds minder mensen zullen in steeds minder situaties steeds minder 'goed' dialect spreken.

De ondergang van de dialecten is al dikwijls aangekondigd. Ook in de negentiende eeuw werd er gezegd dat het voor de dialecten vijf voor twaalf was en dat men dringend dialectwoordenboeken moest schrijven om te redden wat er te redden was. Misschien zal het allemaal wel meevallen, maar toch zijn de maatschappelijke veranderingen sedert de jaren zestig van de vorige eeuw van die aard dat men zich moeilijk kan voorstellen dat geografisch kleinschalige taalvormen als de traditionele dialecten werkelijk zullen kunnen overleven in de grootschalige, mobiele en geletterde maatschappij van vandaag.

Het Brabants zal echter niet verdwijnen. De verschillende plaatselijke dialectschijnselen zullen plaats maken voor de grootschalige verschijnselen: in plaats van een lappendeken van lokale talen zal men komen tot een Brabants regiolect, dat allicht bijvoorbeeld de scherpe *i* en *uu* (*iek ziet* 'ik zit' en *puut* 'put') en de lange *ie* en *oe* (*zie:k* en *boe:k*) bewaard zal hebben. De invloed van het Antwerpse stadsdialect zal – zeker in de provincie Antwerpen – bepalend zijn voor de aard van het Brabantse regiolect. Het Stads-Antwerps wordt immers gesproken door de trotse bevolking – het Antwerps is een wereldtaal, hoort men in 'tStad' wel eens zeggen – van de grootste stad van Vlaanderen. Ook Vlaams-Brabant zal waarschijnlijk ook steeds meer onder de invloed van het Antwerps komen te staan; het is echter ook mogelijk dat men daar het 'beste' Nederlands zal gaan spreken. De nabijheid van Brussel en de aanwezigheid van Franstaligen in de provincie kan ervoor zorgen dat

men de taal extra gaat verzorgen om een dam op te werpen tegen de verfransing van de regio rond Brussel.

De kleinschalige verschillen zullen dus verdwijnen; de grootschalige verschijnselen – onder leiding van het Antwerps – zullen in Nederlandstalig België invloed uitoefenen op de andere dialecten / regiolecten en op het 'Belgisch Nederlands'. Het Brabants wordt gesproken in de grootste stad van Vlaanderen en er is geen aanleiding om aan te nemen dat de economische as Antwerpen-Brussel aan kracht zal inboeten. Het Brabants ligt aan de oorsprong van het *Oe-noemde-gij-Nederlands*, waar velen zich weliswaar aan storen, maar dat in steeds bredere kring verspreid raakt als de 'Nederlandse' dagelijkse omgangstaal van de Vlamingen. Het woord *noemen* met als betekenis 'een naam hebben' (in plaats van 'een naam geven'), dat het oude inheemse dialectwoord *heten* (uitspraak: *ieëte*) heeft verdrongen – een woord dat lexicaal overeenstemde met het A.N.! – is in elk geval onuitroeibaar gebleken. Als de Nederlandse (A.N.) taalvormen in Antwerpen en Vlaams-Brabant geen ingang vinden, is er hoe dan ook weinig kans dat ze in de rest van Nederlandstalig België wortel schieten.

De toekomst van het Brabantse regiolect ziet er eigenlijk wel rooskleurig uit.

8. Een Brabantse bibliografie

Allereerst willen we wijzen op de zogenoemde 'Dialectenboeken', de publicaties die verschijnen naar aanleiding van de tweejaarlijkse bijeenkomsten van de Stichting Nederlandse Dialecten. Die dialectenboeken, waarvan er nu al acht verschenen zijn en die voor een groot publiek bestemd zijn, bevatten niet alleen interessante artikelen, maar ook allerlei nuttige adressen.

Deze paragraaf is verdeeld in drie delen. We nemen eerst een aantal woordenboeken en woordenlijsten op; daarna zetten we de boeken en artikelen op een rijtje die belangwekkend zijn of die we voor dit boekje geconsulteerd hebben. In een derde afdeling vermelden we enkele interessante websites. Drie tijdschriften in en over een Brabants dialect zijn:

Ons Leives, Berichtenblad van de Academie voor het Leuvens dialect v.z.w. (sinds 1990).
De Mecheleir, Orgaan van Mechelen 2000+ v.z.w. (sinds 1995).
Brussels Dialect, van de Academie van het Brussels. (sinds 1991)

8.1 Woordenboeken

Brems G., *Willebroeks Woordenboek*: http://www.willebroek.info/WilDic–MAIN.html
Cornelissen P.J. en J.B. Vervliet (1899-1903), *Idioticon van het Antwerpsch*

Dialect (stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen). (3 dln.) Gent. Daarbij: *Aanhangsel.* Gent 1906 en *Bijvoegsel.* Turnhout 1936–1939.

Diddens H. (1986), *Woordenboek van het Mechels dialect: een poging tot inventarisatie van het taalmateriaal en typisch taalgebruik.* Mechelen.

Evens F. (1995), *De wendj va Lennek.* Sint-Kwintens-Lennik.

Goemans L. (1936-1954), *Leuvensch Taaleigen, Woordenboek.* (Kon. Vl. Akad. voor Taal- en Letterkunde, Reeks VI, nr. 59). Brussel/Tongeren.

Goossenaerts J. (1956-1958), *De taal van en om het landbouwbedrijf in het noordwesten van de Kempen, een taal-, vak-, geschied-, heem- en volkskundige bijdrage tot de Nederlandse woordenschat.* (Kon. Vl. Akad. voor Taal- en Letterkunde, reeks VI, nr. 76) (3 dln). Gent.

Hondshoven R. (2004), *Woordenboek van het Melkwezers.* Melkwezer.

Janssens M. (1992), *De Tiense toal ès saaîkerzùujt: Tiens lexicon.* Tienen.

Kempeneers P. (1976), *Roddelen onder de boompjes: een eerste verzameling lokale en regionale woorden en zegswijzen uit het Tiense met enkele toemaatjes.* Tienen.

Kempeneers P. (2004), *Tiens en Hoegaards idioticon.* Tienen.

Peetermans F. (1995): *Guuks, dialectstudie van de Gooikse (een Pajottenlandse) omgangstaal.* Gooik.

Pletinckx L. (2003), *Woordenboek van het Asses, Bijdrage tot de studie van de West-Brabantse streektaal.* Asse.

Poinet R. (1993), *De sappege Leivenieer.* Leuven.

Stappers M. (1995), *Diksjonnair van 't Vilvouts. De Toal van Dikke Pie.* Vilvoorde.

Tilley J. (1999): *Oep sèm Biggenaats. Woordenlijst Buggenhouts dialect,* Buggenhout.

Tuerlinkx J.F. (1886) *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon.* (3 dln). Gent 1886. Daarbij: D. Claes, *Bijvoegsel aan de Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon,* Gent 1904.

Van Gelder W. (1985-1991), *Kak van Maria, Liers dialektwoordenboek, deel 1 (A -M), 1500 Lierse woorden en uitdrukkingen; Zweus, Liers dialektwoordenboek, deel 2 (N-Z), 2000 Lierse woorden en uitdrukkingen; Kadots, Liers dialektwoordenboek, deel 3 (aanvullingen A-Z), 2000 Lierse woorden en uitdrukkingen; Krumfee, [deel 4], Honderden Lierse woorden en uitdrukkingen, onbekende wetenswaardigheden, Liers bijgeloof en oude Lierse gewoonten en gebruiken.* Boechout-Lier. 1985 (I, II en III) en 1991 (IV).

Van Ramsbeeck R. (1988), *'t Aaten balleken II: een geillustreerd woordenboek voor Groot Merchtem.* Merchtem.

Van Stichelen K. (1998), *Het Laatste Woord? Een inventaris van de dialect-woordenschat in Groot-Zemst.* Heemkring De Semse, Zemst.

WBD = Weijnen e.a. (1967-), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten.* (verschijnt in delen en afleveringen), Van Gorcum, Assen.

Wellekens W. (1995), *Diksjonêr van 't Leives. Woordenlijst van het hedendaagse Leuvens.* Leuven.

Wilmaerts H. (1990), *De Keuttebergsen diksionèèr.* Mechelen. (ongepubliceerd)

8.2 Andere werken

Belemans R. en W. Wellekens (red.) (1996), *Brabantse dialecten in de kijker. Publicatie bij de Brabantse Dialectendag 5 oktober 1996 te Leuven.* (= De Brabantse Folklore en Geschiedenis, nr. 290-291).

Belemans R. en S. De Vriendt (red.) (1998), *Brabantse dialecten springlevend. Publicatie bij de Tweede Brabantse Dialectendag georganiseerd door de Stichting Brabantse Dialecten op 11 oktober te Brussel.* Leuven.

Belemans R., J. Kruijsen en J. Van Keymeulen (1998), Gebiedsindeling van de zuidelijk-Nederlandse dialecten. In: *Taal en Tongval 50.* blz. 26-42.

Belemans R. en J. Goossens (2000), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Deel III Inleiding en Klankgeografie.* Van Gorcum, Assen.

Brederode G. A. (1618), *Spaanschen Brabander.* Amsterdam.

Cornelissen, P.J. en J.B. Vervliet (1899-1903), *Idioticon van het Antwerpsch dialect (Stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen).* Gent. (+ Aanhangsel + Bijvoegsel I-III 1899-1939).

Coupé G., R. Keulen en M. Ooms (2004), Lexicografen op fonologische excursie. In: De Caluwe J., G. De Schutter, M. Devos en J. Van Keymeulen (red.), *Schatbewaarder van de taal. Johan Taeldeman. Liber amicorum.* Gent. blz. 213-234.

De Keyser J. en M. Ooms (red.) (2000), *Brabantse dialecten gesproken en geschreven. Publicatie bij de Derde Brabantse Dialectendag georganiseerd door de Stichting Brabantse Dialecten op 21 oktober te Mechelen.* Stichting Brabantse Dialecten, Leuven.

Delfosse I. (1967), *Het dialect van Leuven.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL).

De Schutter G. en J. Nuyts (2005), *Stadsantwerps*. In de reeks 'Taal in stad en land'. Lannoo, Tielt.

De Tier V. en R. Vandekerckhove (2003). *Het dialectenboek 7. Aan taal herkend. Het bewustzijn van dialectverschil.* Stichting Nederlandse Dialecten. Groesbeek.

De Vriendt S. (2004), *Brussels*. In de reeks 'Taal in stad en land'. Lannoo, Tielt.

Engels J. (s.d.), *Klank- en vormleer van het dialect van Morkhoven*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL).

Goossens J. (1970), Belgisch Beschaafd Nederlands en Brabantse expansie. In: *De Nieuwe Taalgids. Van Haeringennummer*. blz. 54-70.

Goossens J. (1970), Inleiding tot de Nederlandse dialectologie. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 44*. blz. 105-273.

Goossens J. (1994), *Sprachatlas des nördlichen Rheinlands und des südostlichen Niederlands. Fränkischer Sprachatlas*. 3 delen + kaarten. Marburg.

Goossens J. (1996), Hoe is het Nederlandse taalgebied tot stand gekomen? In: Morciniec N. en S. Predota (red.), *Neerlandica Wratislaviensia IX*. blz. 63-78.

Goossens J. (2000), Hoe is het Nederlandse taalgebied tot stand gekomen? In: Eickmans H., L. Geeraedts en R. Peters (red.), *Ausgewählte Schriften zur niederländischen und deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft*. Waxmann Münster-New York-München-Berlin. blz. 261-278.

Heestermans H. en J. Stroop (2002), *West-Brabants*. In de reeks 'Taal in stad en land'. Sdu, Den Haag.

Hermans E. (1964), *Syntaxis van het Hulshouts dialect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL).

Hoe schrijf ik mijn dialect? Een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten. (1999). Stichting Brabantse Dialecten, Leuven.

Hondshoven R. (1953), *Klank- en vormleer van het dialect van Melkwezer*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL).

Kayens G. (1998), *Het Ottenburgs, van het Nederlands afwijkende spraakkunst van een Brabants dialekt aangevuld met gedichten – Verjeite Paradys, dichtbundel*. Ottenburg.

Kayens G. (2000), Verbuiging in de Brabantse dialecten. In: De Keyser J. en M. Ooms (red.), *Brabantse dialecten gesproken en geschreven.* Stichting Brabantse Dialecten, Leuven.

Keymeulen L. (1986), De mouillering in de Denderstreek en het aangrenzende gebied: het verband tussen mouillering en vocaalverkleuring. In: Devos M. en J. Taeldeman (red.), *Vruchten van z'n akker. Hulde-Album Prof.Dr.V.F. Vanacker.* Gent. blz. 267-293.

Keymeulen L. (1991), *De mouillering in de Westbrabantse dialecten.* (ongepubliceerd doctoraatsproefschrift, UGent).

Kiliaan, C. (1599), *Etymologicum Teutonicae linguae sive Dictionarium Teutonico-Latinum.* Plantijn, Antwerpen. (= derde druk van het *Dictionarium Teutonico-Latinum* uit 1574).

Lemaigre N. (1939), *Sterke werkwoorden in Brabant.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL).

Meulemans A. (1984), *Hoe zei men dat weleer in het Leuvens. Een studie zonder pretentie over het smakelijke dialekt van de Petermannenstad.* Leuven.

Ooms M. (2000), De oostgrens van de Brabantse dialecten in Vlaanderen. In: De Keyser J. en M. Ooms (red.) (2000), *Brabantse dialecten gesproken en geschreven.* (publicatie bij de Derde Brabantse Dialectendag georganiseerd door de Stichting Brabantse Dialecten op 21 oktober 2000 te Mechelen), Stichting Brabantse Dialecten, Leuven. blz. 29-46.

Ooms M. (2002), De fauteuil van de proost. In: Wellekens W., L. Pletinckx en M. Ooms (red.), *Brabantse dialecten: cultureel erfgoed* (publicatie bij de Vierde Brabantse Dialectendag georganiseerd door de Stichting Brabantse Dialecten op 12 oktober 2002 te Ternat), Stichting Brabantse Dialecten, Leuven.

Paardekooper P. (1952), Syntagma's met het type 'ge moet gij'. In: *Land van mijn hart.* blz. 64-69 en 146-147.

Pauwels J. (1940), Het element "se(n)" in "doe sen ezel". In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 14.* blz. 55-66.

Pauwels J. (1953), Het enclitisch pronomen 3de persoon masculin. In: *Vooys voor de Vooys. De Nieuwe Taalgids 46.* blz. 86-90.

Pauwels J. (1958), *Het dialect van Aarschot en omstreken. Deel I: tekst. Deel II: kaarten.* (Reeks Bouwstoffen en Studiën voor de Geschiedenis en de Lexicografie van het Nederlands, deel V, 1 & 2).

Pauwels J. en L. Morren (1960), De grens tussen het Brabants en Limburgs in België. In: *Zeitschrift für Mundartforschung 27.* blz. 88-96.

Peetermans F. (2002), *Guuëks 2, een dialectstudie van een Pajottenlandse omgangstaal.* Gooik.

Peeters P. (1965), *Idioticon van het dialekt van Hombeek.* (ongepubliceerde licentiaatsverhandeling KUL).

Roelant M. (s.d.), *Sterke werkwoorden in Antwerpen* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL).

Ryckeboer H. (1981), Woordenboek van Brabantse Dialecten (recensie). In: *Leuvense Bijdragen 70.* blz. 179-185.

Sexagius Antonius (1576), *De orthographia linguae belgicae.*

Spieghel Hendrik Laurensz. (1584), *Twe-spraack vande Nederduitsche Letterkunst.* Amsterdam.

Swanenberg J. en C. (2002), *Oost-Brabants.* In de reeks 'Taal in stad en land'. Sdu, Den Haag.

Van Attenhoven R. (1955), *Klank- en vormleer van het Zichems dialect.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL).

Van der Sijs N. (2005), *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN.* Sdu Uitgevers. Den Haag.

Vangassen H. (1955), Aan de grens van Vlaanderen en Brabant. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 29. blz. 209-242.

Vangassen H. (1958), Aan de grens van Vlaanderen en Brabant. II: Ndl. ui. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 32. blz. 69-99.

Vangassen H. (1960), Aan de grens van Vlaanderen en Brabant. III: Ndl. oe en û voor r. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 34.* blz. 45-76.

Vangassen H. (1961), Aan de grens van Vlaanderen en Brabant. IV: Umlaut en ontronding van Ndl. u in gesloten lettergreep. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 35.* blz. 105-130.

Vangassen H. (1962), Aan de grens van Vlaanderen en Brabant. V: Zullen. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 36.* blz. 49-82.

Vangassen H. (1963), Aan de grens van Vlaanderen en Brabant. VI: Ndl. o en u in de dialecten u. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 37.* blz. 149-180.
Vangassen H. (1964), Aan de grens van Vlaanderen en Brabant. VII: Ndl. o voor r. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 38.* blz. 39-80.
Van Ginneken J. (1934), De geschiedenis der drie geslachten in Nederland + taalkaart van bepaald lidwoord. In: *Onze Taaltuin 3.* blz. 33-42.
Van Ginneken J., Het onbepaald lidwoord en het geslacht + kaart. In: *Onze Taaltuin* 5, 1936. blz. 353-356.
Van Gompel F. (1971), Taal te Mol. In: Van Gompel F., *Profiel van Mol.* blz. 37-96.
Van Keymeulen J. (2000), Aan de westgrens van het Brabants. In: De Keyser J. en M. Ooms (red.) (2000), *Brabantse dialecten gesproken en geschreven.* Stichting Brabantse Dialecten, Leuven. blz. 9-20.
Van Orshoven A. (2000), *De sprouk van den dùjnder, Spraakkunst van het Hoeilaarts.* Hoeilaart.
Wellekens W., L. Pletinckx en M. Ooms (red.) (2002), *Brabantse dialecten cultureel erfgoed.* Publicatie bij de Vierde Brabantse Dialectendag georganiseerd door de Stichting Brabantse Dialecten op 24 oktober 2002 te Ternat. Leuven.
Weijnen A.A. (2003), *Etymologisch dialectwoordenboek.* Den Haag.
Willemyns R. (2003), *Het verhaal van het Vlaams.* Standaard, Antwerpen.

8.3 Internetadressen

Stichting Nederlandse Dialecten
http://www.ru.nl/dialect/snd/

De Stichting Nederlandse Dialecten (SND) werd opgericht in 1990 als een samenwerkingsverband tussen medewerkers van de Nederlandse en Vlaamse universiteiten en wetenschappelijke instellingen waar aan dialectonderzoek gedaan wordt. Hoofddoel van de SND is het stimuleren van breed opgezet onderzoek naar de dialectsituatie in het Nederlandse taalgebied en het in gepopulariseerde vorm bekendmaken van resultaten van dergelijk onderzoek bij het grote publiek. De SND organiseert daartoe om de twee jaar een Dia-

lectendag, publiceert boeken en verstrekt informatie over de dialecten die in het Nederlandse taalgebied worden gesproken.

Stichting Brabantse Dialecten
http://vereniging.leuven.be/SBD

Op deze website vindt men zeer veel inlichtingen over de Brabantse dialecten. Met onder meer de Brabantse dialectenwijzer, een evenementenkalender en geluidsfragmenten van liedjes.

WBD-website
http://www.ru.nl/dialect/wbd/

Deze website is die van het Woordenboek van de Brabantse Dialecten (WBD), een van de drie regionale woordenboeken van het zuidelijke Nederlands.

REWO-website
http://fuzzy.arts.kuleuven.be/rewo/
http://www.flwi.ugent.be/dialect

Deze website is de gemeenschappelijke webste van de drie grote regionale dialectwoordenboeken van het zuidelijke Nederlands (WBD, WLD en WVD). Naast inlichtingen over de woordenboeken wordt ook informatie gegeven over de dialecten en dialectologie in het algemeen.

Taalkamer-website
http://www.huisvanalijn.be/nl/collectie/taalkamer.html

In het Huis van Alijn (voormalig Museum voor Volkskunde) in Gent staat een computeropstelling met dialectfragmenten uit onder andere het Brabantse dialectgebied. De geluidsfragmenten staan ook op het internet.

Belgium – Languages and dialects
http://home-13.tiscali-business.nl/%7Etpm09245/lang/langbel.htm

Deze pagina is weliswaar gesteld in het Engels, maar bevat een schat aan informatie over de talen en dialecten van België; met onder andere veel voorbeelden van Vlaams dialectmateriaal.

Arendonks dialect
http://www.arendonk.be (onder cultuur: Arendonks dialect)

Met teksten in het Arendonks van Remi Lens naar aanleiding van diens honderdste geboortejaar.

Oep z'n Mechels
http://www.mechelen.be/oep–zn–mechels

Thuispagina van de vereniging Mechelen 2000+, met aankondigingen van activiteiten zoals dialectlessen e.d.

Wat betekent *zebberen*? Wat is een *pimpel* en een *zeikmoeier*? En wat doe je als je kinderen *haagschool houden*?

Het hertogdom Brabant, met Antwerpen als belangrijkste stad, was lange tijd het culturele centrum van de Lage Landen. Tot aan de scheiding van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden in 1585 was het Brabants dan ook het invloedrijkste dialect van onze contreien. Vandaag heeft het in Vlaanderen die leidende rol opnieuw veroverd: steeds meer andere dialecten nemen kenmerken van het Brabants over.

Dit boekje geeft een overzicht van de typische klanken, woordvormen en zinnen van het Brabants en grasduint in de rijke literaire traditie van het dialect. Een handige woordenlijst onthult de betekenis van talloze Brabantse termen. Zelfs rasechte Brabanders zullen in dit boekje *keinijge* ontdekkingen doen.

Prof. dr. Jacques Van Keymeulen is docent Nederlandse taalkunde aan de Universiteit Gent. Hij werkte jarenlang mee aan het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* en heeft talrijke publicaties over dialectologie op zijn naam staan.
Lic. Miet Ooms is wetenschappelijk medewerker aan het Instituut voor Naamkunde en Dialectologie van de K.U.Leuven. Zij werkt er mee aan het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*.

www.lannoo.com